

ISSN 3023-8927 (ONLINE)

mediterrajournal@gmail.com

https://www.mediterrajournal.com

Vol. 1

No. 1

July 2024

MEDITERRA

Mediterranean Social Studies Journal

Contents

Frontex ve Akdeniz'deki Operasyonlarının Eleştirel Bir İncelemesi

Melis Başaran

Big Data Analytics in Public Administration for Tourism: A Preliminary Study for Türkiye

Diego Rodriguez & Luis Pineda

Soğuk Savaş Döneminde Akdeniz Bölgesi'nde ABD ve SSCB Rekabetinin Jeopolitik Analizi

Ali İhsan Öztürkci

Çevre ve İnsan Güvenliği Kesişiminde Akdeniz Havzasında İklim Krizi

Serhat Enis Çelik

Türkiye'nin Akdeniz Havzasındaki Gelişmekte Olan Ülkelere Karşı Rekabet Gücü Üzerine
Bir Araştırma

Mehmet Barkın Dinçer & Sude Dışkaya

@ANT|ACADEMY

MEDITERRA

Mediterranean Social Studies Journal

<https://www.mediterrajournal.com>

ISSN 3023-8927 (ONLINE) | Yıl/Year: Temmuz/July | Cilt/Volume: 1 | Sayı/Number: 1

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) tarafından yayınlanan **MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal**, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki defa, Ocak ve Temmuz aylarında elektronik olarak çıkarılır.

Dergi, kapsamlı bir perspektifle Akdeniz Havzası'na yönelik konularda Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Ekonomi, Hukuk, İletişim alanlarından ve bunlarla sınırlı olmamak üzere sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden akademik çalışmalarını içeren bir yayın anlayışına sahiptir.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; **MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal**, yayıncı olarak ANT-Akademi, dergi sahibi ve Editör Kurulu sorumlu tutulamaz.

MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal, published by Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), is an international refereed journal and is issued electronically twice a year, in January and July.

The journal has a comprehensive perspective on the issues related to the Mediterranean Basin, featuring academic studies from the fields including, but not limited to, International Relations, Political Science, Sociology, Economics, Law, Communication and different disciplines of social sciences.

The opinions expressed in the articles published in the journal belong to the authors; **MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal**, ANT-Academy as the publisher, the journal owner and the Editorial Board cannot be held responsible.

MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal, publié par Antalya Academic Research Association (ANT-Academy), est une revue internationale à comité de lecture qui paraît sous forme électronique deux fois par an, en janvier et en juillet.

La revue a une perspective globale sur les questions liées au bassin méditerranéen, y compris, mais sans s'y limiter, les études universitaires dans les domaines des relations internationales, de la science politique, de la sociologie, de l'économie, du droit, de la communication et d'autres disciplines des sciences sociales.

Les opinions exprimées dans les articles publiés dans la revue appartiennent aux auteurs; **MediTerra - Mediterranean Social Studies Journal**, ANT-Academy en tant qu'éditeur, le propriétaire de la revue et le comité éditorial ne peuvent être tenus pour responsables.

SAHİBİ/OWNER/PROPRIÉTAIRE

Antalya Akademik Araştırmalar Derneği (ANT-Akademi) adına
Senem ATVUR

BAŞ EDİTÖRLER/EDITORS-IN-CHIEF/RÉDACTRICES EN CHEF

Ceren UYSAL OĞUZ, A. Gün GÜNEŞ GÜLAL

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS/RÉDACTEURS EN CHEF ADJOINT

Güneş ERSOY, Yusuf Kenan POLAT

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD/CONSEIL DE RÉDACTION

A. Beyhan AKAY – Akdeniz Üniversitesi (İktisat)
Aybüke İNAN ŞİMŞEK – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (Hukuk)
Canan KIŞLALIOĞLU – Bitlis Eren Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)
Elife KART – Akdeniz Üniversitesi (Sosyoloji)
Fatih Fuat TUNCER – Gelişim Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi)
Gökçe KONYALI – Akdeniz Üniversitesi (Hukuk)
Kadriye OKUDAN DERNEK – Akdeniz Üniversitesi (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
M. Suzan ILIK BİLBEN – Akdeniz Üniversitesi (Sosyoloji)
Melike AKKARACA KÖSE – Universidad de Navarra (Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi)
Sanem ÖZER – Akdeniz Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)
Şebnem ARIK – Alanya Üniversitesi (İktisat)
Zuhal GÖK DEMİR – Akdeniz Üniversitesi (İletişim)

YABANCI DİL EDİTÖRLERİ/LANGUAGE EDITORS/ÉDITEURS DE LANGUE

Sanem ÖZER (İngilizce), Ramazan İZOL (Fransızca)

TEKNİK EDİTÖRLER/TECHNICAL EDITORS/RÉDACTEURS TECHNIQUES

Mustafa ÇAKIR, İ. Utku CANTÜRK

WEB SİTESİ TASARIMI/WEB DESIGN

Neşe AĞBAŞOĞLU, Murat AĞBAŞOĞLU

GRAFİK TASARIM/GRAPHIC DESIGN/DESIGNER GRAPHIQUE

Macit GÜREL

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU/INTERNATIONAL ADVISORY BOARD CONSEIL INTERNATIONAL DE RÉDACTION CONSULTATIF

Ahmet Erdi ÖZTÜRK – London Metropolitan University, İngiltere
Ali Şevket OVALI – Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Alpaslan ÖZERDEM – George Mason University, ABD
Andrea LOCATELLI – Università Cattolica del Sacro Cuore Milano, İtalya
Aslı Seda KURT – Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Asma Shakir KHAWAJA – Center for International Strategic Studies,
Azad Jammu and Kashmir (CISS AJK), Pakistan
Bezen BALAMİR COŞKUN – TED Üniversitesi, Türkiye
Çağdaş DEDEOĞLU – Yorkville University, Kanada
Çağla Gül YESEVİ – İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
Ethemcan TURHAN – University of Groningen, Hollanda
Karine MICHELET – Université de Poitiers, Fransa
Kishu DASWANI – Government Law College, Mumbai, Hindistan
Loïc LEVOYER – Université de Poitiers, Fransa
Mauricio JARAMILLO JASSIR – Universidad del Rosario, Kolombiya
Mehmet Hanifi BAYRAM – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Mehmet ZANBAK – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Rim MOSBEH – Université de Sousse, Tunus
Selim ÇAĞATAY – Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Sinem AKGÜL AÇIKMEŞE – Kadir Has Üniversitesi, Türkiye
Ş. İnan RÜMA – Bilgi Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT/CONTACT

<https://www.mediterrajournal.com/>
mediterrajournal@gmail.com

İçindekiler | Contents

ISSN 3023-8927 (ONLINE) Yıl/Year: Temmuz/July Cilt/Volume: 1 Sayı/Number: 1

Frontex ve Akdeniz'deki Operasyonlarının Eleştirel Bir İncelemesi Melis Başaran	1-16
Big Data Analytics in Public Administration for Tourism: A Preliminary Study for Türkiye Diego Rodriguez & Luis Pineda	17-32
Soğuk Savaş Döneminde Akdeniz Bölgesi'nde ABD ve SSCB Rekabetinin Jeopolitik Analizi Ali İhsan Öztürkci	33-45
Çevre ve İnsan Güvenliği Kesişiminde Akdeniz Havzasında İklim Krizi Serhat Enis Çelik	46-59
Türkiye'nin Akdeniz Havzasındaki Gelişmekte Olan Ülkelere Karşı Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma Mehmet Barkın Dinçer & Sude Dışkaya	60-71

FRONTEX VE AKDENİZ'DEKİ OPERASYONLARININ ELEŞTİREL BİR İNCELEMESİ¹

Melis BAŞARAN²

Öz

Ekonomik bütünleşme amacına ulaşan Avrupa Birliği üyesi ülkeler, gündemlerine bir diğer hedef olan siyasi entegrasyonu eklemiştir. Siyasi entegrasyon amacıyla oluşturulan özgürlük, güvenlik ve adalet alanı dış sınırların denetimi konusunda icra edilecek politikaların da belirleyicisi olmuştur. Avrupa Birliği'ne her yeni üye kabulüyle değişen sınırlar, üye ülkeler arasındaki refah farklılıkları ve göç hareketlerinde yaşanması öngörülen artış ortak göç politikalarında denetim ve kısıtlamayı beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği sınırlarının entegre yönetimi ve güvenliğinden sorumlu ajansı Frontex ile özdeşleşen engelleme odaklı politikalar, Akdeniz göç rotasında yansımalarını bulmuştur. 2015 yılında dış deniz sınırlarında yaşanan can kayıplarına arama kurtarma odaklı yaklaşan Birlik üyesi ülkeler, zaman içinde bu politikayı terk etmiştir. Avrupa Birliği'nin göçü dışsallaştırma stratejisinin en önemli bileşeni olan Frontex, Akdeniz göç rotasında geri itme, kişileri güvenli olmayan üçüncü ülkelere geri gönderme, sığınma başvurusunda bulunma hakkını hiçe sayma ve toplu sınır dışı etme gibi çeşitli yöntemlerle uluslararası hukuktan doğan sorumluluklarını ihlal etmektedir. Bugün Akdeniz göç rotasında yaşanan hak ihlallerinin artışı, Avrupa Birliği ortak göç politikalarının tarihsel süreç içindeki dönüşümü ve bu dönüşümün göç yönetimine etkilerini vurgulaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Frontex, AB Göç Politikaları, İnsan Hakları, Geri Göndermeme İlkesi.

FRONTEX AND A CRITICAL REVIEW OF ITS OPERATIONS IN THE MEDITERRANEAN

Abstract

The European Union countries, having achieved economic integration, have added political integration as a new objective on their agenda. The area of freedom, security, and justice, established with the aim of political integration, has also become the determinant of policies to be implemented regarding the control of external borders. The changing borders with each new member's accession, the welfare disparities among member countries, and the anticipated increase in migration movements have led to more control and restrictions in common migration policies. The interception-focused policies, synonymous with Frontex, the agency responsible for the integrated management and security of European Union borders, have found their reflections on the Mediterranean migration route. In 2015, European Union member states approached the loss of lives at external sea borders with a search and rescue focus, but over time they abandoned this policy. Frontex, the most crucial component of the EU's strategy to externalize migration, violates its international legal responsibilities on the Mediterranean migration route through various methods such as pushbacks, returning individuals to unsafe third countries, disregarding the right to seek asylum, and collective expulsions. Today, the increase in human rights violations on the Mediterranean migration route underscores the significance of the historical transformation of the European Union's common migration policies and the impact of this transformation on migration management.

Keywords: European Union, Frontex, EU Migration Policies, Human Rights, Non-Refoulement Principle

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da ekonomik enkazın yeniden yapılandırılması çabaları, bu dönemde kıtaya olan göçlerin önemli bir ayağı olarak kabul edilmiştir. Birleşik Krallık ve Fransa'nın sömürge topraklarından çekilmesi, topraklarına yönelik göç hareketlerinin artmasına sebep olurken;

¹ Bu makale yazarın "Frontex'in Kullandığı Müdahale Biçimlerinin Uluslararası Hukuktaki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

² Melis Başaran, melisbasaran.fs@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1856-9356.

Belçika, Hollanda, İsviçre ve Almanya ekonomilerinin yeniden inşası için işgücü temin etme ihtiyacı duymuştur. İlgili iş gücü ihtiyacı, İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan ile Türkiye'den göçmen işçi temin edilerek giderilmeye çalışılmıştır (The Institute for the Study of Labor, 2013). 1950 – 1970 yılları arasında gerçekleşen sözleşmeli işçi alımı, Avrupa'daki göçmen işçi nüfusunun 10 milyona ulaşmasını sağlayarak dönemin Açık Kapı Politikasının bir yansıması olmuştur (Öner, 2015). “Düzensiz” göç olgusunun sınırlayıcı göç politikalarının oluşturulmasında haklı bir gerekçe olarak kabul edildiği günümüzün aksine, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkelerindeki göçmenlerin yasal statüsü politik olarak daha az hassasiyet yaratmıştır.

Açık kapı politikasının izlenmeye devam ettiği süreçte Avrupa Topluluğu'nun kurucu antlaşması olarak bilinen Roma Antlaşması 1957 yılında imzalanmıştır. İmzalanan antlaşma ile Topluluk, serbest dolaşım alanında ilk adımı atmıştır. Roma Antlaşması'yla birlikte kişilerin, hizmetlerin, sermayenin ve malların serbest dolaşımı şeklinde kurgulanan düzenlemeler, Topluluğun ilk döneminde serbest dolaşımı ekonomi temelli okuduğunu göstermiştir (Alganer ve Çetin, 2008).

1960'lı yılların sonu ve 1970'lerin başında göç olgusu kamuoyunu ilgilendiren bir konu haline gelmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde süregelen olumlu atmosfer, yerini daha denetim odaklı ve kısıtlayıcı politikalara bırakmıştır. Bu bağlamda dönemin önemli gelişmelerinden biri olan 1612/68 sayılı Konsey Tüzüğü kararıyla, üye devlet vatandaşlarının serbest dolaşım hakkı ile üçüncü ülke vatandaşlarının serbest dolaşım hakkı birbirinden ayrılmıştır (Huysmans, 2006). 1973'te toplanan Paris Zirvesi ile onaylanan ve üçüncü ülke vatandaşlarını haklar bakımından serbest dolaşım alanından dışlayan karar, 1990'lı yıllarla birlikte yükselişe geçen “Kale Avrupası” fikrinin bir anlamda zeminini oluşturmuştur (Uğur, 1995).

1973 ekonomik buhranını takip eden dönemde ilk genişlemenin yaşanması, Topluluk sınırlarını güçlendirmeye yönelik ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, 1970'lerin sonu ve 1980'li yıllar boyunca dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çatışmalardan kaynaklı güvenlik ve sığınma arayışı, Topluluğun sınırları konusunda kaygıların katlanarak devam etmesine yol açmıştır (Öner, 2015). Bu bağlamda “düzensiz” göç hareketlerinde yaşanan artış, Avrupa Topluluğu içinde göçmenlere yönelik yeni düzenlemelerin önünü açmıştır. İç sınırların kaldırılması ve ortak göç politikalarının oluşturulması yönünde görüşlerin dile getirildiği 1980'li yılların ortasında, göç ve sığınma alanlarında atılan en önemli adımlardan biri kabul edilen Schengen Anlaşması imzalanmıştır (Official Journal of the European Communities [OJEC], 1999).

1985 yılında Almanya, Fransa ve Benelüks ülkeleri arasında imzalanan Schengen Anlaşması, imzacı 5 ülke arasında sınır kontrollerini kademeli olarak kaldırmayı ve vize uygulamalarını yakınlaştırmayı taahhüt etmektedir. Anlaşmanın 17. maddesine göre imzacı taraflar iç sınır kontrollerini kaldırarak söz konusu denetimi dış sınırlara aktarmayı kabul etmiştir. Bu bağlamda her üye ülkenin sınır politikalarına dair uyguladığı yasak ve kısıtlamaların dayanak noktası olan ulusal mevzuat hükümlerinin de imzacı ülkeler arasında uyumlaştırılması teyit edilmiştir. Topluluk üyesi olmayan ülkelere gerçekleşen “düzensiz” göçü önlemek adına tamamlayıcı önlemlerin alınması, anlaşma kapsamında teyit edilen diğer noktalar arasında yerini almıştır (OJEC, 1999).

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Bloku'nun çökmesi, Avrupa Topluluğu üye ülkelere doğru yeni bir göç hareketi başlatmıştır. Söz konusu göç akışıyla birlikte Topluluğun güvenlik endişeleri yükselmeye devam etmiş; Dublin Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla neticelenecek süreç bu koşullar altında başlamıştır. Dublin Sözleşmesi, Topluluk üyesi olmayan bir ülkenin vatandaşı yahut vatansız kişilerin sığınma başvurularından sorumlu ülkeyi belirlemeye yönelik atılan önemli bir adım olmuştur (OJEC, 1997a). İlgili Sözleşme, Avrupa Ortak Göç Politikası'nın şekillenmesinde bir köşe taşı olsa da sığınma talebinde bulunan kişilerin temel haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle çok sayıda eleştiriyle karşı karşıyadır (Info Migrants, 2020). Temel hakların ihlali eleştirilerine ek olarak Sözleşme, sınır bölgesinde yer alan Topluluk üyesi ülkelere orantısız sorumluluk yüklemesi açısından günümüzde de yoğun tartışmaların odağında yer almaktadır.

Topluluk içinde ortak göç politikası oluşturma yönünde atılan önemli adımlardan biri kabul edilmesine rağmen Dublin Sözleşmesi, ulusal göç yasalarını uyumlaştırmak konusunda herhangi bir bağlayıcılık teşkil etmemektedir. Söz konusu yasal bağlayıcılık, ancak kurucu antlaşmalarda birtakım değişikliklerin hayata geçirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu referans noktasından hareketle üye ülkeler, Topluluğun, Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı (ÖGAA) olarak geliştirilmesi amacıyla yola çıkmışlardır (İlgit ve Çetiner, 2019). Bu bağlamda hazırlanan ve 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'nın ortaya koyduğu düzenlemelerle Avrupa Topluluğu, “Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası”, “Adalet ve İçişlerinde İş birliği” ve “Avrupa Toplulukları” olmak üzere üç sütun üzerine inşa edilen siyasi bir birliğe dönüşmüştür (Öner, 2015).

Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği Kasım 1993 tarihine değin ortak göç politikası oluşturmaya yönelik yoğun bir ajanda işletilmiştir. Zaman içinde kaydedilen söz konusu ilerlemeler Maastricht Antlaşması'yla Avrupa Birliği'nin (AB) kurumsal yapısına dâhil edilmiştir. Antlaşma ile inşa edilen üç sütunlu yapıyla, AB vatandaşlığı, Birlik vatandaşlarının serbest dolaşımı ve vize talep edilecek ülkelerin belirlenmesi konu başlıklarında uzlaşıya varılmıştır. Bununla birlikte, üçüncü ülke vatandaşlarını ilgilendiren sığınma prosedürlerine dair kapsamlı bir düzenlemeye antlaşma kapsamında ulaşılamamıştır (Öner, 2015). Bu eksiklikleri giderecek yeni düzenlemeler ise Amsterdam Antlaşması ile hayata geçirilmiştir.

1 Haziran 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, ortak bir göç ve sığınma politikası oluşturma bağlamında ikinci dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Antlaşmada ele alınan başlıca konular arasında güvenlik, özgürlükler, adalet ve göç konularında derin iş birliği bulunmaktadır (OJEC, 1997b). Antlaşması'yla göç ve sığınma alanında uygulanacak prosedürler ayrı bir maddede düzenlenirken, ek bir protokol ile Schengen Anlaşması Avrupa Birliği müktesebatının bir parçası haline gelmiştir (OJEC, 1997b). Kabul edilen bu değişiklik, üye ülkelerin sınır kontrollerini Birliğe devretme konusunda sergilenen uzlaşmayı göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Birlik üyesi ülkeler ortak bir göç politikası tesis etmek için çıktıkları yolda Maastricht ve Amsterdam antlaşmaları gibi önemli iki somut kazanım elde etmiştir. Söz konusu gelişmeleri takiben 2000'li yıllar bir dizi yeni değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerden ilki 1999 tarihli Tampere Zirvesi sonrası sunulan ve ilk çok yıllık program olan Tampere Programı olmuştur (Öner, 2015). Zirve Sonuç Bildirgesi'nde "düzensiz" göçün, göç veren ülkeye dair kapsamlı bir politika üretilerek ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (European Parliament, 1999). Birliğin göç politikalarına dair gerekli düzenlemeler "Ortak Bir Avrupa Birliği Sığınma ve Göç Politikası" başlığı altında dört noktada temellendirilmiştir.³

"Göç Akışlarının Yönetimi" başlığı altında Avrupa Birliği'nin dış sınırlarına yönelik düzenlemeler ele alınmıştır. Bu başlık altında vurgulanan temel nokta, köken ya da transit ülke fark etmeksizin göç hareketlerinin başlangıç aşamasından Birlik sınırlarına ulaşana değin tüm aşamalarda daha etkin çalışan bir yönetim ihtiyacı olmuştur. Köken ve transit ülkelerle yakın temas halinde göçmen kaçakçılığıyla mücadele, her türden insan ticaretinin önlenmesi, yasal düzenlemelerle uyum içinde gerçekleşecek göç hareketlerinin teşviki ve "düzensiz" göçle kaynağında mücadele etme kararlılığı, program kapsamında teyit edilen diğer unsurları oluşturmuştur. Avrupa Birliği'ne entegrasyonun tabii bir sonucu olarak, aday ülkelerin Schengen müktesebatını kabul etmesi ve Birlik dış sınırlarının profesyonellerce etkin kontrolünün tesis edilmesi, dış sınırların kontrolüne ilişkin benimsenen diğer önemli düzenlemeler olmuştur. Sınır yönetiminin profesyonellerce kontrol edilmesine ilişkin alınan bu karar, 2004 yılında kurulacak olan Avrupa Birliği Sınır Koruma Ajansı'nın temelini oluşturması açısından ayrıca önem teşkil edecektir (Öner, 2015).

Yüksek güvenli, iç sınırların olmadığı ve Birlik vatandaşlarının serbest dolaşım özgürlüğüne sahip olduğu yeni bir alan oluşturma ihtiyacı Amsterdam Antlaşması ile somut görünürlük kazanmıştır. Amsterdam Antlaşması ile ilerleme kaydeden Birlik, özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturma girişimlerini düzenlediği zirvelerde ele almıştır. Süreç içinde ortak bir göç politikası oluşturma yolunda ilerleme kaydedilirken, Lahey Programı'yla belirlenen hedefler tam anlamıyla hayata geçirilmiştir. 2004 yılında hazırlanan Lahey Programı'nı takiben sırasıyla Lizbon Antlaşması, Stockholm Programı, Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım, Avrupa Göç Gündemi ve 2024 yılı itibarıyla kabul edilen Göç ve İltica Paktı, Birliğin göç ve sınır politikalarını şekillendirmiştir. Kabul edilen her yeni düzenlemeyle Birlik sınırları biraz daha yükselttilerek, göç ve iltica politikaları daha baskın ve kısıtlayıcı bir hal almıştır.

Birlik sınırları içinde özgürlük, güvenlik ve adalet alanının tesis edilmesi talebi, kuşkusuz dış sınırların korunması yönünde sunulan politikaların değişip dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Birliğin geçirdiği her yeni genişleme süreciyle sınırlarının değişmesi, üçüncü ülkelerle Birlik arasında yeni yasal düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu gelişmelere ek olarak Birlik topraklarına doğru gerçekleşen göç hareketlerini kısıtlamak amacıyla dış sınırların korunması ve entegre şekilde yönetilmesi ihtiyacına yanıt verecek operasyonel bir birim oluşturulması önerisi sunulmuştur. Söz konusu öneri, 2007/2004 sayılı Tüzük ile 2004 yılında hayata geçirilerek Frontex'in resmen kurulmasını sağlamıştır.

³ Söz konusu düzenlemelerin ilki "Göçmen ve Sığınmacıların Köken Ülkeleriyle İş Birliği" başlığı altında köken ya da transit ülkelerdeki insan hakları, siyasi iklim ve kalkınma vb. konularına odaklanmıştır. İkinci önemli düzenleme "Ortak Bir Avrupa İltica Sistemi"ne yöneliktir. Bu başlık altında Avrupa Birliği, sığınma hakkına mutlak saygı göstereceğini ve 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin kapsayıcı bir biçimde uygulanacağını teyit etmiştir. "Üçüncü Ülke Vatandaşlarına Eşit Muamele" başlığı altında yabancı düşmanlığı ve ırkçı yaklaşımlarla mücadele ele alınmış; üye ülkelerden söz konusu yaklaşımlarla mücadele etmek için programlar hazırlaması talep edilmiştir.

Frontex tarafından Akdeniz göç rotasında icra edilen deniz operasyonlarına odaklanan makalede, literatür taraması ve Avrupa Birliği dokümanlarının analizi yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu ve Konseyi tarafından oluşturulan 2007/2004, 863/2007, 1168/2011, 656/2014, 2016/1624 ve 2019/1896 sayılı Tüzükler incelenmiştir. İlgili dokümanlar çerçevesinde Frontex'in kuruluşundan kabul edilen son Tüzüğe değin süreç içerisindeki görev / yetki genişlemesinin bir çerçevesi sunulmuş; söz konusu yasal düzenlemeler ve Frontex'in kurumsal dokümanlarından faydalanılarak politika analizi yapılmıştır. Bu bağlamda Frontex'in kurumsal yapısı, sahip olduğu yetkinin kademeli olarak artırılması ve Avrupa Birliği'nin süreç içinde göçü kısıtlamayı öncelik haline getiren politika tercihlerinin Akdeniz göç rotasında ortaya çıkardığı hak ihlallerinin tespiti hedeflenmiştir.

1. Frontex'in Kuruluşu

Avrupa Birliği vatandaşlarının serbest dolaşım hakkını güvence altına alan bir güvenlik alanı oluşturma hedefi Haziran 1997 tarihinde imzalanan Amsterdam Antlaşması'yla ön plana çıkmıştır. Amsterdam Antlaşması'ndan önceki düzenlemelerde "Adalet ve İçişlerinde İş birliği" başlığı altında değerlendirilen söz konusu güvenlik alanı, Amsterdam Antlaşması ile "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı" olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Bu yeni Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı'yla düzensiz göçle mücadele, dış sınır kontrolleri ve kişilerin serbest dolaşımının güvence altında tutulacağı bir düzen tesisi öngörülmüştür (OJEC, 1997b). Ek olarak oluşturulan bu yeni güvenlik alanı, Birliğin belirli risk kategorileri tanımlayarak güvenlik kurumlarının yeni rol ve yetkilerini bu risk kategorileri bağlamında oluşturduğu bir yansımayı da ortaya koymaktadır.

1990'lı yılların sonu ile 2000'li yıllar, Birlik düzeyinde sınır ve güvenlik politikalarını yakınlaştırmak için önemli adımların atıldığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada öne çıkan Laeken Zirvesi, 11 Eylül saldırılarının etkisi altında 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Zirvede ele alınan Birliğin dış sınırlarının etkin bir biçimde korunmasına yönelik gündem maddesi, "Sınırların Daha Etkin Biçimde Korunması" başlığı altında şu şekilde ifade edilmiştir:

Birliğin dış sınır kontrollerinin daha iyi yönetilmesi; terörizme, yasa dışı göç ağlarına ve insan trafiğine karşı mücadelede yardımcı olacaktır. Avrupa Konseyi, Konsey ve Komisyon'dan dış sınır kontrolünden sorumlu hizmetler arasında iş birliği tesis etmek için yeni düzenlemeler sunmasını ve dış sınırların kontrolünde ortak bir sistem oluşturulabilecek koşullarını incelemesini ister. (European Commission, 2001).

Laeken Zirvesi'yle, Birliğin dış sınırlarının etkin ve entegre bir sistemle yönetilmesi yönündeki öneri, Konsey ve Komisyon tarafından 14 Haziran 2002 tarihinde sunulmuştur. "Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Plan" isimli bildiriyle Avrupa Sınır Güvenliği adlı bir yapı inşa edilmesi öngörülmüştür. Onaya sunulan ilgili bildiri kapsamında temel amaç, dış sınırların gözetim ve kontrolünden sorumlu personelin yürüteceği operasyonel faaliyetlerin entegre bir sistem aracılığıyla icra edilmesi olarak ifade edilmiştir (European Commission, 2001). Bildiride ifade edilen temel amaca ek olarak, üretilecek ortak politikalar bağlamında üye ülkelerden birtakım temel standartları sağlama zorunluluğu talep edilmiştir. Bu standartlar ortak mevzuat ve üye ülkelerle Birlik arasında yük dağılımı, entegre risk analiz sistemi, ortak operasyonların koordinasyonu ile iş birliği mekanizması ve personel ile operasyonel anlamda tam donanım şeklindedir. Nitekim tüm ilerleme adımlarına rağmen üye ülkelerin sınır kontrolleri üzerinde sahip oldukları yetkiyi kaybetme endişeleri sunulan bildiriye çekimser kalmalarına sebep olmuştur.

Sınır denetimlerinin yetki devri konusunda yaşanan endişelere rağmen, üye ülkeler 19-20 Haziran 2003 tarihlerinde Selanik Zirvesi'nde yeniden bir araya gelmiştir. Zirvenin başlıca gündem maddesi, dış sınırların korunması ve ortak sınır yönetimine dair sunulacak somut politikalar olmuştur. Bu bağlamda sunulan politika önerileri "Dış Sınırlar, Yasa Dışı Göç, Yasa Dışı Göçmenlerin Geri Dönüşü ve Üçüncü Ülkelerle İş birliği" başlığı altında ele alınmıştır. Dış sınırlarda yürütülecek faaliyetlerin izlenmesi ve koordinasyonunu içeren operasyonel bir yapı oluşturulması ve entegre yönetimi için strateji kararlarının hazırlanması ajandada öncelikli alan olarak kabul edilmiştir (European Commission, 2003).

Süreç içinde toplanan bir dizi zirve ve ardından sunulan bildiriler sonucunda mutabakata varılmış, Frontex'in operasyonel faaliyetlerine başlaması için hazırlanan taslak kabul edilmiştir. 2004 yılında yürürlüğe giren 2007/2004 sayılı "Avrupa Birliği Üye Devletlerinin Dış Sınırlarında Operasyonel İş Birliğinin Yönetimi için bir Avrupa Ajansı Kurulması" adlı Tüzük ile Frontex resmen kurulmuştur. 2007/2004 sayılı Tüzüğün 1. maddesiyle, "Avrupa Birliği içinde kişilerin serbest dolaşımını sağlamak için özgürlük alanının temel bileşeni olan yüksek düzeyde kontrol ve gözetim içeren entegre bir yönetim kurmak" Frontex'in temel kuruluş amacı olarak ifade edilmiştir (Official Journal of the European Union, [OJEU],2004). Frontex'in ilk dönemdeki temel görevleri ise, Birliğin dış sınırlarında denetimi tesis etmek, bu bağlamda operasyonel faaliyetleri ve geri dönüş operasyonlarını koordine etmek, risk analiz raporları sunmak ve ulusal sınır muhafızları için ortak eğitim standardı oluşturmak şeklindedir. Nitekim süreç

içerisinde geçirdiği bir dizi mevzuat değişikliğiyle yetki alanları, bütçesi ve operasyonel gücü bir hayli arttırılmıştır (Karamanidou, 2020). 3 Ekim 2005 tarihinde Varşova'da faaliyetlerini resmen başlatan Ajans, tüzel bir kişiliğe, icracı çok sayıda alt birime ve kendisine ait bir bütçeye sahiptir.

1.1. Frontex'in Kurumsal Yapısı ve Birimleri

Frontex yönetim kurulu, Birlik üyesi ülkelerin birer temsilcisi ve Avrupa Birliği Komisyonu'ndan 2 uzman temsilciden oluşmaktadır. 2019 tüzük değişikliğiyle Ajans'ın idari kadrosu yönetim kurulu, icra direktörü, direktör yardımcıları, temel haklar görevlisi ve danışma forumundan oluşmaktadır. Sınır yönetimi alanındaki uzmanlıkları çerçevesinde atanan yönetim kurulu üyeleri yetkilerinin yanında çeşitli görevler de üstlenmişlerdir. Bu görevler Avrupa Birliği Komisyonu'nun önerisi ışığında icra direktörü ve yardımcılarını atamak, Frontex'in yıllık bütçesini onaylamak, entegre sınır yönetiminin teknik ve operasyonel stratejisini belirlemek, temel haklar görevlisi ile yardımcılarını atamak ve Frontex'in operasyonel yapısını oluşturarak personel politikasını belirlemek şeklinde ifade edilmiştir (OJEU, 2019).

Frontex'in tüm faaliyetlerinden sorumlu olan İcra Direktörü, Avrupa Birliği kurumları ile Ajans'ın yönetim kurulu dışında hiçbir hükümet ya da birimden talimat almamaktadır. Buna ek olarak İcra Direktörü, yönetim kurulu tarafından kabul edilmiş Ajans program ve faaliyetlerini, belirtilen sınırlar içinde hazırlamak, uygulamak ve Ajans'ın faaliyetlerine dair yıllık raporlar hazırlayarak yönetim kuruluna sunma görevlerini üstlenmiştir. Üye ülkelerin ortak operasyonlar konusundaki önerilerini değerlendirmek, koordine etmek ve gerekli durumlarda onaylamak, hazırlanan operasyonel planların uygulanmasını sağlamak, operasyonel faaliyetin herhangi bir aşamasında temel hakları ve koruma yükümlülüklerini ihlal edip etmediğini denetlemek ve Ajans'ın operasyonlarda kullanacağı teknik ekipman kalemlerini belirlemek icra direktörünün diğer görevleri arasında yer almaktadır (OJEU, 2019).

Kurumsal yapısıyla birlikte Frontex, operasyonlarını icra ederken Avrupa Birliği Kolluk Kuvvetleri İş Birliği Ajansı (EUROPOL), Avrupa Birliği Adli İş Birliği Birimi (EUROJUST) ve Avrupa İltica Destek Ofisi (EASO) gibi Avrupa Birliği kurumları ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM) gibi uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği içindedir. Ayrıca Ajans, kendisine bağlı bir dizi alt birimden oluşmaktadır (OJEU, 2019).

Bu birimlerden biri olan Hızlı Sınır Müdahale Timleri, Avrupa Birliği Konseyi'nin 863/2007 sayılı Tüzüğü ile 11 Temmuz 2007 tarihinde kurulmuştur. Hızlı Sınır Müdahale Timleri, üye ülke topraklarına dokümansız olarak geçişlerin kitlesel ölçeklere vardığı durumlarda, baskı altında olan bir üye ülkeye acil destek sağlamak için tasarlanmıştır. Her üye ülke, acil ve istisnai durumlarda sınırlı süreyle konuşlandırılacak müdahale ekiplerini talep etme hakkına sahiptir. Üye ülkeler kendileri de istisnai bir durumla karşılaşmadığı sürece Hızlı Sınır Müdahale Timleri'ni oluşturan havuza uygun sayıda ve yetkinlikte personel sağlamakla yükümlü tutulurken, Ajans da timlerin oluşturulması, konuşlandırılması ve eğitiminden sorumludur (OJEU, 2004).

Frontex'in bir diğer alt birimi olan Risk Analiz Birimi (RAU), Birliğin dış sınırlarına dair kapsamlı bir projeksiyon sunmak, mevcut kaynakların optimize edilmesini sağlamak ve alınacak olası önlemleri maksimum düzeye çıkarmak amacıyla oluşturulmuştur. İlgili birim, sınır kontrolleri, üçüncü ülke vatandaşlarının dokümansız sınır geçişlerini önleme, sınır ötesi suçla mücadele etme ve üçüncü ülkelerde yaşanan güncel gelişmeler için risk analizleri sunmaktadır. Analiz Birimi'nin topladığı veriler ışığında oluşturduğu raporlar, üst düzey strateji kararları alınmasından operasyonel faaliyetlerin uygulanma aşamasına değin atılacak tüm adımların temelini teşkil etmektedir (European Border and Coast Guard Agency [Frontex], 2021a). Bununla birlikte hazırlanan risk analizlerine kaynaklık eden istihbarat, hassas bilgiler içermesi sebebiyle gizli tutulmaktadır. İzlenen bu politikada analiz kaynaklarının hesap sorulamaz, gözden geçirilemez ve tartışılmaz yapısı şeffaflık ve hesap verilebilirliğe gölge düşürmektedir.

Frontex'in en tartışmalı birimlerinin başında gelen, Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Daimî Birliği, Avrupa Birliği'nin ilk üniformalı birimi olma özelliğini taşımaktadır. 2019/1896 sayılı Tüzük ile operasyonel anlamda yetkilerini tam kapasiteye taşıyan daimî birlik, son teknolojilerle donatılmıştır. Daimî birlikler, Frontex'in kendi personeliyle, ihtiyaç duyulan bölgelerde uzun vadeli konuşlandırmaları arttırmaya olanak tanınması amacıyla kurulmuştur. Buna ek olarak Schengen bölgesinin etkin işleyişine katkıda bulunma amacını taşıyan daimî birlikler, göç ve sınır yönetimi ile geri dönüş operasyonlarının desteklenmesi gibi başlıklarda ulusal makamları desteklemektedir. Sınır gözetimi ve istihbarat toplama, deniz ve hava sınırlarının kontrolü, terörizm dâhil olmak üzere sınır ötesi suçlarla mücadele ve arama kurtarma faaliyetleri daimî birliklerin görevleri arasındadır. Daimî birlik personeli silah taşıma, AB topraklarına geçişlerde onay yetkisi, kişilerin kimlik bilgilerini doğrulama gibi yürütme yetkilerine sahiptir (Frontex, 2019). Süreç içerisinde bir dizi revize geçirerek yürütme yetkisini genişleten Frontex, aynı

zamanda sahip olduğu bütçe ve kapasiteyi de arttırarak Avrupa Birliği'nin adından sıklıkla söz ettiren ajanslarından biri haline gelmiştir.

1.2. Frontex'in Bütçe ve Kaynakları

Kurulduğu dönemde ilk bütçesi Avrupa Komisyonu tarafından sağlanan sübvansiyonlarla finanse edilen Frontex'in, yetki genişlemesiyle birlikte bütçesi de artış ivmesini korumuştur. İlk yıllarında Frontex'e sağlanan bütçe yönetim kurulu harcamaları, personel giderleri ve düzenlenen toplantıların giderlerini karşılamakla sınırlı tutulmuş; söz konusu giderlerin finansmanı Avrupa Komisyonu'nun onayıyla gerçekleşmiştir (OJEU, 2007). Süreç içerisinde gerek sınır bölgelerinde yaşanan hareketliliğin artışı gerekse söz konusu hareketliliğe yönelik faaliyetlerin çeşitlenmesi Frontex'i mali açıdan bağımsız hale getirmiştir. Avrupa Birliği'nin en yüksek bütçeye sahip ajanslarından biri olan Frontex'in yıllık bütçesi, Ajans yönetim kurulu tarafından onaylanarak Avrupa Komisyonu'na sunulmaktadır. Avrupa Parlamentosu tarafından yıllık bütçesi onaylanan Frontex, yıllık faaliyeti ve harcamaları hakkında Parlamento'ya rapor vermekle yükümlü tutulmuştur. Parlamento'nun yetkilerine ek olarak Avrupa Sayıştay'ı, sunulan yıllık hesaplar üzerinde denetlemelerde bulunmaktadır (OJEU, 2004).

2005 yılında 6 milyon euroluk bir bütçeyle faaliyetlerine başlayan Frontex'in bütçesi, dinamik bir büyümeyle bir sonraki yıl 19 milyon euroya ulaşmıştır. 2015 yılında yaşanan yoğun göç gündemine paralel biçimde yıllık bütçe 142 milyon euroya yükseltilirken, 2021 yılında 543 milyon euroya ulaşmıştır. 2021 yılında sağlanan 543 milyon euroluk rekor bütçeyle Birliğin en büyük bütçeye sahip kurumu olan Frontex, söz konusu bütçe artışıyla personel sayısını üç katına çıkarmayı öngörmüştür (Frontex, 2020). Bu bağlamda istihdam edilecek memur sayısı ile üye ülkelere personel anlamında duyulan bağımlılığın azaltılması planlanmıştır. Avrupa Birliği'nin 2021 – 2027 yıllarını kapsayan dönemi için belirlediği 22,6 milyar euroluk göç ve sınır yönetimi bütçesinin yadsınamaz bir bölümünü Frontex faaliyetlerine ayırması, sınır rejimi ile politikalarına verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir (Statewatch, 2020). Bu bağlamda Frontex'in 2024 yılı bütçesi 922 milyon euro gibi rekor bir rakama ulaşmıştır (European Commission, 2024).

Ajans'ın 2024 yılı bütçesi incelendiğinde, bütçenin en yüksek kalemini 609 milyon euroyu aşan operasyonel faaliyetler oluşturmaktadır. Operasyonel faaliyetlere tahsis edilen bütçenin en büyük kısmının 242 milyon euro ile daimi birliklere tahsis edilmesi öngörüldükçe, operasyonel faaliyet başlığı altındaki diğer yüksek harcama kalemleri sırasıyla ekipmanlar ve geri dönüş operasyonlarına ayrılmıştır. 2024 yılı bütçesinin bir diğer önemli harcama kalemi personel giderleri, bilgi iletişim teknolojileri ile veri işleme ve toplantı giderleri gibi idari harcamalara tahsis edilmiştir (European Commission, 2024).

Frontex, 2022 yılında sığınmacıların deniz alanlarında geri itilmesi, üçüncü ülkelere zorla geri göndermeler ve darp gibi farklılaşan hak ihlali iddiaları sebebiyle bütçe dondurma talebiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrupa Parlamentosu tarafından 22 Ekim 2021 tarihinde oylamaya sunulan bu talebe göre Frontex sınır ötesi suçlar, düzensiz göçle mücadele, mali yönetim ve işe alım politikalarında ilerleme kaydedinceye değin bütçesinin bir kısmı dondurulacaktır. Bütçe dondurma talebi 558 lehte, 82 aleyhte ve 46 çekimser oy almıştır. Hemen takip eden süreçte Frontex, başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere, Avrupa Dolandırıcılıkla Mücadele Ofisi (OLAF) ve Avrupa Ombudsmanı tarafından bir dizi soruşturma geçirmiştir (European Council on Refugees and Exiles [ECRE], 2021). OLAF tarafından yürütülen soruşturma sonrası Ajans'ın yasa dışı geri itmelerle karıştığı ve Frontex personelinin Temel Haklar Ofisi ile ilgili rol ve görevleri göz ardı ettiği kanıtlanmıştır. Ancak gerek bütçe dondurma yönünde yapılan oylama sonucuna rağmen 2024 yılında tahsis edilen rekor bütçe gerekse süreç içerisinde yalnızca İcra Direktörü'nün değiştirilmesi Frontex'in kayda değer bir yaptırımla karşı karşıya kalmadığını göstermektedir. Avrupa Birliği ortak göç politikalarının dış sınırların güvenliğine giderek daha fazla odaklanması, Frontex'in genişletilmiş bütçesi ile görev ve yetkileri bağlamında incelendiğinde dikkat çekici olmaya devam etmektedir.

1.3. Frontex'in Görev ve Yetkileri

26 Ekim 2004 tarihinde kabul edilen 2007/2004 sayılı Tüzük ile resmen kurulan Frontex, Schengen bölgesinin dış sınırlarının denetim altında tutulmasına destek sağlamak amacıyla göreve başlamıştır. Kuruluşunun ilk döneminde Ajans, üye ülkelerin dış sınır kontrol ve gözetimi konusunda koordinasyon sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Frontex'in kurucu tüzüğü olarak da ifade edebileceğimiz 2007/2004 sayılı Tüzük incelendiğinde, Ajans'ın faaliyet alanı ve yetkisi dar kapsamda tutulmuştur (OJEU, 2004). Süreç içinde yaşanan gelişmelere paralel olarak hazırlanan her yeni tüzükle ise Ajans faaliyet alanını genişletmiştir. Bu bağlamda karşımıza çıkan ilk faaliyet alanı genişlemesi Temmuz 2007 tarihinde yürürlüğe giren 863/2007 sayılı Tüzükle olmuştur. Hazırlanan yeni tüzükle bir önceki düzenlemeler

üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak Hızlı Sınır Müdahale Timleri'nin oluşturulması için çeşitli adımlar atılmıştır. Söz konusu timler, üye ülkelerden birine çok sayıda üçüncü ülke vatandaşının girişi durumunda görevlendirilmeye hazır hale getirilmiştir (OJEU, 2007).

Frontex'in zaman içinde geçirdiği bir diğer değişiklik Stockholm Programı'nı takip eden süreçte gerçekleşmiştir. Dış sınırların yönetimi kapsamında Ajans'ın rolünün güçlendirilmesi talep edilmiştir. Bu talepten hareketle 1168/2011 sayılı Tüzük kamuoyuna sunulmuştur. Hazırlanan yeni tüzük kapsamında Ajans'ın sorumluluğunda bir dizi yeni görev eklenmiştir. Sınır gözetleme sistemleri ile dış sınırlara dair güvenilir bilgi akışını sağlayacak bilgi sistemlerinin geliştirilmesi, geri dönüş operasyonlarının koordinasyonunda uygulanan prosedürleri belirleyecek "Davranış Kuralları"nın oluşturulması ve üçüncü ülke vatandaşlarının verilerini işleme yetkisi ilgili tüzük kapsamında eklenen yeni görev ve yetkileri oluşturmaktadır (OJEU, 2011).

2015 yılında Avrupa Birliği'nin sınırlarında hissedilen yoğun insan hareketliliği, dış sınırların güçlendirilmesi tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. İlgili gündemin ele alındığı Haziran 2015 tarihli Avrupa Konseyi toplantısında göç hareketlerinin kapsamlı bir şekilde "çözülmesi" için daha etkili adımlar atılması çağrısında bulunulmuştur. Dış sınır geçişlerine dair denetimin artırılması ve Avrupa entegre sınır yönetiminin etkin işleyişini tesis etmek amacıyla bir sınır ve sahil güvenlik birimi oluşturma yönündeki talep yükselmiştir. İlgili talepten hareketle Konsey, Avrupa Birliği Üye Devletlerinin Dış Sınırlarında Operasyonel İş Birliğinin Yönetimi için Avrupa Ajansı'nın adını Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı olarak revize ederek görev alanını genişletmiştir. Prosedürel olarak sürekliliği sekteye uğratmamak adına Frontex'in tüzel kişiliğinin aynı kalması kararlaştırılmıştır. 2016/1624 sayılı yeni tüzüğün yürürlüğe girmesiyle kendisinden önceki tüzükler yürürlükten kaldırılmıştır (OJEU, 2016).

2016/1624 sayılı Tüzük ile Frontex'in görevleri bir hayli genişletilmiştir. Bu yetki ve faaliyet genişlemesinin en önemli ayağını dış sınırların yönetimi, istihbarat faaliyetleri de dâhil olmak üzere dış sınırları etkin şekilde takip ederek risk analizleri yapma ve sınır gözetim operasyonları yapıldığı esnada tehlikede olan kişilerin arama kurtarma operasyonunu desteklemek amacıyla gerek üye ülkelere gerekse üçüncü ülkelere teknik ve operasyonel anlamda yardım sağlama oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ajans, üye ülkeleri destekleyen rolünden operasyonel rolü üstlenen ve denetleyen başlı başına bir aktöre dönüşmüştür. İlgili yetki genişlemesi bilhassa geri dönüş operasyonları ile üçüncü ülkelere sağlanan teknik ve operasyonel yardım gibi yürütme yetkisinin bulunduğu alanlarda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ajans, göç hareketlerinin izlenerek güvenlik açıklarının belirlenmesinden sorumlu olduğundan, AB ortak göç politikalarının planlanması ve yönetilmesi aşamalarında Birliğin en önemli aktörü konumuna yükselmiştir (OJEU, 2016).

2016/1624 sayılı Tüzük ile Frontex'in faaliyet alanı 30 yeni görevle genişletilmiş olmasına rağmen, AB karar alıcıları geliştirilen politikaların iyileştirilmesi talebini sürdürmeye devam etmiştir. İlgili talepten hareketle dış sınırları güçlendirmek ve Schengen bölgesinin olağan seyrini yeniden tesis etmek amacıyla süreç içinde pek çok yetkiyle donatılan Frontex, son yetki genişlemesini 13 Kasım 2019 tarihli, 2019/1896 sayılı Tüzük ile elde etmiştir. İlgili tüzük kapsamında dış sınır tehditlerine karşı sahada etkin denetimi destekleyecek daimî birliklerin oluşturulması kararlaştırılmıştır (OJEU, 2019). Geri dönüş operasyonlarını hatırı sayılır ölçüde hızlandırmak amacıyla 10 bin personel hedefini kademeli olarak hayata geçiren Ajans, gelecekte yaşanacak olası bir kriz halinde hızlı reaksiyon göstermeyi hedeflemiştir. Yürürlükte olan son tüzük bağlamında dikkat çeken diğer yetki genişlemeleri hava sınırlarının gözetimi ile ani ve beklenmedik sınır geçişlerine yönelik operasyon başlatma yetkisi olmuştur. Söz konusu yetki genişlemesi kapsamında Frontex, Birliğin dış sınırlarında böylesi bir hareketlilik yaşandığında üye ülkenin talebine ek olarak kendi inisiyatifleriyle hızlı sınır müdahalesi başlatma hakkı elde etmiştir (OJEU, 2019).

2019/1896 sayılı Tüzüğün Ajans'a kazandırdığı bir diğer yetki üçüncü ülkelerle kurulan ilişkilere yönelik olmuştur. AB üye ülkeleriyle üçüncü ülkeler arasında kurulan operasyonel iş birliğinin koordinasyonundan sorumlu olan Ajans söz konusu düzenleme kapsamında üçüncü ülkelere teknik ve operasyonel yardım sağlama yetkisini elde etmiştir. Bununla birlikte üçüncü ülkelerle kurulan iş birliklerinde temel haklara saygı ve geri göndermeme ilkesine tam riayet, kişisel verilerin korunması ve keyfi gözaltı yasağı dikkate alınarak faaliyet gösterme şartı getirilmiştir (OJEU, 2019). Ancak bugün bahsi geçen temel haklara ilişkin şartlar yerine getirilmese dahi Libya ile farklı düzeylerde kurulan iş birliği devam etmektedir. Bu durum Ajans'ın kendi tüzüğüne riayet etme halini tartışmalı hale getirmektedir.

Kurulduğu günden bugüne geçen süre zarfında yetki alanı, bütçesi ve faaliyetleri kademeli olarak genişleyen Frontex, AB Sayıştayı tarafından Haziran 2021 tarihinde yayınlanan rapora göre üstlendiği görevleri efektif bir biçimde yerine getirememektedir (European Court of Auditors, 2021). Rapor kapsamında Ajans, dış sınırların yönetimi, göç ve sınır ötesi suçlarla mücadele, eksiksiz veri akışı vb. alanlarda etkin çalışma tesis edememektedir. Buna ek olarak son performans değerlendirmesi 2015 yılından beri güncellenmemişken 2019 yılındaki son tüzük değişikliğiyle Ajans'a tanınan yeni yetkilerin

sakıncalı olduğuna dikkat çekilmiştir. (European Court of Auditors, 2021). Sunulan raporda vurgulanan operasyonel eksiklikler ile genişleyen yetkilerin somut bir yansıması olarak Ajans'ın yürüttüğü operasyonlar bir sonraki başlıkta incelenecektir.

2. Frontex'in Yürüttüğü Operasyonlar

Frontex'in yasal zeminini oluşturan tüzüğün tanıdığı yetkiyle Avrupa Birliği'nin deniz, kara ve hava sınırlarında çeşitli operasyonlar düzenlenmektedir. Ajans tarafından koordinasyonu ve icrası sağlanan sınır operasyonlarının en temel unsuru, ilgili operasyonların istihbarat odaklı olmasıdır. Söz konusu sınır operasyonları göç yönelimleri, köken ve transit ülkelerin içinde bulunduğu durum, dış sınırlardaki güncel gelişmeler ve kaçakçılık ağları tarafından kullanılan ve devamlı değişkenlik gösteren yöntemler ve rotalara dair toplanan ayrıntılı bilgiler ışığında planlanmaktadır. Yoğun insani hareketlilikle karşı karşıya kalan bir üye ülkeyle istişare edilerek hazırlanan operasyonel planlar toplanan istihbaratla hazırlanan risk analizlerine dayanmaktadır. Hazırlanan operasyonel planlar, devriye araçları, gemiler ve uçaklar gibi farklılaşan teknik ekipman ve alanında uzman sınır muhafızlarını içermektedir (Frontex, 2023a). Bir üye ülkenin çeşitli tehdit algılamalarıyla ortak operasyon başlatma talebine diğer üye ülkeler personel ve ekipman desteği sağlamaktadır. Başlatılacak operasyonlar, risk analizinin hazırlanması, operasyonel girişimin planlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve takibi aşamalarını izlemektedir (OJEU, 2019).

Frontex tarafından kara sınırlarında yürütülen operasyonlar Finlandiya'nın kuzeyindeki kutup dairesinden Meriç Nehri'ne kadar uzanan 3500 km'lik alanı kapsamaktadır. Geniş bir coğrafyada yürütülen kara operasyonlarının temel amaçları, Birlik topraklarına dokümansız şekilde giriş ve kalışları engellemek, dış sınır geçiş noktaları aracılığıyla gerçekleşen yer değiştirme hareketlerini kontrol altında tutmak, sınır kontrollerini geliştirmek ve komşu üçüncü ülkelerle iş birliğini arttırmak şeklinde sıralanmaktadır (Frontex, 2023a). Frontex tarafından icra edilen bir diğer operasyon türü hava operasyonlarıdır. En zor ortak operasyon türü olarak nitelendirilen hava operasyonları, üye ülkelerin havalimanlarını kapsamakta ve gelişmiş sınır kontrollerini içermektedir. Hava operasyonları bağlamında icra edilen faaliyetler, üçüncü ülke vatandaşlarının kullandığı sahte belgelerin tespiti, yüksek riskli olduğu belirlenen uçuşlara yönelik tedbirler almak, vize ihlallerini tespit etmek, toplanan istihbarat doğrultusunda profil çıkarmak, çıkarılan profilleri devamlı güncellemek ve düzensiz göç hareketlerini incelemek şeklinde ifade edilmektedir (Frontex, 2023a).

Ajans tarafından icra edilen bir diğer operasyon türü geri dönüş operasyonlarıdır. İlgili operasyon kapsamında gönüllü geri dönüşler de dâhil olmak üzere sürecin tüm teknik ve operasyonel koordinasyonu Frontex'e aittir. Ajans iade operasyonlarının koordinasyonundan sorumluyken, iade edilecek kişilerin tespiti üye ülkelerin idari makamlarına aittir (Frontex, 2023b). Kara, hava ve geri dönüş operasyonlarının yanında, deniz sınırlarında icra edilen bir dizi operasyonel faaliyet bulunmaktadır. Geçişlerin bilhassa Doğu ve Orta Akdeniz göç rotalarında yoğunlaşması, Frontex tarafından icra edilen operasyonların ilgili deniz alanlarında gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Makalenin de odaklandığı ana noktalardan biri olması sebebiyle Frontex'in icra ettiği deniz operasyonları bir sonraki başlıkta detaylarıyla incelenmiştir.

2.1. Frontex'in Deniz Operasyonları

Frontex tarafından yürütülen ve tartışmaların odağında olan deniz operasyonlarında temel amaç, deniz alanlarında yoğunlaşan göç rotalarını kullanan üçüncü ülke vatandaşlarını tespit etmek, üye ülkeler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek, kaçakçılık faaliyetlerini saptamak ve engellemek şeklinde ifade edilmektedir. Diğer operasyon türlerinde olduğu gibi deniz operasyonlarında da sınır kontrolü, geçiş noktalarında icra edilen faaliyetler ile deniz sınırlarının gözetimi olarak ikiye ayrılmaktadır. Sınır kontrolü ve koruması üye ülkelerin münhasır yetkileri arasında olmasına rağmen, ortak deniz operasyonları yeni sınır yönetimi metotları içermektedir (Frontex, 2023a). Teknik destek ve ortak operasyonların koordinasyonundan sorumlu Ajans, 2016/1624 sayılı Tüzük ile sınırların idaresine dair paylaşımlı sorumluluk da üstlenmiştir. Bu noktadan hareketle herhangi bir üye ülkenin, sınır denetimi söz konusu olduğunda Ajans ile iş birliği içinde olması gerekmektedir (Bilgin, 2017).

656/2014 sayılı Tüzüğün deniz operasyonlarına dair bir diğer düzenlemesi arama kurtarma bölgelerine ilişkindir. Bu bağlamda icra edilecek bir deniz operasyonu üçüncü bir ülkenin arama kurtarma bölgesini kapsıyorsa, operasyonel plan hazırlanırken üçüncü ülke makamlarının da yetkilendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu düzenleme Libya ile icra edilen arama kurtarma faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda önem kazanmaktadır. Zira 656/2014 sayılı Tüzük, üçüncü ülkelerle kurulacak tüm iş birliklerinde ancak temel insan hakları kapsamında kurulacak iş birliklerine onay vermektedir (OJEU, 2014).

Frontex'in denizde arama kurtarma operasyonlarına yönelik yoğun vurgusuna rağmen alanında uzman kişilerce tüzüğün eksiklikleri sıklıkla ifade edilmektedir. Arama kurtarma operasyonlarının başlatılmasının temel gerekçesini teşkil eden bir geminin tehlikede olduğunun tespiti halinde dikkate alınması gereken unsurların net bir tanımı sunulamamıştır. Tüzükte yer alan bu muğlaklığın, Ajans'a tehlike içindeki bir gemiye yardım etme zorunluluğu olmadan uzaktan izlemesine olanak tanınması için tercih edildiği yapılan tespitler arasındadır. Ajans'a yöneltilen bir diğer eleştiri, deniz alanlarında kurtarılan kişilerin çıkarılacağı limanın güvenli olup olmadığını belirleyecek yetkili otoriteye yönelik belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Ajans, AB karasuları dışında herhangi bir deniz gözetim operasyonu gerçekleştirmediğini ifade etmektedir. Bu reddediş 656/2014 sayılı Tüzük kapsamında denizde kurtarılanların üye ülke topraklarında karaya çıkarılması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır (Statewatch, 2021). Zira izlenen bu yöntemle üye ülkeler denizde kurtarılan kişilerin durumuna dair sorumluluğu bertaraf edebilmektedir.

Kurulduğu yılı takiben ilk deniz operasyonunu 2006 yılında icra eden Frontex, bugün itibarıyla 60'ı aşkın ortak deniz operasyonunda rol almıştır. 2024 yılı itibarıyla Ajans tarafından aktif yürütülen 19 operasyon bulunmaktadır. İlgili operasyonlar ağırlıklı olarak Orta, Doğu ve Batı Akdeniz göç rotalarında gerçekleştirilmektedir. Operasyonların ağırlıklı kısmının Yunanistan, İtalya, Malta ve İspanya sınırlarında icra edilmesi, insan hareketliliğinin bu bölgelerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. 2023 yılına dair sunulan sınır geçişleri incelendiğinde Orta Akdeniz, her beş düzensiz geçişten ikisini (%41) oluşturarak en aktif göç rotası olmuştur. Orta Akdeniz'i sırasıyla Batı Balkanlar (%26) ve Doğu Akdeniz (%16) takip etmiştir. Orta Akdeniz rotasından gerçekleşen sınır geçişleri 2022 yılına kıyasla %50 artış ile 158.000 kişiye ulaşmıştır. Doğu Akdeniz rotasında ise pandemi sonrası yükseliş eğilimini sürdürerek yaklaşık 60.000 kişinin sınırları geçtiği tespit edilmiştir. İlgili sınır geçişlerinin %37'sini Suriyeliler, Gineliler ve Afganlar oluşturmuştur (Frontex, 2024). Bu bağlamda Ajans, ortak operasyonlarda yer alması için 2.500 AB sınır muhafız memuru ve personeli görevlendirmiştir. Operasyonların kapsamı ve uygulandığı deniz alanlarının Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaşması sebebiyle bir sonraki başlıkta, Frontex'in Orta, Doğu ve Batı Akdeniz göç rotalarında icra ettiği operasyonlar detaylıca incelenecektir.

2.1.1. Poseidon Operasyonu

Yunanistan'ın Frontex'ten Türkiye ile sahip olduğu kara ve deniz sınırlarının gözetlenmesini talep etmesiyle ortak Poseidon Operasyonu 2006 yılında başlatılmıştır. 2006 yılından bu yana devam eden operasyon, Doğu Akdeniz göç rotasının deniz sınırları boyunca gözetimine odaklanmaktadır. Operasyon, Türkiye'nin Akdeniz ve Ege deniz sınırlarının gözetimine dayanan Deniz Harekâtı ile Birliğin Türkiye'yle paylaştığı kara sınırlarının gözetimine odaklanan Poseidon Kara Harekâtı olarak iki koldan yürütülmektedir. 2011 yılında kapsamı genişletilen ve kalıcı hale getirilen Poseidon Operasyonu, 2015 yılında Birlik sınırlarında yaşanan yoğun insani hareketliliğin ardından yerini Poseidon Hızlı Müdahalesi'ne bırakmıştır (Frontex, 2015). Poseidon Hızlı Müdahalesi'yle Frontex, Sakız, Leros, Kos, Sisam ve Midilli adalarında icra edilecek faaliyetler için 15 adet gemi görevlendirmiştir (EU Bulletin, 2016). İlgili göç rotasında gerçekleşen yoğun hareketlilik kapsamında ek gemi ve teknik teçhizat konuşlandırılacağı da Ajans tarafından açıklanmıştır.

Poseidon Operasyonu'nun, Yunanistan deniz sınırlarının gözetimi, üçüncü ülke vatandaşlarının kimlik tespiti ve kaydı, sahte belgelerin tespiti ve yasa dışı madde kaçakçılığı alanlarında mücadeleyi kapsadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte operasyon, geleneksel sınır denetimi görevlerine ek olarak arama kurtarma, yasa dışı balıkçılık ve deniz kirliliğinin tespiti gibi sahil güvenlik faaliyetlerini de içerecek şekilde genişletilmiştir. Operasyon kapsamında Frontex tarafından görevlendirilen istihbarat görevlileri gerek Türkiye gerekse köken ülkelerde faaliyet gösteren insan kaçakçılığı vb. suç ağları hakkında istihbarat toplayarak Yunanistan makamları ve Eurosur ile paylaşmaktadır. 23 AB üyesi ve Schengen alanına dâhil ülke kara, deniz ve hava kuvvetleri personeli ve teknik ekipman ile Poseidon Operasyonu'nda aktif görevine devam etmektedir (Frontex, 2023a).

Frontex tarafından sunulan destekleyici imajın aksine, 2015'ten beri devam eden ve son yıllarda görünürlüğü artan sınır şiddetinin merkezi, hotspot alanı⁴ olarak kullanılan adalar ve Ege Denizi olmuştur. Tüm engelleme biçimlerine rağmen, Doğu Akdeniz göç rotası olarak adlandırılan bölgedeki 60.000 dokümansız sınır geçişiyle 2023 yılı artış ivmesini korumuştur (Frontex, 2024). Bu bağlamda görev yapan

⁴ Sıcak Nokta alanı olarak da ifade edilen Hotspot alanları, 2015 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Birliği'ne yönelik istisnai insan hareketliliğine karşı kabul edilmiş bir düzenlemedir. Avrupa Göç Gündemi ile tanıtılan Hotspot alanları, Avrupa Birliği'nin dış sınırlarında yer alan üye ülkelere göç hareketliliği konusunda dayanışma göstermek amacıyla sunulmuştur. Yunanistan'da bulunan 5 Hotspot alanı Midilli, Sakız, Samos, Leros ve Kos adalarında kurulmuştur.

devriye botları ve gözetleme uçaklarının yoğunlaştığı bölge, Türkiye'ye zorla geri göndermeler de dâhil olmak üzere türlü sınır şiddeti biçiminin bir portresini sunmaktadır (University of Oxford, 2021).

2.1.2. Indalo Operasyonu

İspanya'ya geçişler için kullanılan ve Fas'tan İspanya'ya kadar uzanan bölgeyi kapsayan Batı Akdeniz rotası 2018 yılında en sık kullanılan göç rotası olmuştur. Batı Akdeniz göç rotası dünyadaki en ölümcül göç rotalarından biri olmasının yanı sıra, uyuşturucu kaçakçılığı, silah ve insan ticaretiyle öne çıkmaktadır. 2019-2020 yıllarını kapsayan dönemde gerek pandemi gerekse Avrupa Birliği'nin bölgedeki üçüncü ülkelerle kurduğu iş birlikleri geçişlerin sayısını azaltmıştır. Kurulan iş birliklerine ek olarak Frontex'in bölgede yürüttüğü ortak deniz operasyonu olan Indalo Operasyonu'yla İspanya, dış sınırlarının kontrolünde desteklenmiştir. Ancak bölgede kurulan tüm iş birliklerine rağmen 2023 yılı sınır geçişlerinde %12'lik artış ivmesi korunmaya devam etmiştir (Frontex, 2024).

Batı Akdeniz rotasında yürütülen Indalo Operasyonu'yla Frontex, sınır kontrolü ve gözetimi ile gelenlerin kimlik tespiti ve kaydı konusunda İspanya'yı desteklemektedir. Buna ek olarak Ajans, operasyon bünyesinde tahsis edilen gemi ve uçaklarla arama kurtarma operasyonlarına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Operasyon kapsamında yürütülen istihbarat faaliyetleriyle toplanan bilgiler İspanya ulusal makamları ve Europol ile paylaşılmakta; uyuşturucu, silah ve insan ticareti konusunda faaliyetler yürütülmektedir. Bu bağlamda uyuşturucu kaçakçılığına yönelik faaliyetler Frontex bünyesindeki gemi ve uçaklarla icra edilmektedir (Frontex, 2023a).

Günümüz itibarıyla İspanya'da 350 Frontex sınır polisi aktif görev yapmaktadır. İlgili sınır polisleri, Birlik üyesi ülkelerle doğrudan Frontex yönetimi altındaki görev yapan daimî birlik personellerinden oluşturulmuştur (Info Migrants, 2024a). Ancak Indalo Operasyonu kapsamında sığınmacılara ait verilerin toplanması ve korunmasına yönelik koşullar Frontex ve İspanya arasında ihtilaf yaratmıştır. 25 Ocak 2024 tarihinde İspanya'nın Frontex tarafından önerilen veri koruma planını kabul etmemesi üzerine operasyonel faaliyetler askıya alınmıştır. Operasyon kapsamında konuşlandırılacak bir İzlanda uçağı ile İtalyan gemisinin varışının gecikmesi, 74 sınır polisi ve 34 tercümanın görevlendirilmesi konusu geçici süreyle bir belirsizliğe sebep olmuştur. İspanya'nın, sığınmacıların verilerine ilişkin tam kontrolü tesis etmesiyle sonlanan süreç boyunca yalnızca hafta sonu 1200 kişilik sınır geçişi yaşanmıştır (Info Migrants, 2024b). Batı Akdeniz rotasında yürütülen tüm operasyonel faaliyetler ve iş birliklerine rağmen, 2023 yılına ait 11.363 sınır geçişinde 219 kişi ölü ya da kayıp olarak kayıtlara geçmiştir (The United Nations Refugee Agency [UNHCR], 2023).

2.1.3. Themis Operasyonu

Sahra altı Afrika'dan gerçekleşen göç hareketleriyle birlikte Suriye'de yaşanan iç savaş Akdeniz'i bir sıcak nokta haline getirmiştir. Ekim 2013 tarihinde Sicilya Boğazı'nda iki geminin alabora olmasıyla 600'ü aşkın kişinin yaşamını yitirmesi Mare Nostrum Operasyonu'nun başlatılmasını sağlamıştır (Associated Press [AP],2016). 1 yıl sürecek olan operasyonda pek çok kurtarma operasyonu icra edilmiş olmasına rağmen, söz konusu kurtarma faaliyetlerinin göçmenleri cesaretlendirdiğine yönelik mesajların yükselmesi Mare Nostrum Operasyonu'nun sonlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Sonlandırılan operasyonu takiben bölgedeki ihtiyaçlara yanıt üretmek amacıyla 2014 yılında Triton Operasyonu başlatılmıştır. Gerek bütçesi gerekse sağlanan personel ve teçhizat sayısı ile kendisinden önceki operasyona kıyasla küçük sayılabilecek Triton Operasyonu, İspanya ve Fransa'nın sığınmacıları taşıyan gemilere limanlarını açmayı reddetmesi ve AB'nin göç konusunda gerekli dayanışmayı sağlayamaması benzeri gerekçelerle uzun ömürlü olamamıştır. Yaşanan bu gelişmeler bağlamında Themis Operasyonu Frontex'in Akdeniz'deki yeni misyonu olarak Triton Operasyonu'nun yerini almıştır.

1 Şubat 2018 tarihinde başlatılan Themis Operasyonu'yla arama kurtarma faaliyetleri bir bileşen olarak operasyonlara dâhil edilmiş fakat aynı zamanda gelişmiş bir kolluk gücünü de odağa yerleştirmiştir. (Frontex, 2018). Deniz sınırlarının kontrolünde İtalya'yı desteklemek, Akdeniz'de uluslararası normlara uygunluğu tesis etmek ve arama kurtarma faaliyetlerini sürdürmek gibi hedefleri olan Themis Operasyonu, Orta Akdeniz Bölgesi olarak adlandırılan Tunus, Cezayir, Libya, Mısır ve Türkiye'yi kapsayan geniş bir bölgede icra edilmektedir. Kayıt işlemleri sırasında İtalyan makamlara destek sunan Frontex personeli, operasyon kapsamında topladığı istihbaratı da İtalya ve Europol ile paylaşmaktadır (Frontex, 2018). Themis Operasyonu'yla birlikte, kurtarılan kişilerin çıkarılacağı limana yönelik düzenlemeler, Birlik üyesi ülkelerin en yakın limanına indirilecek şekilde revize edilmiştir (Info Migrants, 2018). Söz konusu yeni düzenlemeyle İtalya'nın Akdeniz komşularına bu yönde bir mesaj verdiği ifade edilmiştir.

Themis Operasyonu'yla değişiklik yapılan bir diğer nokta kurtarma operasyonları için görev yapan devriye gemilerinin alanını 24 deniz miline indirmek olmuştur (Info Migrants, 2018). Bir önceki

operasyonda kabul edilen 30 mil ile kıyaslandığında denizlerde yaşam kurtarmaya yönelik katkının sınırlılık teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlara ek olarak Orta Akdeniz'de İtalya ile Libya arasında kurulan ilişkilerde Frontex'in üstlendiği rol, Ajans'ın Akdeniz bölgesinde gerçekleştirdiği operasyonları bütünüyle tartışılmalı hale getirmiştir. Zira farklı kuruluşlarca sunulan pek çok kanıt ışığında Libya sahil güvenlik yetkililerinin deniz taşıtlarını Libya'ya geri çekme⁵, sahada görev yapan STK'ları engelleme ve gerek sığınmacıları gerekse STK'lara ait kurtarma botlarını doğrudan hedef alarak ateş etme gibi yalnızca deniz alanlarında işlediği pek çok hak ihlali mevcuttur (Heinrich Böhl Stiftung, 2021).

Orta, Doğu ve Batı Akdeniz'de farklı paydaşlarla icra edilen operasyonlar değerlendirildiğinde Avrupa Birliği'nin Akdeniz'de izlediği politikanın değiştiği görülmektedir. Zira yürütülen operasyonlarla sınırları korumak ve göçü dışsallaştırmak hayat kurtarmaya tercih edilir bir noktaya evrilmiştir. AB'nin göçü dışsallaştırma⁶ yönünde geliştirdiği politikalarda en büyük sorumluluğu üstlenen Frontex ve koordinasyonunda yürütülen deniz operasyonlarında ihlal edilen temel hakların incelenmesi bu bağlamda önem taşımaktadır.

2.2. Akdeniz Göç Rotasında Yaşanan Hak İhlalleri

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği 2023 yılının ilk 9 ayında 186.000 kişinin Avrupa Birliği ülkelerine ulaştığını; bu süre zarfında 2500'den fazla kişinin Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaşmaya çalışırken yaşamını yitirdiğini ya da kayıp olarak rapor edildiğini bildirmiştir. Yılın aynı dönemi için Uluslararası Göç Örgütü, 2778 kişinin yaşamını yitirdiğini bildirirken, bu kayıpların 2093 gibi ağırlıklı kısmı Orta Akdeniz göç rotasında meydana geldiğini ifade etmiştir (Aljazeera, 2023). 2023 yılının farklı bir panoramasını sunan Alarm Phone, 157.600'den fazla sığınmacının sınırları aşarak İtalya'ya ulaşmayı başardığını; yalnızca yaz aylarında rakamın 83.000'i aştığını bildirmiştir. Söz konusu sınır geçişleri 2010 yılının ortasından beri görülen en yüksek rakamlara ulaşmıştır (Alarm Phone, 2024). Akdeniz göç rotasına dair aktarılan verilerin ortak paydada buluştuğu temel nokta ise tüm engelleme girişimlerine rağmen Avrupa'ya geçişlerin artış ivmesini korumaya devam etmesidir.

Birliğin dış sınırlarının denetimi ve korunmasından sorumlu ajansı Frontex, ilgili misyonu çerçevesinde sığınmacıların dış sınırlardan geçişini engelleme görevini üstlenmiştir. Söz konusu görevi icra etmek amacıyla Orta, Doğu ve Batı Akdeniz göç rotalarında görev yapan Frontex gerek doğrudan işlenen suçlarla gerekse işlenen suçlara göz yumarak pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Bağımsız kuruluşlar tarafından sunulan kanıtlar, Frontex'in hava gözetiminden edindiği istihbarat bilgilerini Libya yetkilileriyle paylaştığını ortaya koymaktadır. Paylaşılan söz konusu istihbaratla konuları belirlenen tekneler Libya'ya geri çekilerek süresiz olarak alıkonulmaktadır. Uluslararası Af Örgütü'nün yayınladığı rapora göre Libya'ya geri çekilen sığınmacılar şiddet, açlık ve işkence sebebiyle gözaltı merkezlerinde yaşamını yitirirken, kadınlar cinsel saldırıların her biçimine maruz kalmaktadır (End Pushbacks Partnership, 2020). Frontex'in paylaştığı istihbarata dayandırılarak gerçekleştirilen geri çekme yöntemiyle sığınmacıların hızlı ve güvenli şekilde kurtarılması engellenmektedir.

Avrupa Birliği'nin bütçesi ile Birlik üyesi ülkelerce desteklenen, teknik ekipmanla donatılan ve eğitilen Libya sahil güvenlik birimleri, Orta Akdeniz'deki geri çekmeler ve ölümlerin trajik biçimde artışından sorumludur. Buna rağmen Avrupa Komisyonu Libya sahil güvenlik birimlerine yeni devriye botları teslim etme niyetini açıklamış, kısa süre sonra da teslimat gerçekleştirilmiştir (Euractiv, 2023). Devletin tam egemenliğinin kara sularında başladığını ve bu bağlamda sığınmaya erişim de dâhil kişilerin kötü muameleye maruz kalacağı yere geri göndermeme⁷ sorumluluğunu hesaba katan Birlik politikası, söz konusu sorumluluğu bertaraf etmek için sığınmacıların kara sularına ulaşmasını üçüncü bir ülkenin müdahalesiyle engellemeyi bir mücadele biçimi olarak sıklıkla tercih etmektedir. Avrupa Birliği'nin sığınmacıların geri gönderilmesine ilişkin kabul ettiği yasal düzenlemeler sebebiyle, Birlik topraklarına ulaşmaya çalışan sığınmacılar Libya gibi üçüncü taraf ülkelerle yapılan anlaşmalarla engellenmektedir.

⁵ Geri Çekme (Pull Back), 2018 tarihli Birleşmiş Milletler raporunda göçmen ve mültecilerin bir köken ya da geçiş ülkesi tarafından topraklarından ayrılmasını fiziksel olarak engellemek şeklinde tanımlanmıştır. Geri çekme terimi geri itmenin (Push Back) karşılığı olarak tasarlanmış ve deniz sınırlarından geçişlerle ilişkilendirilmiştir. Bu yöntemle sınır bölgelerinde yer alan AB üyesi ülkeler, mülteci hukukunun temel ilkelerinden biri olan geri göndermeme ilkesinin ihlalini Libya gibi bir başka üçüncü ülkeye devretmiş olmaktadır.

⁶ Dışsallaştırma, mülteciler de dâhil olmak üzere göçmenlerin hedef ülkenin topraklarına ya da yargı alanlarına ulaşmasını engellemek amacıyla tek taraflı, iki taraflı ya da çok taraflı devlet katılımıyla özel aktörlerin dâhil olduğu doğrudan müdahale ve önleyici politikaları içermektedir. Üçüncü ülkelerin güvenlik ve göç yönetimi alanında icra ettiği uygulamaları desteklemek ya da finansmanını üstlenmek dolaylı olarak dışsallaştırmanın bir parçası kabul edilmektedir.

⁷ Geri Göndermeme İlkesi, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 33. Maddesinde düzenlenmiştir. İlgili maddeye göre taraf devletlerin bir mülteciyi ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacağı ülkeye ya da bölgeye göndermesi yasaklanmıştır.

Ancak Frontex ile Libyalı yetkililer tarafından kurulan doğrudan temasın kanıtlanması sebebiyle Ajans, yasal yükümlülükleri ve hak ihlallerinden muaf değildir.

Sığınma hakkının geri itme⁸ yöntemiyle sistematik şekilde engellendiği bir diğer bölge Doğu Akdeniz göç rotasıdır. İlgili rotada gerçekleşen hak ihlallerinde iki eğilim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki hareket halindeki sığınmacıların geri itilmesi yöntemidir. Sibel Karadağ'ın arama ve kurtarma STK'ları ile yaptığı derinlemesine görüşmelerde, geri itme yönteminin Yunan Sahil Güvenlik personelinin gözetimi altında daha çok Frontex ekipleri tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Frontex devriye botları orta hat koordinatlarına yakın noktalarda konumlanarak göçmen botlarını Türkiye tarafına geri itmektedir (Karadağ, 2022). 2016 yılının başından itibaren sıklıkla kullanılan yöntemle, tekne ve botların Yunanistan kara sularına girmesini engellemek amaçlanmaktadır. Günümüzde de uygulanmaya devam eden geri itme yöntemine ek olarak tekne motorlarının kasten bozulması, yakıtlarına el konulması, teknelere ateş edilmesi ve hızlıca dönerek tehlikeli dalgalar oluşturulması bu bağlamda uygulanan diğer yöntemler arasındadır (Routed Magazine, 2021). Doğu Akdeniz göç rotasında ortaya çıkan ikinci eğilim ise, söz konusu blokajları aşarak Yunanistan topraklarına ulaşmayı başaran sığınmacıları alıkoyarak denize elverişsiz deniz vasıtalarına bindirme, deniz alanlarına kadar çekme ve terk etmeyle sonuçlanmaktadır.

Sibel Karadağ'ın ifade ettiği şekliyle Türkiye'den ayrılan bir göçmen botu daimî olarak tehlikede ve kurtarılması gereken olarak kabul edilmektedir. Kurtarma eyleminin sorumluluğundan kaçınma bir sınır politikası olarak devam ettirilse de tercih edilen esas müdahale biçimi kullanılan tekniğin kurtarma faaliyeti olarak meşrulaştırılmasına dayanmaktadır. Orta Akdeniz göç rotasında uygulanan "dokunmadan öldürme" sınır politikası, Doğu Akdeniz göç rotasında "kurtarma adı altında müdahale" olarak kendini göstermektedir (Karadağ, 2022).

Frontex ve Yunan Sahil Güvenliği arasındaki iş bölümünün kendine has bir yapısı bulunmaktadır. Frontex personeli yabancı bir ülkede görev yapıyor olmasından ötürü Yunan Sahil Güvenliği'ne bağlı olsa da gözetleme ekipmanlarının Frontex bünyesinde tahsis edilmesi ve hesap verilebilirlik açısından kıstasların farklılaşması sebebiyle sahadaki ilişkiler grift bir hale gelmiştir (Karadağ, 2022). Bellingcat, Lighthouse Reports, Der Spiegel vb. tarafından yürütülen ortak soruşturma sonucunda Frontex'e ait gemilerin sığınmacıların geri itilmesinde sorumlu olduğu kanıtlanmıştır. Söz konusu soruşturma, Frontex'e ait bir geminin geri itmeye aktif olarak katılırken diğer vakalarda geri itmeye tanıklık ettiğini tespit etmiştir.⁹

Mart 2020 tarihinde Poseidon Operasyonu kapsamında, Frontex tarafından sığınmacıların Yunan kara sularından çıkarılması emri verilmiştir. Frontex tarafından bu iddialar reddedilse de üzerinde değişiklik yapıldığı tespit edilen mail zinciri geri itme emrini doğrulamıştır (Human Rights Watch, 2016). Doğu Akdeniz rotasında yaşanan bir başka trajik vaka Haziran 2023 tarihinde gerçekleşmiş; 600'den fazla kişi Pylos açıklarında boğularak yaşamını yitirmiştir (Lighthouse Reports, 2023). Avrupa Ombudsmanı tarafından soruşturma başlatılmış, soruşturma kapsamında Frontex ve Yunan Sahil Güvenlik birimlerinin sorumluluğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Ombudsman, Yunan yetkililerinin, Frontex'in ve Avrupa Komisyonu'nun rolünü bağımsız olarak araştırabilecek tek bir hesap verebilirlik mekanizması bulunmadığını saptamıştır.

Orta, Doğu ve Batı Akdeniz rotalarında gerçekleştirilen geri itmeler, farklı türden şiddet biçimleri ve yaşanan hak ihlallerinin gerek Ajans içinde gerekse Avrupa Birliği organlarından gizlenmeye çalışılması, yozlaşmayı ve denetim mekanizmasının eksikliğini ortaya koymaktadır. Konuyla alakalı AB Parlamentosu'nda sınır şiddetine dair yapılan vurguya rağmen bloke edilmiş bir Frontex operasyonu bulunmamaktadır. (European Commission, 2021). Ajans'ın kurumsal yapısındaki yozlaşmaya ek olarak Avrupa Birliği üye ülkelerinin üst düzey temsilcilerinin, odağı sistematik şiddetten hukukun teknik detaylarına kaydırarak tartışmaya açması sorunun bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. 2015'te dönemin simgesi olan sığınmacı botlarının günümüzde doğrudan hedef alınması, geri çevrilmesi ya da itilmesi Akdeniz'i geçmeye çalışan sığınmacıların gereksinimleri ile değişen AB göç politikalarını yansıtmaları açısından dikkat çekicidir.

⁸ Geri itme (Push Back), mülteci ve göçmenleri ülke sınırlarına ulaşmadan yahut sınırı geçtikten sonra ülke topraklarından zorla çıkarılma eylemlerini ifade etmektedir. Geri itmeler ülkelerin kara sınırlarında, kara sularında ya da açık denizlerde gerçekleşebilmektedir. Bu yöntemle kişilerin uluslararası koruma başvurusunda bulunma ve yasal mekanizmalara erişimi engellenmektedir.

⁹ Poseidon Operasyonu kapsamında konuşlandırılan Rumen gemisinin sığınmacıları engellemek için yaptığı manevralar şu şekilde kanıtlanmıştır: https://www.youtube.com/watch?v=ZoNJXY3pa_U

Sonuç

Her devletin sınır denetimini tesis etme, kara parçası üzerinde iç güvenliği sağlama ve ülke sınırlarından yapılan geçişleri denetleme gibi egemenlik hakları bulunmaktadır. Söz konusu haklar kamusal güvenliği tesis edebilmek için gereklilik olmasının yanı sıra, mutlak ve sınırsız değildir. Devletlerin sınır denetimiyle alakalı sahip olduğu haklar ve bu bağlamda icra edilen düzenlemeler uluslararası hukuka içkindir. Dolayısıyla bir ülkenin sınırlarından giriş yapmak yalnızca bir iç hukuk meselesi değil, bunun ötesinde uluslararası hukukun da konusu haline gelmiştir.

Son yıllarda Birliğin farklılaşan sınır bölgelerinde raporlanan hak ihlallerinin önemli bir kısmını deniz sınırlarında gerçekleştirilen geri itme eylemleri oluşturmaktadır. Söz konusu eylemler ya da hak ihlallerine karşı tepkisizlik olarak ortaya çıkan eylemsizlikler 1951 Mülteci Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, AB Temel Haklar Şartı, 656/2014 sayılı Tüzük ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmelerin en az bir maddesini ihlal etmektedir. Kuruluşundan itibaren yetki alanı, görevleri ve bütçesi devamlı arttırılan Frontex'in, ilgili uluslararası sözleşmeler kapsamında sorumluluğu bulunmaktadır. Ancak Ajans'ın sahip olduğu idari yapı, organizasyon şeması, farklı aktörleri içeren ve bu bağlamda paylaştırılan yetki ile hesap verebilirlik mekanizmalarının önündeki yapısal engeller, Frontex'e geniş bir cezasızlık alanı tanımaktadır. Böylesi bir ihlal sarmalı, Avrupa Birliği'nin zaman içinde tesis ettiği ortak göç politikalarının tamamının meşruiyetini sorgulamaya yetmemekle birlikte, üzerine inşa edilen Birlik değerlerini büyük ölçüde aşındırmaktadır.

Avrupa Birliği, serbest dolaşım özgürlüğü konusunda ortak standartlar belirlemek amacıyla çıktığı yolda özgürlük, güvenlik ve adalet alanını tesis etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda atılan adımlarla kaldırılan iç sınırlar yerini, dış sınırların yükseltilmesi, kontrol ve denetimin yoğunlaştırıldığı düzenlemelere bırakmıştır. 2015 yılında Avrupa Birliği sınırlarına ulaşanların sayısındaki gözle görülür artış, söz konusu insani hareketliliği bir sorun olarak nitelendiren Birlik için çözülmesi gereken bir sorun haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle Frontex, kişilerin köken ülkelerine zorla geri gönderilmesi de dâhil hukuka aykırı uygulamalarını sürdürmeye devam etmektedir. Akdeniz göç rotasının farklı noktalarında yaşanan can kayıplarına krizin ilk döneminde yoğun arama kurtarma çalışmalarıyla yanıt veren Birlik politikasının, zamanla bu politikayı terk etmesi yaşanan değişikliği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Zira bu durum gerek Frontex özelinde gerekse Birlik politikası genelinde göçü yasa dışı gören güvenlikçi yanı ön plana çıkarmaktadır.

Orta, Doğu ve Batı Akdeniz göç rotalarında görülen sınır şiddeti münferit olmasının aksine, dışsallaştırma politikalarının kökleri Avrupa Birliği kurumlarının temelinde, iltica sisteminde ve caydırıcılığa dayalı göç yönetiminde yatmaktadır. Brüksel'de şekillendirilen göç politikalarının reformu ve Akdeniz'de yaşanan hak ihlallerine karşı yürütülen cezasızlık mekanizması aynı sistemin iki farklı yönünü oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin politika hedefi kişileri dışarıda tutmak olduğu sürece sınırlar şiddet üretmeye devam edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Melis Başaran %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Melis Başaran 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Başaran, Melis. (2024). Frontex ve Akdeniz'deki Operasyonlarının Eleştirel Bir İncelemesi. *MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal*, 1(1).

Kaynakça

- Alarm Phone. (2024). *2023: A long Summer of Migration in the Central Mediterranean Sea*. <https://alarmphone.org/en/2024/02/18/2023-a-long-summer-of-migration-in-the-central-mediterranean-sea/>
- Alganer, Y., & Çetin, M. (2008). Avrupa'da birlik ve bütünlüşme hareketleri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 343.
- Al Jazeera. (2023). *More than 2,500 dead, missing as 186,000 cross Mediterranean in 2023*. <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/29/more-than-2500-dead-missing-as-some-186000-cross-mediterranean-in-2023>
- Bilgin, A. A. (2017). Göçmenlere yönelik deniz operasyonlarında Frontex'in müdahale yetkisinin uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmesi. *Hacettepe HFD*, 7(2), 55-82.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2016). *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*. <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- ECCHR. (2024). *Pushback*. <https://www.ecchr.eu/en/glossary/push-back/>
- End Pushbacks Partnership. (2020). *Pushbacks and rights violations at Europe's borders*. <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/pushbacks-and-rights-violations-at-europes-borders.pdf/>
- EU Bulletin. (2021). *'Poseidon Rapid' intervention: Frontex supports surveillance of Greek islands*. <https://www.eubulletin.com/5236-poseidon-rapid-intervention-frontex-supports-surveillance-of-greek-islands.html>
- European Commission. (2001). Laeken European Council 14 and 15 December 2001 Presidency Conclusions. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
- European Commission. (2003). *Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency Conclusions*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
- European Commission. (2021). *Commissioner Johansson's speech at the Plenary debate on pushbacks at the EU external border*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_21_7870
- European Commission. (2024). *Commission welcomes agreement on EU Annual Budget 2024*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5685
- European Council on Refugees and Exiles. (2021). *Frontex: MEPs freeze part of the budget of the agency under scrutiny and facing legal action*. <https://ecre.org/frontex-meps-freeze-part-of-the-budget-of-the-agency-under-scrutiny-and-facing-legal-action/>
- European Council on Refugees and Exiles. (2024). *The European Union policy framework: 'hotspots' procedure/#:~:text=The%20European%20Union%20policy%20framework%3A%20'hotspots'&text=Five%20hotspots%2C%20under%20the%20legal,%2C%20Samos%2C%20Leros%20and%20Kos*. <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/asylum-procedure/access-procedure-and-registration/reception-and-identification-procedure/#:~:text=The%20European%20Union%20policy%20framework%3A%20'hotspots'&text=Five%20hotspots%2C%20under%20the%20legal,%2C%20Samos%2C%20Leros%20and%20Kos>
- Euractiv. (2023). *EU delivers new patrol boats to Libya despite militia links*. <https://www.euractiv.com/section/migration/news/eu-delivers-new-patrol-boats-to-libya-despite-militia-links/>
- European Court of Auditors. (2021). *Frontex's support for EU's external borders management not sufficiently effective*. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INSR21_08/INSR_Frontex_EN.pdf
- European Parliament. (1999). *Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions*. https://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm
- Frontex. (2014). *Operation Triton (Italy)*. <https://frontex.europa.eu/we-support/main-operations/operation-themis-italy/>
- Frontex. (2015). *Frontex and Greece agree on operational plan for Poseidon Rapid Intervention*. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-and-greece-agree-on-operational-plan-for-poseidon-rapid-intervention-yiSxga>
- Frontex. (2018). *Frontex launching new operation in Central Med*. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-launching-new-operation-in-central-med-yKqSc7>
- Frontex. (2019). *European Border and Coast Guard standing corps*. <https://www.frontex.europa.eu/careers/standing-corps/about/>

- Frontex. (2021a). *Risk Analysis Unit*. <https://www.frontex.europa.eu/what-we-do/monitoring-and-risk-analysis/risk-analysis/risk-analysis/>
- Frontex. (2021b). *Situational awareness and monitoring division*. <https://www.frontex.europa.eu/careers/who-we-are/structure/divisions/situational-awareness-and-monitoring-division/>
- Frontex. (2021c). *Training Unit*. <https://frontex.europa.eu/careers/who-we-are/structure/divisions/capacity-building-division/training-unit/>
- Frontex. (2023a). *Operations*. <https://www.frontex.europa.eu/what-we-do/operations/operations/#:~:text=Frontex%20operations%20support%20EU%20and,as%20well%20as%20international%20airports.>
- Frontex. (2023b). *Return Operations*. <https://frontex.europa.eu/about-frontex/faq/key-facts/>
- Frontex. (2024). *Significant rise in irregular border crossings in 2023*. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/significant-rise-in-irregular-border-crossings-in-2023-highest-since-2016-C0gGpm>
- Heinrich Böll Stiftung. (2021). *The evolution of the EU's naval operations in the Central Mediterranean: A gradual shift away from search and rescue*. <https://us.boell.org/en/2021/04/16/evolution-eus-naval-operations-central-mediterranean-gradual-shift-away-search-and>
- Human Rights Watch. (2016). *The Impact of Externalization of Migration Controls on the Rights of Asylum Seekers and Other Migrants*. <https://www.hrw.org/news/2016/12/06/impact-externalization-migration-controls-rights-asylum-seekers-and-other-migrants>
- Human Rights Watch. (2021). *Frontex failing to protect people at EU borders*. <https://www.hrw.org/news/2021/06/23/frontex-failing-protect-people-eu-borders>
- Huysmans, J. (2006). The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU. B. Buzan & R. Little (Eds.), *The Politics of Insecurity*. Routledge.
- İlğit, A., & Çetiner, Ö. (2019). Suriye krizi döneminde Avrupa'ya yönelik göçlerin güvenikleştirilmesi: Avrupa kurumlarının söylemleri kapsamında bir inceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18(2), 493-533.
- Info Migrants. (2020). *The Dublin regulation - explained*. <https://www.infomigrants.net/en/post/1857/the-dublin-regulation--explained>
- Info Migrants. (2024a). *Frontex suspends operations in Spain*. <https://www.infomigrants.net/en/post/54833/frontex-suspends-operations-in-spain>
- Info Migrants. (2024b). *Spain resumes joint operations with Frontex*. <https://www.infomigrants.net/en/post/54883/spain-resumes-joint-operations-with-frontex>
- Karadağ, S. (2022). Ege Denizi'nin dalgalarında sınır yönetimi: aktörler, söylemler ve pratikler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, 21 (Özel Sayı), 293-315.
- Karamanidou, L. (2020). Frontex, AB'nin dış sınırında hesap verebilirlik ve insan hakları. II. *Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Konferans Kitabı* (sayfa 135-151). İstanbul.
- Lighthouse Reports. (2023). *Frontex and the pirate ship*. <https://www.lighthousereports.com/investigation/frontex-and-the-pirate-ship/>
- Official Journal of the European Communities. (1997a). *Convention determining the state responsible for examining applications for asylum lodged in one of the member states of the European Communities*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41997A0819\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41997A0819(01)&from=EN)
- Official Journal of the European Communities. (1997b). *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>
- Official Journal of the European Communities. (1999). *Determining, in conformity with the relevant provisions of the Treaty establishing the European Community and the Treaty on European Union, the legal basis for each of the provisions or decisions which constitute the Schengen acquis*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:545b2752-6865-4e83-aaba-d6ad911a87f1.0008.02/DOC_1&format=PDF
- Official Journal of the European Union. (2004). *Regulation (EU) No 2007/2004*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004R2007&from=EN>

- Official Journal of the European Union. (2007). *Regulation (EU) No 863/2007*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007R0863&from=EN>
- Official Journal of the European Union. (2011). *Regulation (EU) No 1168/2011*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011R1168>
- Official Journal of the European Union. (2014). *Regulation (EU) 656/2014*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0656&from=en>
- Official Journal of the European Union. (2016). *Regulation (EU) 2016/1624*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_2016.251.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:251:FULL
- Official Journal of the European Union. (2019). *Regulation (EU) 2019/1896*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R1896&from=EN>
- OHCHR. (2018). *“Lethal Disregard” Search and rescue and the protection of migrants in the central Mediterranean Sea*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/OHCHR-thematic-report-SAR-protection-at-sea.pdf>
- Öner, Ş. (2015). Çabalar sonuç verecek mi? Avrupa Birliği'nin ortak bir göç ve sığınma politikası oluşturma girişimleri. S. Gülfer İhlamur-Öner & N. Aslı Şirin Öner (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* (sayfa 1-20). İletişim Yayınları.
- Routed: Migration & (Im)mobility Magazine. (2021). *Pushbacks, detention and torture: Contemporary border control in Greece*. <https://www.routedmagazine.com/omc21-8-pushbacks-detention-greece>
- Statewatch. (2020). *Frontex: An overview*. <https://www.statewatch.org/analyses/2020/frontex-an-overview/>
- Statewatch. (2021). *To SAR or not to SAR, part 1: Why is Frontex expected to save lives at sea?*. <https://www.statewatch.org/analyses/2021/to-sar-or-not-to-sar-part-1-why-is-frontex-expected-to-save-lives-at-sea/>
- The Institute for the Study of Labor. (2013). *Immigration in Europe: Trends, policies and empirical evidence. Discussion Paper Series: 7778*, IZA, Bonn.
- Uğur, M. (1995). Freedom of movement vs. exclusion: A reinterpretation of the 'insider'-'outsider' divide in the European Union. *The International Migration Review*, 29(4), 977.
- UNHCR. (2023). *Western and Central Mediterranean situation*. <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/western-and-central-mediterranean-situation>
- University of Oxford. (2021). *Validating border violence on the Aegean: Frontex's internal records*. <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2021/01/validating-border>
- Winfield, N. (2016, June 29). *Italy recovers 2015 sunk migrant boat, hopes to ID victims*. Associated Press. <https://apnews.com/international-news-general-news-899cb4b094784bf5a7662f25a9e6741a>

BIG DATA ANALYTICS IN PUBLIC ADMINISTRATION FOR TOURISM: A PRELIMINARY STUDY FOR TÜRKİYE¹

Diego RODRIGUEZ² & Luis PINEDA³

Abstract

This preliminary study explores the use of Big Data analytics in the public administration of Türkiye's tourism sector, focusing on the extraction and analysis of visitor reviews from the TripAdvisor platform. The primary objective is to compile a comprehensive database of records for 262 museums and archaeological sites, managed by the Turkish Ministry of Culture and Tourism, distributed across 64 provinces. Using web scraping techniques, over 72,500 reviews written in English were collected, representing approximately 49% of the total available reviews for these attractions. The methodology involves sentiment analysis to assess visitor perceptions, highlighting both positive and negative feedback. The analysis identifies common themes such as the admiration for historical and cultural significance, and criticisms regarding logistical issues like ticket prices and crowd management. The study emphasizes the importance of such detailed feedback in informing public decision-making processes, aiming to enhance the quality and appeal of Türkiye's diverse tourism offerings. Findings from this analysis reveal that reviews are heavily concentrated in major tourist hubs such as Istanbul, Antalya, and Izmir, with attractions like the Ayasofya Museum/Mosque and Topkapı Palace receiving the most feedback. This geographical and thematic concentration of reviews provides valuable insights into visitor preferences and areas requiring improvement. The study concludes that integrating Big Data analytics into public administration can significantly benefit the tourism sector, leading to better-informed policies and strategic enhancements that could boost tourism revenues and visitor.

Keywords: Big Data, Tourism, Web Scraping, Sentiment Analysis, Türkiye.

KAMU YÖNETİMİNDE TURİZM İÇİN BÜYÜK VERİ ANALİTİĞİ: TÜRKİYE İÇİN BİR ÖN ÇALIŞMA

Öz

Bu ön çalışma, TripAdvisor platformundan ziyaretçi yorumlarının çıkarılması ve analizine odaklanarak, Türkiye'nin turizm sektörünün kamu yönetiminde Büyük Veri analitiğinin kullanımını araştırmaktadır. Birincil amaç, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yönetilen ve 64 ile dağılmış 262 müze ve ören yeri için kapsamlı bir kayıt veri tabanı derlemektir. Web kazıma teknikleri kullanılarak, bu turistik yerler için mevcut toplam yorumların yaklaşık %49'unu temsil eden İngilizce yazılmış 72,500'den fazla yorum toplanmıştır. Metodoloji hem olumlu hem de olumsuz geri bildirimleri vurgulayarak ziyaretçi algılarını değerlendirmek için duygu analizini içermektedir. Analiz, tarihi ve kültürel öneme duyulan hayranlık ve bilet fiyatları ve kalabalık yönetimi gibi lojistik konulara ilişkin eleştiriler gibi ortak temaları tanımlamaktadır. Çalışma, Türkiye'nin çeşitli turizm olanaklarının kalitesini ve cazibesini artırmayı amaçlayan kamusal karar alma süreçlerinin bilgilendirilmesinde bu tür ayrıntılı geri bildirimlerin önemini vurgulamaktadır. Bu analizden elde edilen bulgular, yorumların İstanbul, Antalya ve İzmir gibi başlıca turizm merkezlerinde yoğunlaştığını ve Ayasofya ile Topkapı Sarayı gibi cazibe merkezlerinin en çok geri bildirim alan yerler olduğunu ortaya koymaktadır. İncelemelerin bu coğrafi ve tematik yoğunlaşması, ziyaretçi tercihleri ve iyileştirilmesi gereken alanlar hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Çalışma, Büyük Veri analitiğinin kamu yönetimine entegre edilmesinin turizm sektörüne önemli ölçüde fayda sağlayabileceği ve turizm gelirlerini ve ziyaretçileri artırabilecek daha iyi bilgilendirilmiş politikalara ve stratejik iyileştirmelere yol açabileceği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Veri, Turizm, Web Kazıma, Duygu Analizi, Türkiye.

¹ The first version of this paper is presented at the II Congreso del Caribe de la Asociación Latinoamericana de Estudios de Asia y África – ALADAA Colombia Conference in 2022.

² Diego Rodriguez, Instituto Distrital de Turismo - IDT - Bogotá, diarodriguezgu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1283-8412

³ Luis Pineda, Instituto Distrital de Turismo - IDT - Bogotá, Lfpinedag.stat@gmail.com, ORCID: 0009-0000-2928-5706

Introduction

In Türkiye, the tourism sector represents 5.1% of GDP (2022), being one of the main drivers of the economy, due to the variety of tourism products offered (Beach Tourism; Culture; Health and Thermal; Winter; Mountain; Caves; Hunting; Golf; Yachting; Religion; Air Sports; Mountaineering; Rafting-Diving; and Birdwatching). Based on existing literature on the use of Big Data in public administration and public decision-making processes, this paper proposes research of this type applied to the tourism sector of Türkiye, particularly using the technique of "Web Scraping"⁴. The aim is to create a database of records for which a sentiment analysis will be carried out based on the perceptions visitors have of the different attractions that make up the Eurasian country's tourism offer. From this exercise it is hoped that the characteristics and conditions of this tourism offer of Türkiye will be known, and the result will be a very useful input for public decision-makers in the sector.

To this end, a list of 262 museums and archaeological sites was initially compiled, which are located in 64 of the 81 provinces of Türkiye, all of which have a common characteristic, namely that they are managed by the Turkish Ministry of Culture and Tourism⁵. For these 262 tourist attractions, more than 72,500 reviews were extracted, which are publicly accessible and are located on the TripAdvisor website, a platform that keeps the history of reviews and provides content related to the travel experiences of visitors. The collected reviews are written in English and represent about 49% of the total reviews available on the platform (approximately 155,000 reviews) for the selected tourist attractions.

On the other hand, this paper is framed in the digital transformation of public administration, for which a Big Data analysis is applied to the tourism sector, implementing technological developments that have been generated in recent decades, in the exercise carried out, through the positive reviews it is possible to identify the good practices that make an attraction popular or with an excellent rating, This would allow standards to be replicated in the attractions with the greatest lag, where, additionally, from the opinions with low scores, shortcomings/adverse effects are identified, which can guide well-informed improvement actions supported by objective quantitative evidence, by public entities, concluding that having more and high quality information, will be reflected in better decision-making.

In the first chapter of this study, a literature review was conducted on the use of Big Data in the tourism sector. In the second part, the importance of the tourism sector for Türkiye was analysed based on TUIK⁶ data. In the third chapter of the study, the characteristics of the selected tourism attractions in Türkiye were emphasised. In this last chapter the reviews written on TripAdvisor were analysed by web-scraping and through sentiment analysis co-occurrence network graphs were made.

1. Literature

Tourism is one of the most studied sectors both in the world and in Türkiye. In addition to the fact that the sector is multidimensional, it is an important factor that also affects the politics and economy of countries. From this point of view, studies generally focus on different topics such as hotels, restaurants, archaeological sites, travel agencies and transportation. Additionally in recent years, the use of Big Data has begun to become widespread in works on tourism and its effect on different topics. For example, analysing reviews made by visitors on different platforms is an important example of the use of Big Data in tourism analysis.

According to the literature reviewed for this study (Table 1), it was determined that TripAdvisor was used as the main source in the studies where visitor reviews were analysed. On the other hand, the studies reviewed focuses on different areas of the service sector and especially on tourism activities. Some of the studies discussed tourist attractions, while others were about tourist restaurants and travel guides.

Table 1. Studies in which visitor reviews are used for the analysis of tourist attractions.

Author(s)	Source	Approach	Data extraction Method	Type of reviews	Total number of reviews analysed
Doğan & Demirtaş (2021)	TripAdvisor	Hatay, Türkiye	Not available	Restaurants	282

⁴ Also called "web data extraction" or "web data mining".

⁵ Taken from 2019 Museum and Archaeological Site Visitor Statistics.

⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (Turkish Statistical Institute)

Balıkoğlu et al. (2020)	TripAdvisor	Türkiye	Not available	Tour guides at archaeological sites	15,217
Sunar (2021)	TripAdvisor	Uzungöl, Türkiye	Not available	Tourist Attraction	450
Ünal (2020)	TripAdvisor	Patara, Türkiye	Data Mining	Tourist Attraction	5,288
Mancı & Tengilimoğlu (2021)	TripAdvisor	Göbeklitepe, Türkiye	Manually	Tourist Attraction	518
Valdivia et al. (2017)	TripAdvisor	Spain	Not available	Tree Tourist Attraction	45,303
Almeida & Abrantes (2018)	TripAdvisor	Minas Gerais, Brasil	Web scraping	Tourist Attraction	1,384 attractions
Fang et al. (2015)	TripAdvisor	New Orleans, United States	Not available	Tourist Attraction	41,061 reviews for 106 Attractions
Flôres Limberger et al. (2014)	TripAdvisor	Brasil	Not available	Hotels	660 reviews
Agüero-Torales et al. (2019)	TripAdvisor	Granada, Spain	Web scraping	Restaurants	33,594 reviews

Source: Authors' own elaboration.

As can be seen in Table 1, for example, Doğan and Demirtaş (2021) examined 282 reviews of restaurants in Hatay province of Türkiye, while Balıkoğlu et al (2020) examined 15,217 reviews about tourist guides in archaeological sites in Türkiye. On the other hand, Sunar (2021), who also conducted a study on Türkiye, focused on 450 reviews about tourist attractions in Uzungöl. On the other hand, Agüero-Torales et al (2019) and Valdivia et al (2017), who conducted studies on Spain, examined 33,594 and 45,303 reviews, respectively. What is noteworthy in these two studies is that Valdivia et al (2017) analysed only three tourist attractions, namely La Alhambra, Sagrada Familia and Cordoba Mosque. Another one is that Agüero-Torales et al (2019) focused on reviews of restaurants in Granada province. As can be seen from this, in some cases, even if what is analysed is limited, the recognition of the place can lead to a large number of comments from users. This increases the richness of studies using similar analysis methods.

2. Methods

For this study, the reviews were scraped from TripAdvisor, a widely used platform for travel reviews, ensuring a large and diverse dataset. Only English-language reviews were selected for scraping. This choice was made to streamline the sentiment analysis process and avoid the complexities associated with multi-language processing. Additionally, a comprehensive dataset was built by extracting over 72,500 reviews for 262 museums and archaeological sites in Türkiye. This represents approximately 49% of the total reviews available for these attractions on TripAdvisor. On the other hand, these selected tourist attractions are located in 64 out of the 81 provinces of Türkiye, ensuring a broad geographic representation of the country's tourism sector. On the other hand, all selected tourist attractions are managed by the Turkish Ministry of Culture and Tourism. This criterion was set to maintain consistency in the types of attractions analysed and to focus on those under direct governmental oversight.

Data Collection Process

The web scraping process was conducted using Python libraries such as Selenium, which is well-suited for extracting data from web pages. The reviews were collected programmatically, ensuring that data extraction was efficient and scalable. Additionally, the scraped reviews included fields such as review text, rating, date of visit, and reviewer profile information (e.g., travel group composition). Moreover, NLP techniques were employed to process and analyse the textual data from the reviews. This included tokenization, lemmatization, and stop-word removal to prepare the text for sentiment analysis using a software called KH coder for the efficiency of the process. Which is a lexicon and rule-based sentiment analysis tool that is particularly effective for social media texts. It was used to determine the polarity (positive, negative, neutral) and intensity of the sentiments expressed in the reviews.

Data Analysis

Additionally using the same software KH Coder, co-occurrence network graphs were created to visualize the relationships between words and phrases in the reviews. This helped identify common themes and sentiments associated with different attractions. Thus, by analysing positive reviews, the study identified good practices and features that contribute to high visitor satisfaction. These insights can be used to replicate successful strategies across other attractions. On the other hand, negative reviews were scrutinized to identify common complaints and areas needing improvement. This data-driven approach enables targeted interventions to enhance visitor experiences. Moreover, the analysis also included categorizing reviews based on visitor demographics (e.g., couples, friends), providing valuable insights into the preferences and behaviours of different tourist segments. By employing these web scraping selection criteria and sentiment analysis techniques, the study provides a robust framework for understanding tourist perceptions and improving the management and promotion of Türkiye's diverse tourism attractions.

Validations

Thus, for the further validations, the results were checked for consistency across different subsets of the data. For instance, the sentiment analysis results for Istanbul were compared with those for Antalya and Ephesus to ensure that similar patterns and trends were observed in comparable contexts. Additionally, the co-occurrence network graphs created with KH Coder were validated by comparing them with manually identified key themes and relationships in the reviews. This step ensured that the automated text mining accurately represented the underlying sentiment and themes. By implementing these validation techniques, the study ensured that the sentiment analysis results were robust and reliable. The insights gained from these validated results provided a solid foundation for making informed policy decisions and strategic initiatives in the tourism sector. The validated sentiment analysis results allowed for the identification of actionable data points, such as common complaints about entrance fees and waiting times, as well as positive aspects like historical significance and aesthetic appeal. These insights are crucial for targeted improvements and enhancing the overall visitor experience. Regular validation and recalibration of sentiment analysis models are essential for maintaining accuracy over time. This continuous improvement process ensures that the Ministry of Culture and Tourism can rely on up-to-date and precise data to guide their decision-making processes.

3. Insight Results

3.1. The importance of the Tourism sector in Türkiye

The service sector, especially tourism, is one of the most important resources of the Turkish economy. Tourism revenues correspond to approximately 5% of the country's gross domestic product. At the same time, when employment is analysed according to economic activities in Türkiye, it is observed that the service sector is the sector that generates the most employment.

According to data published by the Turkish Statistical Institute between the years 2018-2023 (see graph 1), more than 50% of the country's formal workers are employed in the service sector. In 2018, this rate was 54%, but as of 2023, it has increased to 57%. On the other hand, although the number of employees in the service sector remained stable in 2020, the year when the Covid-19 pandemic was prevalent, and in 2021, when the effects of the pandemic continued, it has generally increased each year. Industry and agriculture, which follow the service sector, have an employment rate around 15%-20%. However, while there has been an increase in the percentage of those employed in the industrial sector over the years, the situation is the opposite for the agricultural sector. In 2018, the proportion of agricultural sector employees was around 20%, but by 2023, it had decreased to 15%. Finally, the construction sector has an employment rate of less than 10%. Similar to the agricultural sector, the number of employees in the construction sector has also shown a decline over the years. Consequently, the service sector has become the most significant sector with a steadily increasing number of employees. In other words, the service sector is one of the most important sectors in the country. Therefore, it can be said that the Turkish economy is highly dependent on the service sector due to the large employment gap with other sectors. Although it is not reflected in this graph, the tourism sector experienced a significant setback following the aircraft crisis with Russia in 2016, which had both political and economic repercussions.

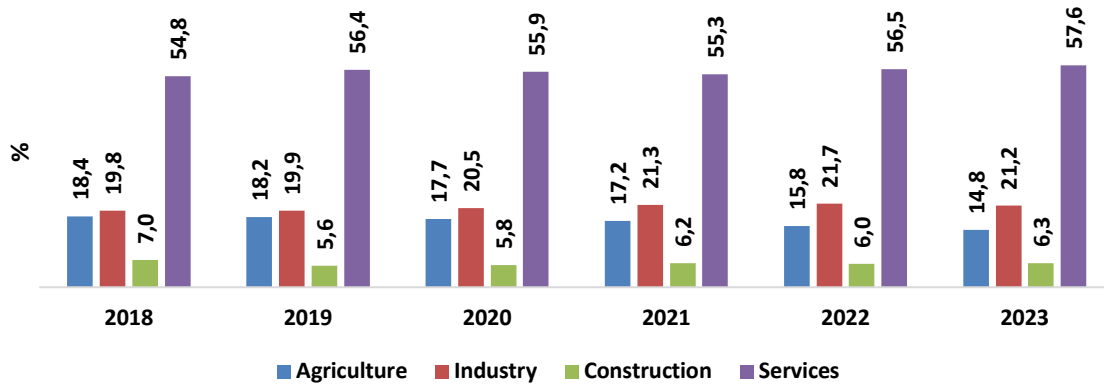

Figure 1. Employment by economic activity (2018-2023) (%)

Source: Own elaboration with data from TUIK, 2023.

Offering diverse tourism products such as Beach Tourism; Culture; Health and Thermal; Winter; Mountains; Caves; Jazz; Golf; Yachting; Religion; Air Sports; Mountaineering; Rafting-Diving and Bird Watching, Türkiye is among the most visited countries in the world. As shown in Figure 2, the number of visitors in 2001 was approximately 13 million, while by 2019 this number exceeded 50 million. The number of visitors to Türkiye generally has an increasing trend over the years. However, there were declines, especially in the years 2016 and 2020. The main reason for the decline in 2016 was, as mentioned earlier the aircraft crisis between Türkiye and Russia. The decline in 2020 is due to the COVID-19 pandemic, which affected all tourism worldwide. However, with the opening again in 2021, it can be observed that the number of the international visitors have been increasing. In 2020, the number of visitors decreased to 12 million, but it rose to 24 million in 2021, 44 million in 2022, and approximately 49 million in 2023.

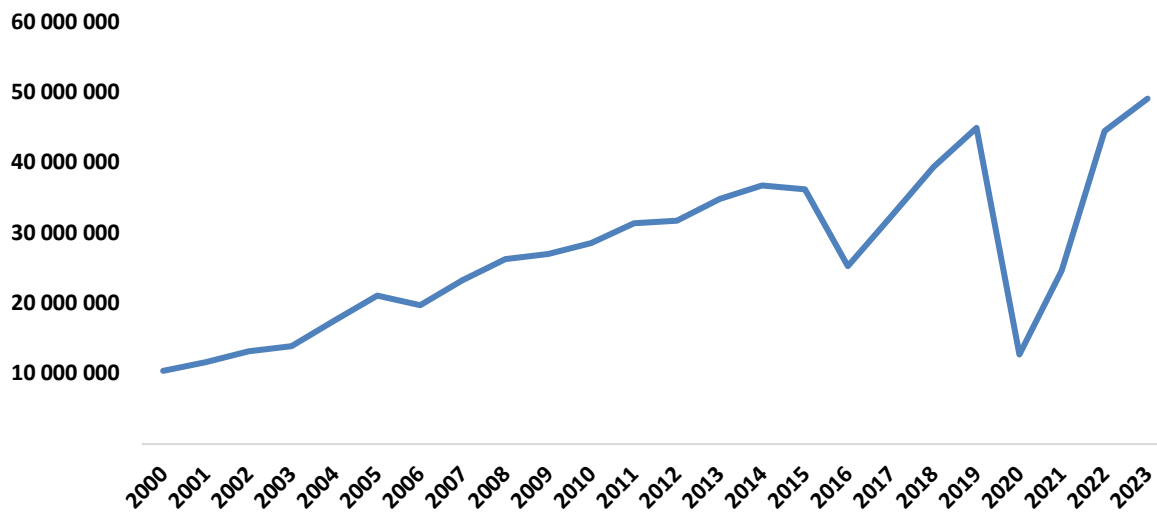

Figure 2. Number of international visitors (2001-2023)

Source: Own elaboration with data from TUIK, 2023.

As tourism is one of the most important sectors of the country's economy, tourism revenues are also significantly important for Türkiye. According to TUIK data, tourism revenues were over 10 million USD in 2001 and it is around 55 million USD in 2023. In 2021, after the pandemic, while the country and the sector were still in recovery process, tourism revenues were around 30 million USD, however, these revenues of \$30 million are relatively low. When examining Figure 3, it would not be wrong to say that this value is the average. Especially since the country earned around US\$41 million from tourism in 2014 and US\$42 million in 2019, and these are the highest values earned in the last 20 years before the pandemic. Of course, the

effect of the COVID-19 pandemic on the decline in 2021 is undeniable. After the pandemic in 2020, the tourism sector was still trying to regain its former momentum. As can be seen in the figure, the recovery process was completed rapidly, and Türkiye's revenue from tourism was measured at approximately 49 million dollars in 2022 and 55 million dollars in 2023.

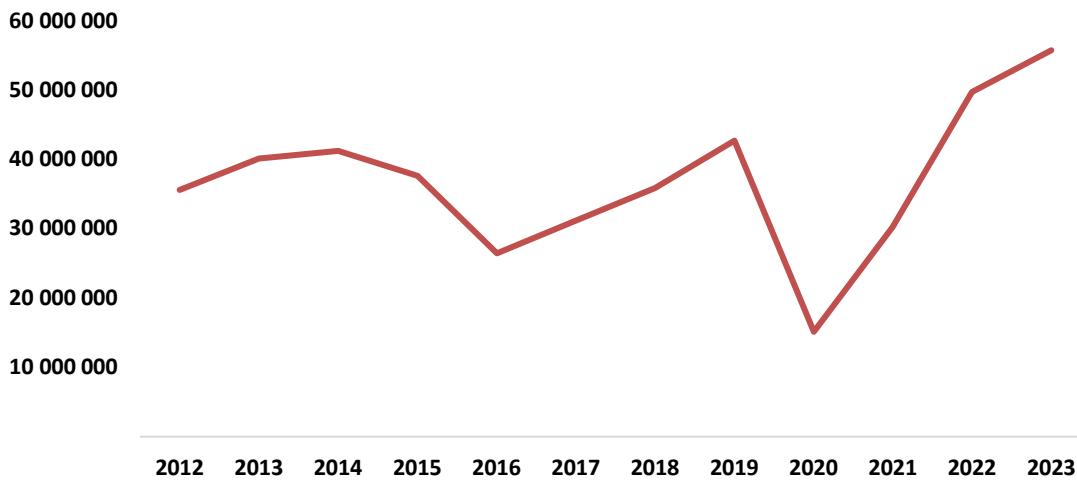

Figure 3. Tourism revenues (2012-2023) (Dollars)

Source: Own elaboration with data from TUIK, 2023.

Although changes in the country's tourism receipts over the years are clearer, the average expenditure of inbound tourists did not change much between 2012-2023. As shown in Figure 4, the average per capita expenditure was between US\$750-1,000. Among the years analysed here, the year with the lowest average expenditure was 2018 with 787 dollars. Even in 2016, when the aircraft crisis with Russia took place, the average expenditure was USD 846. However, the year with the highest spending was 2013 with \$1,024. On the other hand, from 2013 onwards, there is a steady decline in the measured value, bottoming out in 2018 as mentioned earlier. This suggests a continuous negative trend over these years. After hitting the lowest point in 2018, the average expenditure per capita shows a gradual recovery over the next two years, increasing to 958 dollars by 2020. Additionally, there is a sharp and significant rise after the pandemic, reaching the highest value around 1,032 dollars of average expenditure per capita. This indicates a rapid improvement or growth after the Covid-19. However, following the peak in 2021, the value drops again in 2022, though it remains higher than the lowest points in previous years, around 971 dollars. From 2022 to 2023, the average expenditure shows a slight upward trend, stabilizing at around 970 dollars by 2023.

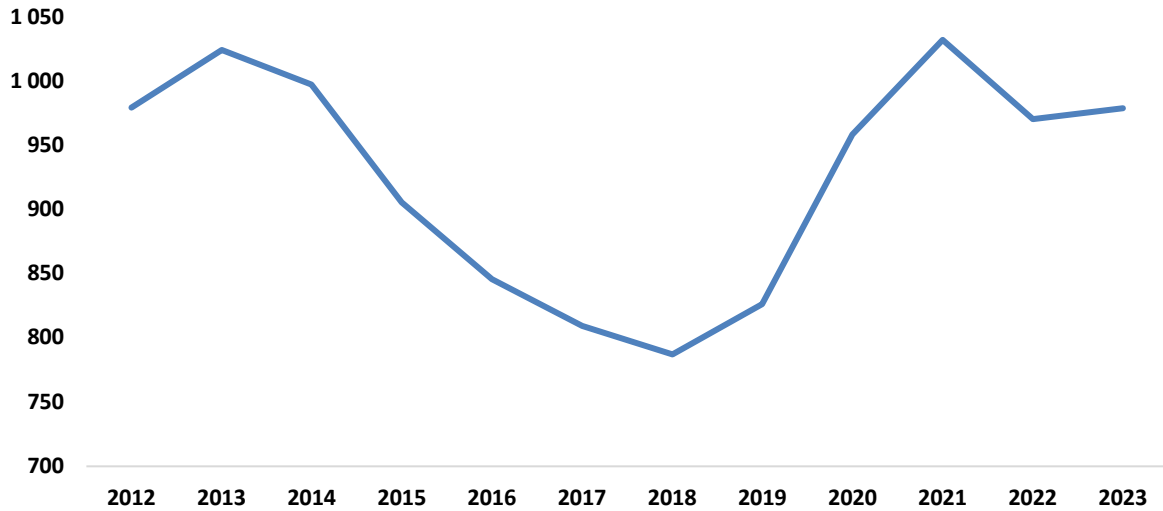

Figure 4. Average expenditure per capita (2012-2023) (Dollars)

Source: Own elaboration with data from TUIK, 2023.

3.2. Characterisation of attractions in Türkiye

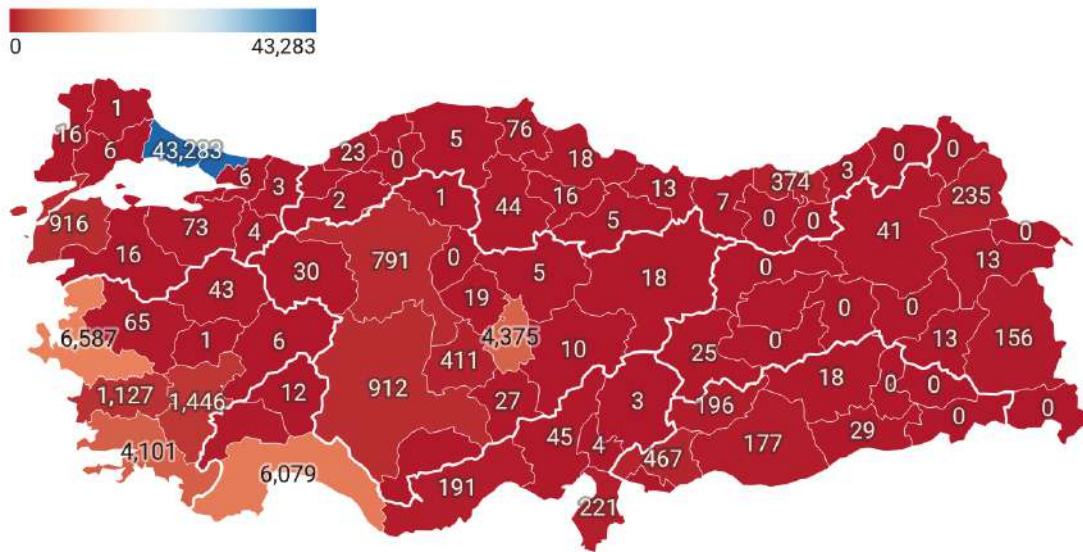
Although Türkiye is often noted for its beach tourism, the things the country has to offer in the name of tourism are not limited to only summer tourism. With its deep history and culture, the country is also home to many museums and archaeological structures. According to a list published by the Ministry of Tourism and Culture in 2019, Türkiye is home to a total of 262 museums and archaeological sites located in 64 of the country's 81 provinces that are controlled by the state. Of course, all these cities and the cities that appear on the map as having 0 attraction centres are home to many more attraction centres than mentioned here. Some of them are run by the city municipalities, while others are run by the private sector. However, since only the tourism attractions operated by the ministry are considered in this study, the others are not included in the map. The reason for considering the list published in 2019 in the study is that the ministry has not activated the list since 2019. For this reason, although it is known that the operation of some attraction centres has been transferred to the ministry, especially after the pandemic, they are not included in this study since the list has not been renewed.

According to this list, as can be seen in the first map, the province with the most attractions in the country is Muğla, a city on the Aegean coast of the country, with 25 attractions. This province is followed by Antalya, the country's most important coastal tourist province, with 24 attractions. Additionally, there are 16 attractions in Nevşehir, which is home to the Cappadocia region, one of the country's most prominent tourist areas as well as Mersin province which is located in Mediterranean region of Türkiye. Finally, as it can be seen in the following map Istanbul, Türkiye's best-known city has 12 attractions, which are under the management of the Ministry of Tourism and Culture in 2019.

3.3. Application of Big Data analysis to Türkiye's tourism sector

For this paper, web scraping is the methodology used for data collection, which can be defined as "the construction of an agent (or bot) to download, analyse and organise data from the web in an automated way" (vanden Broucke & Baesens: 2018). In these section that can be considered as results section, only the information of the 262 Museums and archaeological sites which are managed by the Ministry of Culture and Tourism of Türkiye and are located in 64 of the 81 provinces of Türkiye as presented in Map 1 earlier will be taken into account.

Map 3 presents the number of reviews or comments in English on TripAdvisor for the selected attractions, which were mapped according to the province in which they were located. Thus, attractions in Istanbul were the most commented on TripAdvisor with approximately 43,000 reviews. Among them, the Hagia Sophia Museum has about half of the reviews made. On the other hand, İzmir follows Istanbul as the province with the most reviews with more than 6,500, while Antalya, one of the most visited provinces especially for its location on the Mediterranean coast and for having 24 tourist attractions, ranks third with more than 6,000 reviews. On the other hand, Cappadocia, another important attraction centre, follows Antalya with approximately 4,300 reviews by TripAdvisor users.

Map 3. Number of reviews of tourist attractions by province (2005-2022)

Source: Own elaboration with TripAdvisor 2022 data.

As mentioned above the tourist attraction with the most reviews on the Trip Advisor platform for Türkiye is: Ayasofia Museum/Mosque which is located in Istanbul and has a total of 22,652 representing 31% of the total reviews collected in this paper, Topkapı Palace Museum also located in Istanbul is the second attraction with the most reviews with about 14,000. Figure 5 presents the top 8 tourist attractions with the highest number of reviews, which represent 70.5% of the total number of reviews collected. It was also possible to identify that 205 attractions have less than 100 reviews, representing only 4.4%. In this first characterisation by province and by attraction, it can be observed that the reviews are mainly concentrated in 5 provinces and 8 attractions, which gives an indication of the preferences of tourists and visitors.

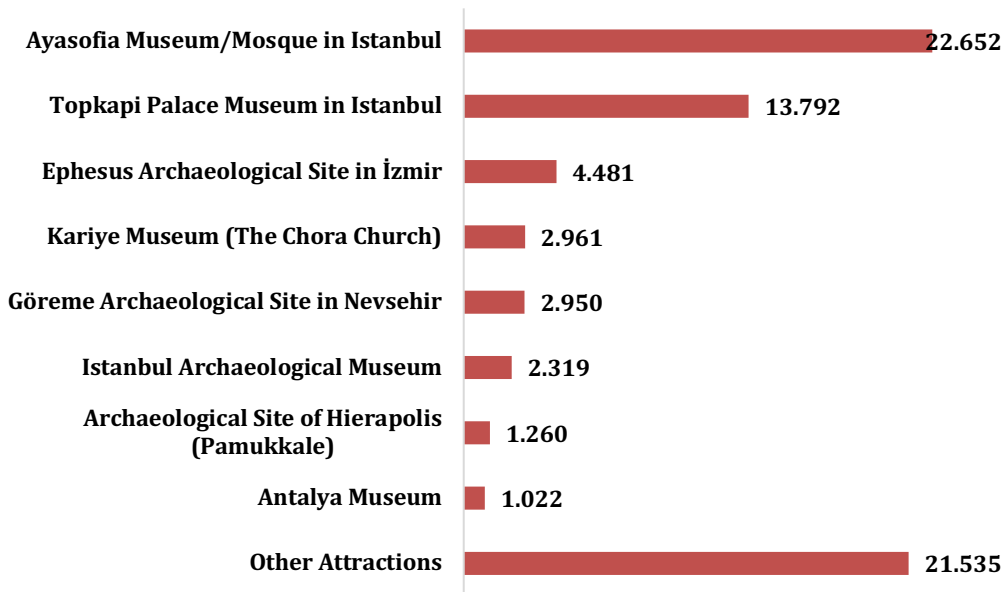

Figure 5. Attractions with the highest number of reviews (2005-2022)

Source: Own elaboration with TripAdvisor 2022 data.

On the hand Figure 6 presents the behaviour over time of the number of reviews for the selected attractions in Türkiye, where it is observed that the period between 2012 and 2016 is where the platform reached the highest popularity and more than 8,000 reviews were identified per year, with 2015 being the year where the most reviews were observed, reaching a little more than 15,000. However, as can be seen in the figure, it started to decline in the following years. So much so that reviews made after the pandemic is around 2,000 reviews per year.

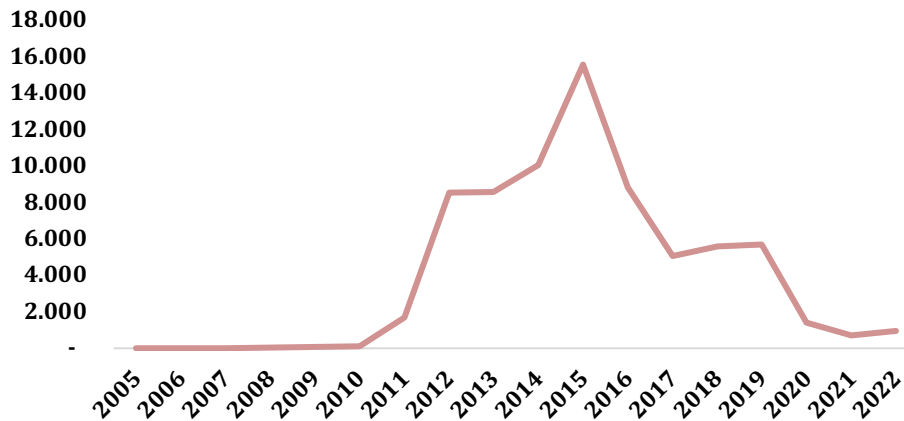

Figure 6. Number of reviews per year (2005-2022)

Source: Own elaboration with TripAdvisor 2022 data.

Regarding the travel group or people with whom the tourist or visitor visits the attraction, 42.6% of the reviews are mainly made by people who travel with their partner, followed by those who visit with friends (22.1%) and visitors who attend with their family (21.4%). Finally, and only representing 11.3%, are those attending alone or travelling alone. On the Trip Advisor platform, the information on the business motive is located within the travel group information, although this motive is not related to the different travel groups.

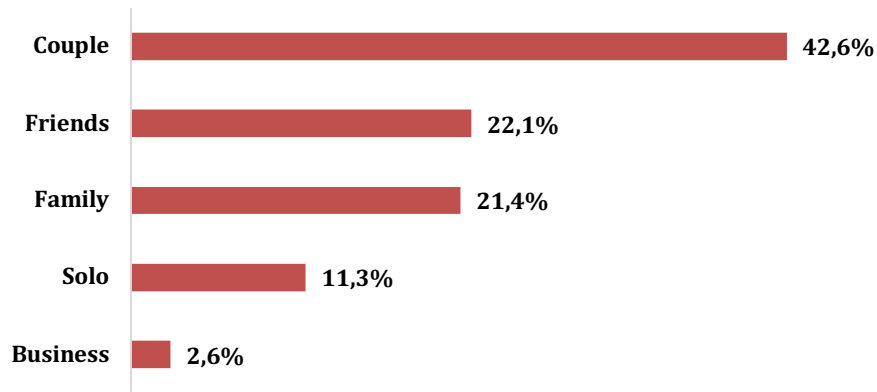

Figure 7. Visitor type (2005-2022)

Source: Own elaboration with TripAdvisor 2022 data.

The ratings given by users of the platform to each attraction, which are associated with the reviews, allow us to categorise the comments, which for this paper are considered as follows: values greater than three as positive reviews ($3 < x$), values of three as neutral reviews ($3 = x$) and values less than three as negative reviews ($3 > x$). The distribution of the reviews is found to be 90.6% positive reviews, 7.3% neutral reviews, and 2.1% negative reviews, which would present an imbalance in the database.

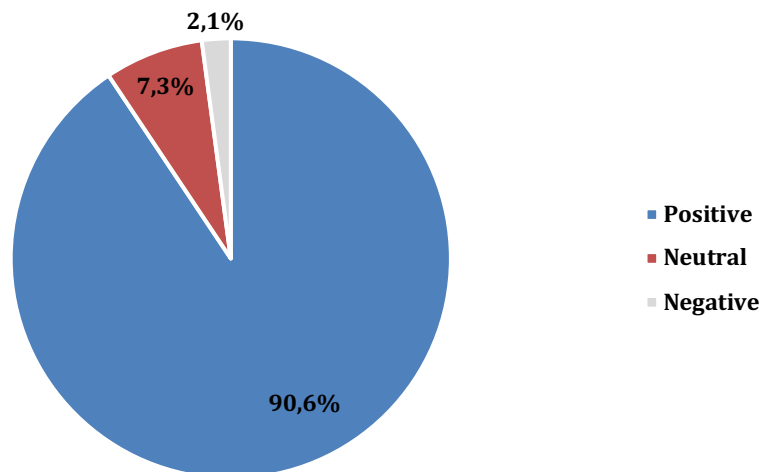

Figure 8. Classification of reviews by type (2005-2022)

Source: Own elaboration with TripAdvisor 2022 data.

Finally, to be more specific at the Turkish level, for the provinces of Istanbul and Antalya and for the attractiveness of the Ephesus Archaeological site, a text analysis of the reviews was carried out using Natural Language Processing (NLP) techniques, where words associated with positive and negative reviews are identified, and co-occurrence network graphs, a method for analysing text that includes a graphical visualisation of potential relationships between people, organisations or concepts, are used.

The different co-occurrence networks were created with KH Coder, which is a free software for quantitative content analysis or text mining, it is also used for computational linguistics and can analyse text in several languages such as English, Spanish, French, German, Italian, Japanese, Korean, Portuguese, Russian and others.

At the country level and for the more than 66,600 positive reviews, it was identified that the words "place", "beauty", "visit", "history", "museum" and "amazing" are the most relevant, are mainly associated

reliable and comprehensive understanding of tourist perceptions, enabling more effective and data-driven improvements in Türkiye's tourism sector.

Conclusion

In this exercise of approaching new technologies and methodologies, we applied them to the reviews and comments of visitors to 262 tourist attractions (museums and archaeological sites) administered by the Ministry of Culture and Tourism of Türkiye. These attractions are part of the tourist offer of the Eurasian country. It was possible to determine the perception of tourists and visitors using Natural Language Processing (NLP) techniques, in addition to generating a characterization (travel group and preferred attractions) of tourists and visitors.

A group of 5 provinces was identified: Istanbul, Izmir, Antalya, Muğla and Nevşehir, which contain about 80% of the reviews towards the attractions used in the study, with Istanbul having the most reviews (43,000 reviews) among them. On the other hand, a total of 8 attractions accounts for 70.5% of the total number of reviews collected on the Trip Advisor platform used, with the Hagia Sophia Museum/Mosque, followed by the Topkapı Palace Museum, both located in Istanbul, having the highest number of reviews. Additionally, a total of 205 attractions were identified as having less than 100 reviews, representing only 4.4% of the total number of reviews collected.

On the other hand, it is found that 42.6% of the reviews are made by people travelling with a partner, followed by those visiting with friends with 22.1%. Moreover, although it has been determined that the reviews made by Tripadvisor users are generally positive, it has been observed that the frequency of negative reviews is also quite high, especially in the country in general and in Istanbul in particular. It has been observed that these negative reviews are generally related to renovations that take place in the ruins or museums, entrance fees, ticketing processes and long waiting times.

Finally, the use of new methods such as Big Data analysis and application of data science tools such as data mining/web scraping in tourism research at the national level plays an important role, as their application and execution produce important information which cannot be collected through survey application processes or manual collection. Therefore, information is generated that can guide well-informed improvement actions supported by objective quantitative evidence, by public entities (in this case, the Ministry of Culture and Tourism of Türkiye, the entity that manages the attractions analysed), concluding that having more and high-quality information will be reflected in better decision-making for the future.

On the other hand, firstly to leverage the full potential of Big Data and web scraping techniques, the Ministry of Culture and Tourism should develop and implement a comprehensive digital strategy for tourism. This strategy would include establishing a dedicated data analytics team within the Ministry. This team would continuously monitor and analyse online reviews and other relevant data sources. By doing so, the Ministry can gain real-time insights into tourist satisfaction and emerging trends, allowing for more responsive and adaptive management of tourist attractions. Following these steps, the Ministry should implement a targeted improvement program for attractions that have fewer than 100 reviews. Using sentiment analysis to identify common issues in these underperforming attractions, resources can be allocated to address specific areas such as enhancing visitor experience, improving facilities, or promoting these sites more effectively. This approach can help elevate the overall quality and appeal of a broader range of attractions, potentially distributing tourist traffic more evenly across the country. As well, to manage visitor flow and reduce congestion at high-traffic sites like Hagia Sophia and Topkapı Palace, the Ministry should develop policies such as introducing timed entry tickets, optimizing ticketing processes, and providing real-time updates on waiting times and crowd levels through a dedicated mobile app. Improving the visitor experience at these popular sites can help maintain their appeal and reduce negative reviews related to long waiting times and ticketing issues.

Additionally, the Ministry should adjust its marketing strategies to cater to the predominant visitor demographics, such as couples and friend groups. By developing targeted marketing campaigns and packages that appeal specifically to these groups, offering tailored experiences and promotions, the Ministry can attract more tourists and improve satisfaction rates. Aligning marketing efforts with the preferences and behaviours of key visitor segments ensures more effective outreach and engagement. The Ministry should establish a rapid response protocol for addressing common complaints, such as issues with renovations, entrance fees, and ticketing processes. Creating a feedback loop where negative reviews are systematically reviewed and addressed by the relevant authorities within a set timeframe will proactively manage and respond to negative feedback. This approach can improve overall tourist satisfaction and reduce the recurrence of common issues. Integrating sustainable tourism practices into the management of

tourist attractions is essential. Also informed by data on visitor behaviours and preferences, the Ministry can implement eco-friendly initiatives such as waste reduction, energy-efficient facilities, and promoting lesser-known attractions to reduce environmental impact. Sustainable tourism practices help preserve cultural and natural heritage and appeal to a growing segment of environmentally conscious travellers’.

Lastly to attract a more diverse range of visitors and ensure everyone can enjoy Türkiye's rich cultural heritage, the Ministry should develop policies to improve accessibility and inclusivity at tourist attractions. By using data to identify barriers faced by various visitor groups, such as people with disabilities and elderly tourists, and implementing measures to enhance accessibility, the Ministry can make tourist sites more accessible and welcoming to all visitors. As conclusion it can be said that by implementing these policy changes and strategic initiatives, the Ministry of Culture and Tourism of Türkiye can leverage the insights gained from Big Data analysis to enhance the overall tourist experience, promote lesser-known sites, and ensure sustainable growth in the tourism sector.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Diego Rodriguez: %60, Luis Pineda: %40

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

To cite this article: Rodriguez, Diego & Pineda, Luis. (2024). Big Data Analytics in Public Administration for Tourism: A Preliminary Study for Türkiye. *MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal*, 1(1).

References

- Agüero-Torales, M. M., Cobo, M. J., Herrera-Viedma, E., & López-Herrera, A. G. (2019). A cloud-based tool for sentiment analysis in reviews about restaurants on TripAdvisor. *Procedia Computer Science*, 162, 392-399.
- Almeida, R. de & Abrantes, R.M. (2018). The development of tourism indicators through the use of social media data: the case of Minas Gerais. *Brazil Information Research*, 23(4), paper 805.
- Balıkoğlu, A., Ulusoy-Yıldırım, H., & Hacıoğlu, N. (2020). Turist Rehberlerine Yönelik Elektronik Yorumların İçerik Analizi: TripAdvisor Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 385-401.
- Doğan, S., & Demirtaş, S. (2021). Tripadvisor.com’da Yer Alan Restoranlara Yönelik Yabancı Yorumların İçerik Analizi ile Değerlendirmesi: Hatay İli Üzerine Bir Araştırma. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 5(2), 199-212.
- Fang, B., Ye, Q., Kucukusta, D., & Law, R. (2016). Analysis of the perceived value of online tourism reviews: Influence of readability and reviewer characteristics. *Tourism Management*(52), 498-506.
- Flôres Limberger, P., dos Anjos, F. A., de Souza Meira, J. V., & dos Anjos, S. J. G. (2014). Satisfaction in hospitality on TripAdvisor. com: An analysis of the correlation between evaluation criteria and overall satisfaction. *Tourism & Management Studies*, 10(1).
- Guerin, O. (2020). Hagia Sophia: Türkiye turns iconic Istanbul museum into mosque. Obtenido de BBC News, İstanbul: <https://www.bbc.com/news/world-europe-53366307>
- Mancı, A. R., & Tengilimoğlu, E. (2021). TripAdvisor Ziyaretçi Yorumlarının İçerik Analizi: Göbeklitepe Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1525-1545.
- Sunar, H. (2021). Çevrimiçi Değerlendirmelere Yönelik İnceleme: Uzungöl Örneği. *International Journal of Tourism and Social Research*, 6(7), 46-55.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü 2019 Yılı Müze ve Örenyeri Ziyaretçi İstatistikleri. Obtenido de T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI DÖNER SERMAYE: <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/>
- TUIK. (2021). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm. Obtenido de İstatistik Veri Portalı: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105>
- Ünal, A. (2020). Turistlerin Destinasyon Genel Yorumlarının Karma Yöntemle Değerlendirilmesi: Patara Örneği. En E. Karaçar, *Turizm Alanında Güncel Konular ve Araştırmalar*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

- Uslu, A., & Akay, B. (2019). Assessing The Effect Of International Relations On Tourism Demand In The Context Of Türkiye-Russia Aircraft Crisis. *Journal of Tourism and Services*, 10(18), 63-78.
- Valdivia, A., Luzón, M. V., & Herrera, F. (2017). Sentiment analysis on tripadvisor: Are there inconsistencies in user reviews? En *International Conference on Hybrid Artificial Intelligence Systems* (págs. 15-25). Cham: Springer.
- vanden Broucke, S., & Baesens, B. (2018). *Practical "Web Scraping" for Data Science: Best Practices and Examples with Python*. Apress.
- Yücel, A. G., Köksal, C., Acar, S., & Icon, L. A.-A. (2022). The impact of COVID-19 on Türkiye's tourism sector: fresh evidence from the fractional integration approach. *Applied Economics*, 54(27), 3074-3087.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE AKDENİZ BÖLGESİ'NDE ABD VE SSCB REKABETİNİN JEOPOLİTİK ANALİZİ

Ali İhsan ÖZTÜRKÇİ¹

Öz

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ilk kez tanımlanan ve dikkatleri üzerine çekmeyi başaran jeopolitik terimi hakkında çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin başında Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hakimiyeti Teorisi ile Sir H. J. Mackinder'in ortaya koyduğu Kara Hakimiyeti Teorisi gelmektedir. Tarihin derinliklerinden itibaren sürekli rekabetin merkezi haline gelmiş olan Akdeniz ve çevresi, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği rekabetine sahne olmuştur. Bu rekabette ABD ekonomik gücünün yanında deniz gücünden de faydalanarak çeşitli askeri ve mali ittifaklarla Akdeniz'in jeopolitik potansiyelini değerlendirmeye çalışırken; SSCB ise Batılı güçlerin sömürgeci geçmişlerine karşın bölgede nüfuz elde etme peşinde olmuştur. Bu çalışma içerisinde ABD ve SSCB'nin Akdeniz ve çevresindeki rekabeti, kara ve deniz hakimiyeti jeopolitik teorileri kapsamında ele alınarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında Soğuk Savaş dönemi içerisinde Akdeniz'de jeopolitik rekabetlerin hangi askeri ve politik hamlelerle şekillendiği metin analizi ve karşılaştırmalı analiz yöntemi ile irdelenmektedir. Çalışma kapsamında ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca ekonomik ve askeri gücü vasıtası ile SSCB'yi geri planda bıraktığı ve Soğuk Savaş'ın galibi unvanını elde ederek Akdeniz'de başat güç konumuna geldiği sonucuna varılmış olup; yapılan çalışmanın jeopolitik çalışmalarındaki literatüre betimleyici bir katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akdeniz, Soğuk Savaş, Jeopolitik, ABD, SSCB.

GEOPOLITICAL ANALYSIS OF THE USA AND USSR COMPETITION IN THE MEDITERRANEAN REGION DURING THE COLD WAR

Abstract

Various theories have been developed about the term geopolitics, which was first defined and attracted attention towards the end of the 19th century. Foremost among these theories are Alfred Thayer Mahan's Sea Power Theory and Sir H. J. Mackinder's Land Power Theory. The Mediterranean and its surrounding areas, which have become a center of continuous competition since the depths of history, witnessed the rivalry between the United States and the Soviet Socialist Republics Union during the Cold War. In this rivalry, the USA, leveraging its economic power along with its naval power, sought to utilize the geopolitical potential of the Mediterranean through various military and financial alliances, while the USSR aimed to gain influence in the region against the colonial past of Western powers. This study examines the rivalry between the USA and the USSR in the Mediterranean and its surroundings within the framework of land and sea power geopolitical theories. Within the scope of this study, the military and political maneuvers that shaped geopolitical rivalries in the Mediterranean during the Cold War are examined through text analysis and comparative analysis methods. The study concludes that throughout the Cold War, the USA, through its economic and military power, overshadowed the USSR and emerged as the dominant power in the Mediterranean, ultimately claiming the title of the victor of the Cold War. This study aims to provide a descriptive contribution to the literature on geopolitical studies.

Keywords: Mediterranean, Cold War, Geopolitics, USA, USSR

Giriş

Akdeniz Bölgesi tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış; Doğu ile Batı arasındaki ekonomik, kültürel ve ticari bağın gelişmesinde büyük rol oynamıştır (Baysoy, 2015). II. Dünya Savaşı'nın bitip Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist

¹ Doktora öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı, alihsanozturkci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2041-8677.

Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki rekabet alanlarından biri olarak görülen Akdeniz, iki kutbun süper güçlerinin konuşlanmaya çalıştığı bir alana dönüşmüştür. Gerek deniz alanlarında gerekse bölge ülkelerinin sınırları üzerinde yaşanan rekabet ortamı akıllara jeopolitik teorileri getirmekte; Akdeniz kara ve deniz hakimiyetinin tartışıldığı bir alan haline gelmektedir.

Gerçekçi bir siyaset üretmek için coğrafi faktörlerin önemine vurgu yapan jeopolitik teoriler (Tamçelik, 2011), çalışma kapsamında Akdeniz Bölgesi üzerinde ABD-SSCB rekabetinin Soğuk Savaş dönemi boyunca analiz edilmesi kapsamında değerlendirilmektedir. Jeopolitik terimi, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde güç kavramının açıklanması sırasında sıklıkla başvurulan ve tanımı tartışmalı bir kavramdır. Jeopolitik, coğrafyanın siyasi yorumunu bilimsel gerçeklerle ortaya koymakta (Tezkan ve Taşar, 2013), özellikle analiz edilen ülkenin güvenliğinin coğrafi özelliklerle ele alınmasını sağlamaktadır (Spykman, 2020). Dış siyaset kapsamında coğrafi verilerin siyasi karar alıcılar tarafından dikkat edilmesi (Spykman, 2020) hususuna odaklanan jeopolitik çalışmaları, Soğuk Savaş dönemi boyunca yürütülen rekabetlerin analiz edilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında karşılıklı sıcak çatışma içerisine girmeden geliştirdikleri stratejilerle üstünlük mücadelesi içerisine giren ABD ve SSCB, Soğuk Savaş dönemi boyunca Akdeniz coğrafyasında da karşı karşıya gelmiştir. Bu çalışma içerisinde de bu rekabetin izleri jeopolitik teoriler kapsamında betimleyici bir perspektifle ele alınacak olup gerek deniz hakimiyeti gerekse kara hakimiyeti kapsamında iki kutbun süper güçlerinin geliştirdikleri politikalar incelenecektir. Öncelikle jeopolitik teorinin ve Akdeniz Bölgesi'nin tanımının ele alınacağı çalışma, kapsamı bakımıyla karşılaştırmalı bir metodoloji kullanmakta ve jeopolitik teori çerçevesinde stratejik rekabetlerin analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

1. Jeopolitik Teori Kapsamında Akdeniz Bölgesi'nin Ele Alınışı

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde "güç" kavramının açıklanması sırasında sıklıkla jeopolitik kavramı kullanılmakta olup; jeopolitiğin ne olduğu konusunda ise bir belirsizlik bulunmaktadır. Genellikle siyasi coğrafya olarak anılan jeopolitik terimi ilk kez 1899'da İsveçli coğrafyacı Johan Rudolf Kjellen tarafından kullanılsa da İngiliz coğrafyacı Sir Halford J. Mackinder, 1877'de yayınladığı çalışmasında coğrafya ile dış siyaset arasında bir nedensellik ilişkisi kurarak jeopolitik teorilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Tezkan, 2007). Siyasi coğrafya ifadesi halihazırda olanı ortaya koyarken; jeopolitik ise bu bilgileri gelecek hakkında öngörüle bulunmak için kullanılmaktadır (Tezkan ve Taşar, 2013).

Friedrich Ratzel'in tarihin coğrafya aracılığıyla açıklanabileceği düşüncesi jeopolitiğin önemini ortaya koymakta (Defay, 2005); Karl Haushofer ise jeopolitiği devletin coğrafi bilinci olarak açıklamaktadır (Dönmez, 2021). Nicholas J. Spykman'ın düşüncelerine bakıldığında ise jeopolitiğin ülke güvenliğinde önemli bir analiz biçimi olduğu, aynı zamanda dış siyaseti yürütmekle görevli siyasilerin coğrafi verileri analiz etmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Spykman; 2020). İngiliz coğrafyacı Mackinder'ın (2013) 1904'te "Kalpgâh (Heartland)'a hükmeden Dünya Adası'na hükmeder. Dünya Adası'na hükmeden de dünyaya hükmeder" ifadesi ise onun jeopolitiğe verdiği önemi kanıtlamakta; onun bu ifadesi zaman zaman kara parçaları üzerindeki hakimiyetin önemini tekrar hatırlanmasını sağlamaktadır. Kara Hakimiyet Teorisi ile ilişkilendirilen Heartland teorisi gereğince Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları dünya adasını oluşturmakta ve bu sınırların içinde kalan Doğu Avrupa ve Sibirya Bölgesi kalp sahası içindedir (Özey, 2017). Spykman (2020), Mackinder'a Kenar Kuşak Teorisi ile eleştiri getirerek Avrasya'yı kontrol altında tutmanın önemini ifade etmiş ve kara hakimiyetinin önemine işaret eden jeopolitik teorilere katkı sunmuştur.

Jeopolitik kuramın denizler üzerinde değerlendirilmesi Akdeniz Bölgesi ile mümkün hale gelmiştir. Akdeniz, denizcilerin okyanuslara açıldığı asırlarda deniz savaşı düşüncesinin gerçekleştiği bölge olmasıyla önem arz etmektedir (Abulafia, 2012). 2,5 milyon km²'lik bir alanı kaplayan Akdeniz, 37.000 kilometre uzunluğunda kıyı şeridinde sahiptir ve batı ucunda yer alan 16 kilometre genişliğinde doğal bir geçit olan ve Antik Yunanlılar tarafından Herkül'ün Sütunları ismi verilen Cebelitarık Boğazı'ndan en doğusuna kadar 3800 kilometre uzunluğundaki bölgeyi içine almaktadır (Stavridis, 2021). Jeopolitik bakımdan Akdeniz batı, orta ve doğu olmak üzere 3 parçaya ayrılmakta; Batı Akdeniz'in en batısını Cebeli Tarık Boğazı oluştururken Sicilya'da bulunan Lilibo Burnu ile Tunus'taki Bon Burnu doğu sınırını belirlemektedir. Orta Akdeniz denildiğinde Bon Burnu-Lilibo Burnu hizası ile Girit Adası'nın doğusunda kalan 27. boylam arasındaki alan kabul görmekte; Doğu Akdeniz ise 27. boylamdan doğuda kalan bütün alanı kapsamaktadır (Sarıkaya, 2020). Akdeniz ülkeleri olarak ise; Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Kıbrıs, Malta olarak sıralanabilmektedir (Yıldırım ve Şahin, 2018).

Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan'ın denizler üzerine oluşturduğu jeopolitik teorisi ise Deniz Hakimiyet Teorisini oluşturmakta; deniz gücünün tarihsel önemini ortaya koymaktadır. Dünyanın dört bir yanına konumlanarak üretimi ve taşımasını artıracı bir devletin okyanuslar aracılığıyla gücünü nasıl

maksimize edeceğini ortaya koyan Mahan, ABD'nin bir süper güç olması için dünya denizlerine ve okyanuslarına egemen olması gerektiğini ortaya koymuştur. Denize ulaşım imkânı olan devletin dünyanın geri kalanıyla nasıl iletişimde kalabileceği ve böylelikle etkinliğini artırabileceğini de söyleyen Mahan (2011), denizlere ulaşmanın küresel pazarda etkin olmanın da yolu olduğunu ortaya koymuştur. Deniz hakimiyetine dayalı jeopolitik teorisiyle kendisinden sonra gelen düşünürlere ilham veren Mahan'ın fikirleri günümüze kadar önemini korumaktadır. Amerikalı askeri stratejist Bernard Brodie (2011) ise "Bir Deniz Stratejisi Rehberi (*A Guide to Naval Strategy*)" adlı eseri ile II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin deniz gücünü geliştirmesinin önemine değinmiş; denizlerdeki askeri kapasitenin savaşın kazanılmasındaki önemini dile getirmiştir.

Gittikçe artan önemde jeopolitik teorilerin stratejik açıdan ele alınmasının önemi Soğuk Savaş dönemi boyunca Akdeniz Bölgesi'nde kendisine yer bulmuştur. İki kutbun süper güçlerinin stratejik rekabet alanlarından biri haline gelen Akdeniz Bölgesi, bu rekabetin bir sonucu olarak kaos ortamından çıkamamıştır. Bu çalışma içerisinde ABD ve SSCB'nin Akdeniz Bölgesi'ndeki stratejik rekabeti jeopolitik analiz ile aktarılmaya çalışılacaktır. Zaman zaman kara parçaları üzerinde rekabet eden iki kutbun temsilcileri, gerektiği ölçüde de deniz üzerinde hakimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdir. Çalışmanın gidişatı kapsamında öncelikle Soğuk Savaş öncesi dönemde Akdeniz Bölgesi'nde yaşanan politik gelişmeler aktarılacaktır. Bu politik gelişmeler özellikle bölge ülkelerinin geleceklerinin belirlenmesi konusunda önem arz etmektedir. Sonrasında iki kutbun karasal alandaki mücadeleleri betimleyici bir analizle aktarılmaya çalışılacak ve akabinde deniz hakimiyeti adına bölgedeki faaliyetler aktarılacaktır.

2. Soğuk Savaş Öncesi Akdeniz Bölgesi'nin Geleceğinin Şekillenmesinde ABD-SSCB Etkisi

1823 Monroe Doktrini ile "Amerika Amerikalıdır" söylemi çerçevesinde Avrupa'nın ileri gelen sömürgeci güçlerini kendi kıtasından uzak tutmaya başlayan ABD, kendisi de Avrupa siyasetinden uzak duracağını bildirmiş ve bu politikasını II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür (Nevins ve Commager, 2015). 1939'da savaş patlak vermeden önce 500 milyon dolar askeri bütçesiyle, ordusunda toplam 185.000 askeri personel bulunan ABD, hiçbir askeri örgüte katılmamış ve yabancı devletlerde de hiçbir askeri üs bulundurmamıştır (Özkan, 2011). Uygulamaya koyulan bu dış politika ABD'nin sınırlarını doğal coğrafi engeller olan okyanuslarla korumayı seçmesidir. Ülkesinin coğrafi gerçekliklerinden aktif bir şekilde yararlanarak dünya üzerindeki konumunu jeopolitik avantaja çeviren ABD, II. Dünya Savaşı vuku bulana kadar savunma ittifakları oluşturmaktan ve bunlara dahil olmaktan uzak durmuştur. İzolasyonist politikasını I. Dünya Savaşı sonrasında sorgulayan ABD, Milletler Cemiyeti'ne girmeyerek bu uygulamasını devam ettirmiştir. Fakat ikinci büyük savaşta bütün küresel dengeler değiştiği için ABD iç politikasında da fiktörel değişimler yaşanmıştır (Özkan, 2011).

7 Aralık 1941 tarihinde Pearl Harbor'a Japonya tarafından yapılan saldırı, ABD'nin benimsediği izolasyon politikasının ortadan kalkmasına sebep oldu (Boniface, 2018). Japonya 1941'de Pearl Harbor'a saldırdı; böylece ABD II. Dünya Savaşı'na girmiş oldu. (Kissinger, 2016). Menzili kıtalar ötesine uzanan füzelerin geliştirilmesi, atom bombasının icadı, silah sanayisindeki büyük gelişmeler ve ABD'nin saldırıya uğraması artık Monroe Doktrini'nin ABD güvenliğini tam anlamıyla karşılayamadığını göstermiştir. ABD'nin dünya politikasına tarafsız kalmasının mümkün olmaması ile değişim başlamış; İngiltere, ABD ve SSCB II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın saldırgan dış politikası karşısında bir araya gelebilmiştir.

ABD ve İngiltere'nin, SSCB ile ortaya çıkan ciddi anlaşmazlığı İtalya konusunda olmuştur. İtalya'yı faşistlerden ABD ve İngiltere'nin kurtarmasının akabinde, İtalya'da yeni yönetime kimin geleceği konusunda SSCB ile fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Faşistler karşısında büyük bir mücadele veren sol görüşlü muhalefetin ABD ve İngiltere tarafından görmezden gelinmesi, savaş sonrası çıkacak güç mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Bu anlaşmazlık üzerine Stalin, SSCB'nin Nazilerden ele geçireceği Doğu Avrupa'da ABD ve İngiltere'ye söz hakkı tanımayacağı kararına varmıştır (Özkan, 2011).

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa başta olmak üzere dünyanın her coğrafyasında ABD ve SSCB haricindeki büyük denebilecek bütün güçler çeşitli zayıflamalar yaşamışlardır. Avrupa'daki faşist ve Nazi yönetimlerine karşı zafer elde eden devletlerin ABD ve SSCB olmasının neticesinde savaşın ardından bu iki güç küresel sistemde baskın hale geldi (Oran, 2002). Birbirlerinin karşısı iki ideolojik devin bu konjonktürde geriye kalan en etkin iki güç olarak kalması, ABD ile SSCB'nin arasında doğal olarak bir çekişme meydana gelmesine zemin oluşturmuştur. ABD'nin öncülük yaptığı kapitalist sistem ile SSCB'nin liderliğini üstlendiği komünist grup arasındaki iki büyük gücün doğrudan sıcak çatışmaya başvurmadan mücadele etmesi "Soğuk Savaş" olarak isimlendirilmiştir (Gönlübol, 2000).

ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'nin Doğu Avrupa'da etkin bir ideolojik yayılma sergilemesindeki başarısının, kıtanın harap olmuş Batı kısmına tesir etmesine engel olmak istemiştir (Oran, 2002). II. Dünya Savaşı'ndan anakarasında yara almadan çıkan ABD, savaş sonunda dünya ekonomisinin bir

numarası haline geldi. Saldırıya maruz kalmamış ileri sanayisi verimli bir şekilde son sürat çalışmaktaydı. Tarımsal üretim de son derece iyiydi. O zamana değin yapılan ar-ge çalışmalarında en önde gelen ve birtakım konularda tek yetkin devletti (Wallerstein, 2019). Aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya GSMH'sının yarısını ABD'nin oluşturduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Soğuk Savaş'ta bu oran yavaş ve öngörülebilir bir biçimde azalsa da Soğuk Savaş bittiğinde dünya GSMH'nın yaklaşık üçte birlik bölümünü üreten ABD, yine açık ara en çok üretim yapan devlet konumunu korumaktaydı (Brzezinski, 2016).

Churchill ile Stalin Ekim 1944'te Moskova'da bir araya gelerek Doğu Avrupa üzerine pazarlık yapmışlar; altı ay sonra 1945'in mart ayında son bulan savaşta 23 milyon insanını yitirmiş olan SSCB tüm Doğu Avrupa üzerinde hakimiyet kurmuştur (Özkan, 2011). Diğer yandan Avrupa'daki yıkımın etkileri de SSCB'de nihayetinde ekonomik olarak bir felaketi de beraberinde getirmiştir. Fakat ABD ise Hawaii'ye yapılan saldırı hariç topraklarında bir çatışma yaşamamış, savaşta 420.000 kayıp vermiştir. Üstelik savaştan sanayisi yükselerek çıkmış, Avrupa'da yok olan bütün üretim ABD'ye kayarak ürün taleplerine ABD yanıt vermiş; savaş sonundaki ekonomik tablodan bu savaşın tek galibinin ABD olduğu açıkça anlaşılmıştır (Özkan, 2011). ABD dış politika oluşturucuları ve Başkan Truman, savaş sonrası Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada oluşan güç boşluğunu ABD'nin doldurması gerektiği kanaatine varmışlardır. Bu minvalde savaş sonrası düzenin oluşmasında da söz sahibi olmak istemişler; II. Dünya Savaşı sürerken savaşın gidişatının değerlendirildiği ve savaş sonrası düzenin nasıl oluşturulacağına kararlaştırıldığı bir dizi konferans oluşturulmuştur (Sander, 2014). Bu konferanslar jeopolitik rekabetlere sahne olmuş, Akdeniz coğrafyasının da kaderinin belirlenmesi açısından önem arz etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan ittifak güçleri zaferle ayrılınca ABD tarafından Yalta'da alınan kararlar dış politika yapımında uygulanmaya koyulmuş, böylece yeni dünya düzeni oluşturulmaya başlanmıştır.

Moskova yönetimi Nazilere karşı yürütülen mücadeleden galibiyetle ayrılmasının akabinde, SSCB'nin Almanya ve Doğu Avrupa devletlerindeki fiili varlığını sonlandırmamış, üstelik Yunanistan'daki iç savaşta komünist tarafa arka çıkmıştır. İki kutup arasındaki hakimiyet mücadelesinin bir sonucu olarak Akdeniz'de yer alan Yunanistan'da yaşanan iç savaşta Tito destekli komünistler ile İngiltere destekli Yunan hükümeti karşı karşıya gelmiştir (Özkan, 2011). Ayrıca bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye'ye karşı sert açıklamalarının yanı sıra İran'daki askeri varlığını da sürdüren SSCB'nin bu tutumları II. Dünya Savaşı'nda yürütülen SSCB-ABD iş birliğinin zedelenmesine sebep olan durumlardır. Uluslararası tansiyonun yükseldiği bu konjonktürde 1946 yılının 5 Nisan'ında ABD Türkiye'ye olan desteğini diplomatik bir manevra şeklinde tanımlayabileceğimiz bir yöntemle göstermiş; Washington DC'de vefat eden Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini ABD Deniz Kuvvetleri'nin Missouri isimli savaş gemisiyle İstanbul'a ulaştırmıştır (Türkmen, 2012).

ABD'nin bu politikalarına cevaben SSCB, Türkiye'ye daha önce verdiği 2 notaya 7 Ağustos 1946'da bir yenisini daha ekleyerek ve bu notayı Türkiye ile ABD ve İngiltere'ye de çekerek II. Dünya Savaşı esnasında Boğazlar'ın düşman kuvvetlerine ait savaş gemilerince kullanıldığını ifade etmiştir. Bu kullanım sebebiyle Sovyetler, Türkiye'nin Boğazlarda tek başına egemen olmasının Karadeniz güvenliğine risk teşkil ettiğini belirterek Türkiye ile SSCB'nin ortak bir oluşum meydana getirerek Boğazlar'ın kontrolüne dahil olma gayreti içerisine girmiştir. ABD ise bu notaya Türkiye'nin Boğazlar konusunda tek yetki sahibi devlet olduğunu belirterek Sovyetlere karşı Türkiye'ye açık desteğini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Akabinde ise ABD ve İngiltere bir ay sonra Eylül ayında Ege'de beraber bir tatbikat gerçekleştirmişlerdir. Bu tatbikatla bir ilk olarak ele alınırsa Soğuk Savaş'ta ABD'nin donanmasını Akdeniz'de daha etkin bir rol üstlenmeye başladığı görülür. Aynı zamanda SSCB'nin İran'dan çekilmiş olması da bölgedeki güç mücadelesi açısından oldukça dikkat çekicidir (Türkmen, 2012). ABD-SSCB rekabetinin denizlere yansımaları ile birlikte Akdeniz'in jeopolitik bir rekabet alanı haline geldiğinden söz edilebilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Akdeniz'de ABD-SSCB rekabeti deniz hakimiyeti noktasında aktarılmaya çalışılacaktır.

3. Soğuk Savaş Döneminde Akdeniz'de ABD-SSCB Rekabetinin Deniz Hakimiyeti Noktasında Ele Alınması

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası konjonktür, ABD'ye küresel bir hegemon olma fırsatını getirmiştir. Mali ve askeri konumunu güvence altında tutmak için savaş sırasında işleyen dev sanayisini çalışır halde tutması gereken ABD, savaşın etkilediği tüm coğrafyaları kontrolüne almayı ve buraların sanayisini çalışır hale getirmeye uğraşacaktı. Gelişen bölgelere ürettiği malları ihraç edecek böylece endüstrisinin hızını sabit tutabilecekti. Avrupa'da ve SSCB'nin etki alanına girebilecek üçüncü dünya ülkelerinde mali kontrolü Marshall Planı ile, askeri kontrolü ise Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) başta olmak üzere birçok askeri ittifakla sağlamıştır.

1823 Monroe Doktrini gereği olarak I. Dünya Savaşı sonrası kendi kıtası dışındaki coğrafyalarda etkin dış politika izlememe yönünde tutumuna II. Dünya Savaşı sonrasında da hızlı bir dönüş yapmak

isteyen ABD, o güne kadar kayda geçen en seri terhis işlemini gerçekleştirerek 3,5 milyon olan asker sayısını 1945 yılının mayıs ayından 1946 Mart'ına kadar 400.000 olacak şekilde ordusunu düzenlemiştir. ABD'nin asker sayısını bu denli hızla azaltması, Avrupa'nın geleceği konusunda SSCB ile yürütülen diplomatik ilişkilerde ABD'nin bir dezavantajı olarak gün yüzüne çıkmıştır. Ortaya çıkan bu tabloyu İngiltere Başbakanı Winston Churchill Avrupa Kitası'nda Adriyatik Denizi ile Baltık Denizi arasında adeta demirden bir perde inmiş olduğunu ifade ederek ABD ile SSCB'nin nüfuz alanlarının bu iki deniz arasında dikey bir hat ile ayrıldığını ifade etmiştir. George Kennan, II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin SSCB'ye karşı akılcı, sabırlı ve uzun vadeli bir politika ortaya koymasının elzem olduğunu ileri sürmüş, ABD'nin nüfuz alanı oluşturmak suretiyle Sovyetleri çevrelemesi gerektiğini ifade ederek, izlenecek bu stratejinin neticesinde ise Sovyetlerin kendi kendini bitireceğini bildirmiştir (Türkmen, 2012).

Avrupa'nın SSCB'ye karşı ekonomik ve askeri olarak desteklenerek Sovyetler Birliği etkisinin ideolojik yayılması çevrenin suretiyle engellenmek istenmiştir. Truman Doktrini bu planın SSCB'nin Akdeniz'e yönelik ihtiraslarına engel olabilmek adına, Türkiye ve Yunanistan'a destek olmak için meydana getirilmiştir. Ayrıca Marshall Yardımları da Avrupa'nın SSCB'ye karşı direnç gösterebilmesi için başlatılırken daha sonra Sovyet yayılcılığının önüne geçmek için küresel ölçekte genişletilmiştir (Özcan, 2019).

Çevreleme Politikası'nın en meşhur askeri kurumu 1949 yılında ABD liderliğinde oluşturulan NATO'dur. SSCB'den gelebilecek askeri hamlelere karşı Avrupa'nın korunması amacıyla kurulan NATO ile ABD'nin Avrupa'daki varlığı garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Böylece Avrupa'da Soğuk Savaş'ta güç dengesi politikası ABD tarafından uygulanmaya konulmuştur (Öztürk ve İrfanoğlu, 2021). NATO'nun varlığı Avrupa'nın SSCB'ye karşı korunmasının yanında ABD'nin Akdeniz'deki varlığı için de önem arz etmektedir. ABD, Çevreleme Politikası'nın ardından Püskürtme Politikası uygulamaya başlayarak SSCB'nin siyasi nüfuz alanını Doğu Avrupa'dan söküp almak ve onu kendi sınırları içerisine mahkûm etme amacı izlemiştir (Oran, 2002).

Bu bildirimlerin hemen ardından yapılan görüşmeler neticesinde ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean G. Acheson öncülüğünde ortaya çıkan "Domino Teorisi" ile Sovyet tehdidinin Yunanistan'da ve Türkiye'de aktif olarak dış politikaya tesir etmesi durumunda yakın coğrafyadaki komşu devletlere de sıçrayarak; İran'ın ve ardından Hindistan'ın Sovyet etkisi altında devletler haline gelebilecekleri ileri sürülmüştür. Bu teori doğrultusunda Başkan Truman'ın parlamentoya sunduğu Türkiye'yi ve Yunanistan'ı dış devletlerin baskıcı tutumlarına karşı korumayı amaçlayan toplam 400 milyon dolar tutarındaki yardım programı kabul edilmiştir. Truman Doktrini olarak literatüre giren bu programın Savaş Bakanlığı ve Donanma ile istişare içerisinde hazırlanmış olması (Türkmen, 2012), ABD'nin dış politikasında Akdeniz'in önemini ve Sovyet etkisinin Akdeniz'de yayılmaması için ortaya koyulan mücadeleyi kanıtlar niteliktedir. Nihayetinde Marshall Yardımı ve Truman Doktrini ile "Pax Americana" şeklinde tanımlanan yeni bir dünya düzeni oluşturulmuştur (Oran, 2002). Truman Doktrini, merkezi Akdeniz ülkelerinden olan Türkiye ve Yunanistan'a mali desteğini sürdürmeyeceğini ilan eden İngiltere'nin yerine nüfuz oluşturup yaymak için gerçekleştirilmiştir (Kissinger, 2016).

ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada önde gelen başat askeri güç ve ekonomi olması sebebiyle, hem ürettiği malları savaştan çıkan devletlere ve dünyaya satma hem de bu ticareti güvende tutma adına deniz yollarında hakimiyet sağlamalıydı. XIX. yüzyılda İngiltere'nin deniz gücünü dünya coğrafyasına yayabilmek ve buralarda kalıcılığını sürekli kılmak için maden istasyonları ve ileri askeri üslere ihtiyaç duyduğu gibi, ABD de XX. yüzyılda İngiltere'den devraldığı denizcilikte başat güç konumunu sürdürebilmek adına benzer stratejileri devreye koymuştur. II. Dünya Savaşı'nda bu konuda eline bir koz geçen ABD fırsatı iyi değerlendirmiş, Almanya'ya karşı deniz gücüne takviye yapmak isteyen İngiltere'ye Batı Yarımküre ileri deniz askeri üslerinin neredeyse hepsi karşılığında 50 adet destroyer vermiştir. Bu değiş tokuş denizlere hâkim gücün de takas edilmesi olarak görülebilmektedir (Marshall, 2021).

İngiltere, Ortadoğu bölgesinde yürüttüğü politikasını daha fazla devam ettiremeyeceğini bildirerek; SSCB'nin potansiyel etki alanını kısıtlamak ve İsrail'in varlığını güvenceye almak gibi sebeplerle burada üstlendiği bir nevi Batı'nın jandarması konumunu 1960'larda ABD'ye bırakmıştır. BM hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak ve 1963'e değin Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin süreğenliğini korumayı gözetirken; bu tarihten itibaren Akdeniz'deki ve Kıbrıs'taki dış politikasını NATO sınırlarının SSCB'ye karşı güneydoğu kanadının güvenceye alınmasını öncelimeye koyulmuştur (Algür, 2020).

ABD destroyerlere karşılık üsler kazanarak çok stratejik bir hamlede bulunmuş oldu. Çünkü gerçekleştirdiği anlaşma ile hem maliyetten hem zamandan hem de yeni bir strateji geliştirip onu uygulamaktan kurtulmuştur. İngiltere'nin o güne değin sürdürdüğü deniz egemenliği stratejisini bir anlamda devralırken; diğer yandan da maliyeti çok yüksek olan beton ile yeni yerler inşa etme işlerinden üstelik çeşitli bölgelerde defalarca bu inşaatları yapma yükünden de kurtulmuştur. Anlaşmanın stratejik bir diğer tarafı ise para karşılığı değil askeri yardım karşılığında üslerin alınması askeri ürünlerin uluslararası

ilişkilerde parayı ikame edebilecek, dahası paradan daha değerli unsurlar olabileceğini göstermesindedir. Başka bir şekilde açıklayacak olursak, rakip güçlerin nüfuz kurmak istediği devletler içerisinde askeri varlık göstermek, yerleşilen devletlere güven verip onların rakip gücün baskılarına direnme şansı tanıyabilmesine katkı sağlar. Örneğin Tayvan, Japonya, Güney Kore, Endonezya, Malezya, Singapur, Vietnam ve daha birçok Asya devleti her ne kadar aralarında sorunları olsa da muhtemel bir Çin hamlesiyle yüz yüze gelebilme endişesiyle ve bölgedeki Amerikan üslerinin verdiği güvenle Çin'e karşı Amerikan yanlısı politika izleyebilmekteler. Buradan şu anlaşılabilir ki; rekabet halinde olunan güç karşısında üstelik onun etki alanı olarak gördüğü bölgede alternatif bir güç olabilmek, hedef devletlere politik seçenek sunabilmek paranın satın alamayacağı gücü ortaya çıkartmaktadır (Marshall 2021).

ABD'nin Akdeniz'de stratejik üstünlük elde etme mücadelesi sırasında Süveyş Krizi patlak vermiştir. 1956'da Süveyş Krizi yaşandıktan hemen sonra 1957'ye gelindiğinde Lübnan'da seçimlerdeki anlaşmazlıklar dolayısıyla iç karışıklık ortaya çıkmıştır. 1958'in ilk yarısında artan olaylar tansiyonu iyice yükseltmiş ve 1958'de Mısır'ın Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması neticesinde Lübnan'da kaos ortamı oluşmuştur. Bu sırada Irak'ta devam eden ABD-SSCB nüfuz mücadelesi 14 Temmuz 1958'de bir askeri darbe yaşanmasına yol açmış, SSCB'ye karşı duran ve İngiltere liderliğinde 1955'te kurulan Bağdat Paktı'nda önemli bir rol teşkil eden Irak Kralı öldürülmüştür. 16 Mart 1957'de Eisenhower Doktrini'ni kabul eden Lübnan, bu olayların yaşanmasıyla birlikte ABD ordusunu ülkeye davet ederek, Irak'ta yaşananlara benzer olayların yaşanmasının önüne geçmek istemiştir. Bunun üzerine ABD, Akdeniz'de 40.000 askeri ile 70 gemisinin görev yaptığı 6. Filosu ile SSCB'nin bölgedeki hamlelerine karşılık vermek adına Lübnan'a yardım etmiş; 15 Temmuz 1958'de 2.000 asker ile Lübnan'a Beyrut'tan çıkarma yapmış, ardından bu deniz piyadelerini 15.000 askerle desteklemiştir. ABD müdahalesi ile olayların büyük ölçüde yatıştığı Lübnan'da barış ortamı tam olarak sağlanamamış Soğuk Savaş'ın ilerleyen dönemlerinde başta Arap-İsrail Savaşları ve daha birçok iç ve dış politik sorunun yol açacağı anlaşmazlıklar kırılğan Lübnan'ı yine kaos ortamına sürüklemiştir (Atlıoğlu, 2014). ABD'nin bu politikalarına SSCB karşılık vermeyi geciktirmemiş gerek Avrupa gerekse Akdeniz bölgelerinde karşılıklı politikalar üretmişlerdir.

1947 yılında bölge devletlerinin Sovyet nüfuzunda kalmaları adına Kominform ve hemen akabinde 1949 yılında Comecon kurulması sonucu Doğu bloku ortaya çıkmıştır. Böylece Moskova yönetimi işgal edilme tecrübelerinden kaynaklanan refleksle Doğu Avrupa'dan gelebilecek saldırılara karşı topraklarını kendi oluşturduğu bir tampon bölgeyle koruma altına almıştır (Oran, 2002). Rusya'nın coğrafi şartlar sonucunda Batı'ya doğru yayılma politikası izlediğine vurgu yapan Mackinder, diğer yandan da agresif dış politikasının sonucu olarak mağdur devletlerin de bir araya gelebileceğini ifade etmiştir. Mackinder'in kaba tabirle, Moskova-Berlin-Azak Denizi ve Hazar Denizi arasında kalan coğrafyayı tasvir eden Kalpgâh bölgesinin stratejik olarak en değerli kısmı, kara hakimiyeti teorisinin ortaya atılmasının ardından Rusya'nın bir kara devleti olarak genişlemeye çalıştığı alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya, tarihin derinliklerinden itibaren denizlerin ötesinde bir yayılma göstermek istememekteydi. Bunun en büyük örneği olarak da Alaska'nın egemenliğinden vazgeçilmesi verilmektedir. Bu kara devleti anlayışına karşılık ise İngiltere deniz egemenliğinin büyük güç olma yolunda temel teşkil ettiği anlayışla bilinmekte ve bu anlayış, ABD tarafından da devralınmaktaydı (Mackinder, 2013).

II. Dünya Savaşı'nın bittiği zamanlarda SSCB'nin Türkiye'nin kuzeydoğusunda kalan, bugünün Ardahan ve Kars illerini kapsayan coğrafyayı kendi sınırlarına katmak istemesi ve aynı zamanda boğazlarda da yönetime ortak olma talebinde bulunması Türkiye açısından büyük bir tehdit olmuştur (Kandemir, 2023). SSCB ile Türkiye arasında imzalanan ve 20 yıl boyunca bu iki devletin ilişkilerinde güven veren fakat 17 Aralık 1945'te süresi sona erecek 'Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Anlaşması'nın yenilenmeyeceği, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından 19 Mart 1945'te yapılan bir açıklama ile duyurulmuştur. Bu açıklamayı SSCB'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde bazı değişikliklerle boğazlarda ortak savunma mekanizması oluşturma arzusunu dile getirmesi ve Türkiye'nin doğusundan toprak talep etmesi gibi tehditkâr istekleri takip etmiştir (Kodaman, 2007).

Stalin, Boğazlar konusunda egemenlik arzusunu Potsdam Konferansı'nda tekrar dile getirmiş; bu sırada 1946 yılında Yunan İç Savaşı başlamış ve aynı yıl Bulgaristan Sosyalist yönetimi benimsemiştir. Truman doktrini ile komünizme karşı Yunanistan ve Türkiye askeri yardımlar almış, bu gelişmelerden sonra 1949 yılında ise Yunan iç savaşı son bulmuştur. Türkiye ve Yunanistan bu yardım ile resmen Soğuk Savaş'a dahil olmuştur. 1949 Yılında NATO'nun ilanı ve birkaç yıl içerisinde genişlemeye başlamasının ardından 1955'te SSCB öncülüğünde Varşova Paktı kurulmuş; iki kutbun çerçevesi kesin olarak çizilmiştir. Bu örgütlerin kurulmasının ardından her iki kutbun içinde olan devletler, ABD'nin veya SSCB'nin ordularını kendilerine örnek olarak algılayıp, onların yol göstericiliğini kabul etmişlerdir (Kandemir, 2023).

SSCB ise İngiltere'nin savaş sonrasındaki durumu sebebiyle geri çekilmek durumunda kaldığı Mısır'a ilk defa 1955'te silah satmıştır. Ardından 1959 yılında ise Akdeniz'e kıyısı bulunan bir diğer devlet olan Arnavutluk'la masaya oturmuş ve yapılan anlaşma sonucunda Adriyatik'te donanmasını konuşlandırmaya

imkân kazanmıştır. SSCB'nin bu askeri ve siyasi hamlelerine karşılık ABD Akdeniz'e Polaris nükleer füzelerini taşıyan denizaltılarını 1963'ün Mart'ında göndermiştir (Kıllıoğlu, 2023). ABD'nin bu tutumuna karşılık SSCB, Akdeniz'deki donanma mevcudiyetinin sürekli olması adına 1964 itibariyle çaba göstermeye başlamış; SSCB donanmasının Akdeniz'de kalma süresi yıldan yıla artış gösterse de kış mevsimlerinde donanma Akdeniz'de kalamamıştır. Bu anlamda Sovyet Donanması'nın Akdeniz'de sürekli kalacağı limanlara ihtiyaç duyulmuş ve bir deniz üssü arayışına girilmiştir; İngiltere'nin bölgeden çekilmesi fırsat bilinerek sömürgeci Batı güçlerinin çekildiği Arap devletleriyle iletişime geçilerek buralarda nüfuz elde etme gayreti içerisine girilmiştir (Kıllıoğlu, 2023).

Stalin zamanında Avrasya Kıtası üzerinde kara öncelikli bir dış politikaya dayalı strateji benimsense de Stalin'in ölümünün ardından SSCB'nin yönetimine gelen Kruşçev ile dış politika yapım stratejisi değişerek, SSCB'nin yalnızca karasal bir güç olmadığı küresel bir etkiye sahip olduğu fikri benimsenmiştir. Bu doğrultuda süper güç olmanın gereği olarak ABD ile mücadele edebilmek için, Avrasya'da olduğu gibi üçüncü dünya ülkelerinde, Ortadoğu'da ve Akdeniz'de etkin bir dış politika yürütmenin elzem olduğu anlaşılmıştır. Kuzey yarımkürede yer alan üçüncü dünya ülkelerinde Sovyetler'in etkinliğini artırarak Sosyalist tarafta yer almalarını sağlamaya yönelik politika olan "Geri Döndürülemezlik Doktrinini" (*Irreversibility Doctrine*) oluşturulmuştur. Soğuk Savaş dönemi içerisinde SSCB'nin dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki devletlerle iyi ilişkiler kurup yumuşamayı kontrol altında tutması ve ABD'ye karşı kendi blokunu güçlendirme hedefi gütmesi bu politikanın gereği olmuştur (Kıllıoğlu, 2023).

Öte yandan; Ortadoğu'da Fransa ile İngiltere arasındaki üstünlük rekabeti I. Dünya Savaşı sonundan itibaren devam etmekteydi. Batılı devletlerin kendi arasındaki bu çekişme hem bölge devletlerinin bağımsızlık isteği açısından hem de SSCB'nin Akdeniz kıyılarında müttefik elde etmesi açısından bir fırsat doğurmuştur. Bu fırsatı İngiltere ve Fransa'nın aralarındaki çekişmeyi iyi değerlendirerek Suriye de yakalamış, İngiltere'nin ısrarları neticesinde Fransa, II. Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden 1946 yılında tamamen Suriye'yi terk etmiş ve Suriye resmen ve fiilen bağımsız olmuştur (Kuşun, 2019). Ancak, Fransız Manda Yönetimi'nin idareyi ele geçmesiyle, devletin varlığı ve iktidar mekanizmasının milliliği ve istikrarı konusundaki kaygılarla Suriye yönetiminde dış aktörlerin etkileri artmış; özellikle Batı tarafından kurulma ve korunma anlamında her türlü desteği gören İsrail ile güvenlik sorunları nedeniyle mücadele noktasında SSCB'nin etkisinin Suriye'de arttığı gözlemlenmiştir. Suriye'nin bu durumu SSCB'nin bölgede söz alabilmesi adına bir fırsat doğurarak, ekonomik ve askeri yardımlar aracılığıyla SSCB-Suriye arasında yakın iş birliği ortaya çıkarmıştır (Atlıoğlu, 2009).

SSCB'nin II. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'nun Akdeniz kıyısında yaptığı ilk hamle Filistin topraklarının parçalanıp İsrail Devleti'nin kurulmasında büyük destek vermesidir. SSCB'nin bu hamlesinin temelinde İsrail'in kurulmasında asıl destekçiler olan ABD'nin ve ayrıca bölgede sömürgeci geçmişi bulunan İngiltere ve Fransa'nın savaş sonrasında etkinliğini bölgeden tamamen silme amacı yatmaktadır. Ayrıca Stalin'in bir umutla İsrail'in sosyalist bir yönetim de kurmasını beklediği ayrıca ifade edilmektedir (Ercan ve Tezcan, 2021).

4. Soğuk Savaş Döneminde Akdeniz'de ABD-SSCB Rekabetinin Kara Hakimiyeti Noktasında Ele Alınması

Tarihin derinliklerinden itibaren Akdeniz'in en önemli uygarlık merkezlerinden birini oluşturan Mısır, 1812'de Napolyon'un işgaliyle İngiliz hakimiyetine girmiş; I. Dünya Savaşı'yla birlikte bu fiiliyet resmiyete dökülmüştür. Bu resmi yönetim ise Mısır'da hemen tepkilere sebep olmuş dolayısıyla halk çeşitli protesto ve kuruluşlarla Batı dünyasının bu siyasetine tepki göstermeye başlamıştır (Kuşun, 2019).

Fransa ve İngiltere, Almanlara karşı yürütülen savaşta aldıkları sonuçlarla sömürgelerinin gözündeki yenilmezlik ve üstünlük psikolojilerini yitirmişlerdir. Afrika'nın ve Ortadoğu'nun Akdeniz kıyısında yer alan Arap devletleri gözündeki prestijleri sarsılmıştır. Nitekim onların yerini Soğuk Savaş'ta artık ABD ve ona alternatif güç olarak SSCB almaya başlayacaktır. Bölgede İngiltere'nin ağırlığı Fransa'dan üstündü; ancak Fransa ve İngiltere, Suriye ve Lübnan'la yapılan anlaşmalar gereği II. Dünya Savaşı'nı müteakiben bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. Yine de Ortadoğu'da Fransa'ya nazaran İngiliz etkisi devam etmiş; kuzey Afrika'da ise savaştaki cephelelerdeki mücadele neticesinde Libya İngiltere'nin denetimine geçmiş ve İngilizler güç kazanmıştır.

Soğuk Savaş ortamı, Batı dünyasının sömürgeci altındaki Arap dünyasında SSCB'nin ideolojisinin yayılması için bir fırsat sunmuştur (Kuşun, 2019). Nitekim Arap sosyalizmi 1950'lerden itibaren Ortadoğu'yu sarmış; Batılı sömürge devletlerinin karşısında durarak büyük bir direnç gösteren, sömürge altındaki ve sömürgelerden kurtulan Arap devletleri için Batı'nın yerine daha az zararlı görülen SSCB sığınacak yeni bir liman fırsatı doğurmuştur. Aynı zamanda 1948, 1967 ve 1973'te yaşanan Arap-İsrail Savaşları ile 1956 yılında yaşanan meşhur Süveyş Krizi ve ABD'nin bölgedeki güç mücadelesi, Arap

dünyasında Batı karşıtlığında yükselen bir ivme yaratırken, SSCB'nin popülaritesini artırmıştır. SSCB Arap dünyasına oldukça eli açık davranarak anti-empyralist dünyaya karşı askeri ve ekonomik anlaşmalarla hibe ve borç verme konusunda destek sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin yardımı ile Akdeniz'e kıyısı bulunan Arap devletlerinde önce 1952'de Mısır'da, on yıl sonra 1962'de Cezayir'de, hemen ardından 1963'te Suriye'de, 1964'te ise Tunus'ta Sosyalist kesimler iktidarı almıştır (Kurşun, 2019). Mihver devletler Ortadoğu'ya doğru, burayı adeta bir düğüm noktası haline getirmek üzere hamleler yapınca, Akdeniz'i savunmanın bel kemiğini Mısır'a oturtan İngiltere, Mısır'ı bir savaş üssü olarak kullanmıştır (Cleveland, 2015).

II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Almanya tarafından mağlup edilmesiyle yıkıma uğraması, savaşın ekonomik yıkımı, SSCB ve ABD'nin savaşın ardından otorite güçleri olarak dünya siyasetinde yönlendirici konuma gelmeleri, savaşı takip eden ilk 20 yılda İngiliz ve Fransız etkisinin Arapların çoğunlukla yaşadığı Ortadoğu ve Akdeniz kıyısında bitimine sebep olmuştur. Bu sömürgeci güçlerin bölgede tutunmak için gösterdikleri son askeri hareketler 1954-1962 arası cereyan eden Cezayir Savaşı ile 1956'da yaşanan Süveyş Krizi'dir (Hourani, 2020).

Ortadoğu'da İngiltere II. Dünya Savaşı başlamadan önceki gibi istediği şekilde hareket edemez hale gelmiştir. Ortaya çıkan bu tablonun sebebi savaş sırasında Avrupa'da Yahudilere karşı yürütülen Nazi politikalarının savaş sonrasında Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. Ayrıca bölgede güç kaybeden İngiltere'nin tersine güçlenen ABD'de yönetimde etki sahibi olan Yahudiler bu hedeflerini gerçekleştirmek üzere ABD hükümetini zorlamıştır. 1947 yılında SSCB ve ABD'nin büyük desteğiyle BM Genel Kurulu'nda onaylanan Filistin'deki İngiliz varlığını sona erdirip bölgeyi tamamen terk etmesi kararı, 1937'de yapılan toprak paylaşımı planıyla karşılaştırıldığında Siyonistlere daha fazla pay verileceği görülerek Filistinli Araplar ve diğer Arap ülkeleri tarafından reddedilmiştir. Bir anlaşmaya varılamaması sonucunda bölgede herhangi kalıcı bir çözüm bulamayacağını düşünen İngiltere 14 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'den bütünüyle çıkma kararına varmıştır. Bunun üzerine Filistin'de otoritesi iyiden iyiye sarsılan İngiltere'nin Filistin'i terk etme vakti yaklaştıkça Yahudiler güçlenmekte ve çatışmalar başlamaktaydı. Araplar ise bu güçlenmeye karşı çıkma düşüncesindeydiler ve gerginleşen bu atmosferde Filistin'e komşu Arap devletleri buraya müdahale etmek isteyince çatışmalar giderek büyüdü ve bir savaş halini aldı. 14 Mayıs 1948 günü geldiğinde Yahudi cemaati İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmiş, ABD ve SSCB'nin derhal bu bağımsızlığı tanıması ile İsrail resmiyete kavuşmuştur (Hourani, 2020).

Sömürgeci güçlerin Ortadoğu'dan çekilmesi Arap devletlerine Batı ile yeni ilişkiler kurabilme fırsatları ortaya çıkarsa da eski sömürgeci güçlerin yerine bölgede nüfuz elde etme gayretinde olan ABD'nin siyasi ve iktisadi büyüklüğünü idrak etmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde ABD bölge üzerindeki dış politikasını, Arap devletleri hükümetlerinin Batı yanlısı olmaları durumunda bölgeye kendi ideolojisini yayabileceği üzerine kurmaktaydı. Fakat sömürgeci güçlerden kurtulan Arap devletleri bağımsız olabilmeyen tek yolunun her iki bloka eşit mesafede durmaktan geçtiğini düşünmekteydiler. Bunun yanı sıra Filistin'de ve Cezayir'de devam eden problemlerin Batıdan kaynaklanmasının getirdiği olumsuz vakalar ve üstelik Batının Arap devletleri ile savunma alanında iş birliği oluşturma çabaları, tarafsızlık ifadesinin tam anlamıyla tarafsız değil de Batıya nazaran doğu blokuna yanaşmanın daha makul olduğu bir atmosfer çıkmasına vesile olmuştur.

XX. yüzyılın ortalarında ABD ve İngiltere, İsrail ve Araplar arasındaki 1949 yılındaki belirlenmiş olan sınırlarda Arapların gönlünü alacak bir kısım değişiklikler yapılarak İsrail'in çevre devletlerince kabul görmesi ve bu Arap devletlerinin Batılılarla sıkı bağlar oluşturması üzerine birtakım fikirleri tartıştılar. Diğer taraftan her iki bloka eşit ve yapıcı dış politika izleyen Arap devletleri ilk adım olarak Sovyet etkisinden korunmuş olacak ve ileriki safhalarda batı ile silah ticaretine girerek Batı blokuna dahil edilebileceklerdi. Fakat Mısır fırsattan istifade ederek bağılantısız dış politikayı kendi tarafsızlık yanlısı diğer Arap devletleri başta olmak üzere Yugoslavya ve Hindistan'ın da dahil olduğu birçok devletle bütünleşik bir dış politika geliştirme imkânı bulmuş, bu durum yeni bir blok olarak Bağılantısızlar grubunun tohumlarını atmıştır. Ancak Mısır ve beraberindeki devletlerin izlediği tarafsızlık politikası Batı tarafında Doğu blokuna yeşil ışık yakmak olarak algılandı. Çünkü ABD nezdinde Soğuk Savaş zamanı bir batı ittifak sistemine girmemek Doğu blokunda yer almakla eşit görülmekteydi. Aynı zamanda ABD'nin İsrail ile arasındaki sıkı bağdan dolayı, İngiltere'nin ise Bağdat Pakti'nin önemli üyelerinden birisini teşkil etmesinden ve Fransa'nın, Mısır'ın Arap dünyasının bağılantısız harekette yer almasını istemesinden yola çıkarak Cezayir devriminde parmağı olduğunu düşünmesi sebebiyle Mısır'a karşı Batı'nın cephe aldığı bilinmektedir (Hourani, 2020).

SSCB ve Suriye'nin 1971 yılında aralarında yaptıkları bir anlaşma neticesinde bu tarihten itibaren Tartus şehrinde bir askeri deniz üssü bulunan SSCB, bu üs vesilesiyle Akdeniz'de görev yapan donanmasına Suriye'de bir ikmal ve bakım merkezi sağlamış oldu. SSCB'nin bu hamlesinin Akdeniz'deki varlığını kalıcı kılma çabası olarak algılanması gerektiği gayet açıktır. Çünkü SSCB'nin ve günümüzde Rusya

Federasyonu'nun geçmişten gelen sıcak denizlere inme politikasını, Türk Boğazlarından geçen donanmanın Akdeniz'deki sürekliliğini sağlamasıyla jeopolitik olarak başarmış olmaktadır (Akengin ve Yaşar, 2018).

Önce 1956 Süveyş Krizi, onun 11 yıl ardından 1967'de yaşanan Arap-İsrail Savaşı SSCB'nin Akdeniz'deki etkinliğini önemli seviyede artırmıştır. Bu savaşta İsrail'e arka çıkan ABD'ye Akdeniz odaklı bir cevap vermek adına SSCB ise Mısır'a destek vermiştir. SSCB'nin bu desteği ile Mısır, Varşova Paktı'nın dışında kalan bir devlete SSCB'nin en fazla yardım yaptığı devlet statüsüne gelmiştir. Bu yardımların karşılığı olarak SSCB, Mısır'da hava sahasının kullanım hakkını almış bir de askeri üs elde etmiştir. İlk olarak 1962 yılında faydalanmaya başladığı Tartus Limanı'nı, günümüze değin Akdeniz'deki kalıcılığını sağlamak üzere üs olarak kullanmayı sürdüren SSCB, Mısır'da edindiği üs ile de Akdeniz'deki üstünlüğünü ispat etmeye çalışmıştır. Nitekim bu askeri üsler sayesinde SSCB, halihazırda bulunan Karadeniz filosuna bağlı bir Akdeniz filosu kurarak bu gemileri sayesinde Akdeniz'de ve Ortadoğu'da stratejik bir avantaj elde etmiştir. Üstelik bu dönemde Suriye'de olduğu gibi Batı karşıtlarının Akdeniz'deki bir diğer devlet olan Cezayir'de de iktidara gelmesi, SSCB'ye bu devlet ile ilişkilerini geliştirmek ve Akdeniz'deki nüfuzunu artırmak için bir fırsat yaratmıştır (Ercan ve Tezcan, 2021).

SSCB'nin Ortadoğu politikaları 1953'te başlayan Kruşçev döneminde, bir önceki lider Stalin zamanı politikalarına göre değişiklik göstermiştir. Dönüşen dış politika anlayışı ile SSCB, gelişmekte olan devletleri politik ve ekonomik anlamda etki altına alma amacına yönelmiştir. Bu anlamda, Suriye 1946 yılında bağımsız olurken SSCB'nin oluşturduğu diplomatik ilişkiler XX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Suriye'yi Batı karşıtı, milliyetçi bir çizgiye ilerletmiştir. Bu doğrultuda, 1954'te Suriye ve Çekoslovakya arasında bir askeri anlaşma imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma ile bir Doğu bloku devleti ile bir blok dışı Ortadoğu devleti ilk kez bir diplomatik anlaşmaya taraf olmuştur. Avrupa güçlerinin II. Dünya Savaşı'nı müteakip bölgeden çekilmek zorunda kalmaları, SSCB'nin Akdeniz kıyısında eski sömürgelerle iyi ilişkiler kurabilmesi için bir zemin oluşturmuştur (Ercan ve Tezcan, 2021).

Fransa ve İngiltere'nin, Akdeniz kıyısında sömürgeci anlayışla etkilediği Suriye, Filistin, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas ile yalnızca ticaret amaçlı ilişki oluşturabilen SSCB, diplomatik ve askeri ilişkilerini ancak Stalin zamanında geliştirebilmiştir. Akdeniz kıyısındaki Arap devletlerinde bulunan sosyalist görüşlü gruplarla kurulan bağlar sayesinde buralarda politik ve askeri anlamda temaslara girişebilmiştir. SSCB'nin II. Dünya Savaşı sırasında uluslararası güç mücadelesinin doruğa ulaştığı 1943 senesinde Mısır ile diplomatik düzeyde temaslara başlamıştır. Ertesi sene Suriye ile 1944'te ilişkileri resmi olarak başlatmasıyla Libya'da halkın özgürlük çabalarına arka çıkması aynı zamana denk gelmektedir. Libya ile resmi ilişkiler 1955'te başlatılmış ardından sırayla 1958'de Tunus'la, 1959'da Fas'la, 1960 yılında da Cezayir'le diplomatik ağlarını kurmuştur.

ABD-SSCB arasındaki çekişme Akdeniz'de SSCB'nin Batılı sömürgeci güçlerin politika oluştururken gerekli hassasiyeti göstermediği Arap halklarıyla arasında diplomatik temaslar oluşturarak askeri, ticari ve enerji konularında somut adımlarla gündeme gelirken, İsrail ile olan temaslarda daha farklı konular ön plana çıkmaktadır. Filistin topraklarında, 1948'de ABD desteği ile kurulan İsrail ile hemen diplomatik ilişkilerini başlatan SSCB, 1953 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'nda Arap Devletleri'ne desteği nedeniyle İsrail ile ilişkileri sonlanmıştır. 11 Şubat'ta son bulan ilişkiler temmuz ayında yeniden canlandırılmış fakat 1967'de yeniden kopmuştur. 1991 yılının başında 7 Ocak'ta ise yeniden hayata geçirilen ikili ilişkilerde, İsrail'in kurulmasında da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da Rus topraklarındaki Yahudilerin İsrail'e beyin ve nüfus göçü olarak katkı sağladıkları da bilinmektedir (Öztürk, 2013).

Meydana getirilişinin ardından birkaç sene Afrika politikalarını yeteri kadar derinlemesine planlayamayan SSCB, kendi ideolojisini bulunduğu coğrafyanın etrafında etkili olmasını hedefleyerek bir Avrasya devleti olarak, kıtanın devi haline gelmiştir. Dış politika yapımında dünya genelinde komünist-sosyalist felsefeyle yol almayı kendisine şiar edinen SSCB, yakın coğrafyasında Çarlık rejimi dönemine nazaran artan bir agresiflikle Ortodoksların manevi liderliğine soyunmuştur. Farklı coğrafyalarda farklı siyaset geliştirmeyi hedefleyen SSCB, böylece güç mücadelesinde elinde güçlü argümanlarla mesafe kat etmeyi düşünmüştür. Ancak SSCB, önce Stalin'in liderliğindeki zamanların başlangıcındaki iç meseleler nedeniyle, daha sonra Naziler dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nda bu amacını gerçekleştirmeye fırsat bulamamıştır. 26 milyondan fazla sayıda insanını savaşta yitiren SSCB'nin geriye kalan nüfusunun da unutamayacağı, onlarca şehri savaşa ev sahipliği yapmış bir devlet olarak II. Dünya Savaşı'nı atlattır. Bunca yıkıma rağmen zafer elde etmeyi başaran SSCB, savaş sonrasında ekonomik felaketle yüz yüze geldiği için dünyaya yönelik ne finansal ne de ideolojik anlamda istediği ölçüde uzanamamıştır. III. Alexandr zamanında oluşturulan Afrika siyaseti ile bu kıtadaki devletlerle inşa edilmesi ve geliştirilmesi planlanan tüm temaslara Mısır hariç, II. Dünya Savaşı sebebiyle son bulmuştur (Öztürk, 2016).

II. Dünya Savaşı geride kaldıktan sonra ideolojik yayılma amacıyla küresel bir pazar gören, 15 devletin birleşerek meydana getirmiş olduğu 22 milyon kilometre karelik coğrafyaya sahip SSCB, sıcak savaşın kazanan gücü olmaktan kaynaklanan özgüvenle Soğuk Savaşa hızlı bir politik atakla girmeye

çabalamıştır. Batı'nın ABD liderliğinde çevreleme politikasını etkisiz kılabilmek adına 'demir perde' olarak bilinen seti Doğu Avrupa'ya çekerek Doğu ve Batı bloku arasında sınırı meydana getirmiştir. Bu perde sayesinde rüştünü bir kez daha ispatlayarak nüfuzunu Avrupa ötesine genişletme imkanına erişen SSCB, 1947-1991 arası cereyan eden Soğuk Savaş süresince sosyalist ideolojisini yerkürenin her kıtasında Batı blokuna karşı olan devletlerde ekonomik, kültürel ve askeri yardımlarla yaymaya çalışmıştır. Bu etkileşim kimi zaman SSCB'nin talebiyle, kimi zaman da SSCB'nin planlı politikaları dışında gelişerek Batıdan mustarip olan devletlerin kendi daveti ile SSCB'yi kendi topraklarına çeşitli anlamlarda çekmiştir (Öztürk, 2016).

II. Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada olduğu gibi Afrika kıtasında da güç yitirerek prestijleri zedelenen bu yüzden de otoriteleri zayıflayan İngiltere başta olmak üzere, Fransa, İtalya, İspanya ve diğer sömürgeci devletler de dahil olmak üzere Batılı güçler yavaş yavaş sömürgelerinden çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Akdeniz'in Afrika sahilleri söz konusu olduğunda, Afrika'nın kuzeyinin petrol merkezi olan Libya, İtalya'dan 1951 yılında bağımsızlığına kavuşmuş; 1956 yılına gelindiğinde ise Fas ve Tunus, Fransa mandası prangasından kurtularak özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Afrika'daki devletlerin bağımsız olma mücadeleleri, SSCB'nin bu kıtadaki etkinliğini geliştirmesi için altın tepside bir fırsat sunarak bağımsızlığını elde eden devletlerde sosyalist ideolojiye ılımlı bakan devlet, lider ve gruplara açık bir biçimde arka çıkmıştır. Destek verilen bu devletlerin içinde jeopolitik olarak Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyası kapsamında en dikkate değer ve toplumsal yapı olarak çeşitliliği yoğun devlet olarak Mısır karşımıza çıkmaktadır. SSCB Arap nüfusa sahip Mısır'ı dış politikada SSCB'nin komünist ideolojisini diğer Arap devletlerine yayabilecek bir merkez olarak görmüştür. Müslüman Arapların yanı sıra Ortodoks Hristiyanların ve diğer mezhepleri benimseyen Hristiyan vatandaşların da Mısır'da çeşitliliği sağladığı bilinmektedir. Bu zenginlikleriyle birlikte İskenderiye Limanı ve Süveyş Kanalı'nın Mısır'ın Akdeniz'de ve Ortadoğu'da sahip olduğu jeopolitik değerine değer katması SSCB yönetiminin Mısır'a dikkat kesilmesini zorunlu kılmıştır (Öztürk, 2016).

SSCB, 1955'ten 1958 yılına dek Mısır, 1958'de Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla 1971'e kadar anılan ve son olarak da 1971'den günümüze Mısır Arap Cumhuriyeti adını kullanan bu devletle münasebetlerinde askeri iş birliğine önem vermiştir. Ortadoğu'da devam eden Arap-İsrail anlaşmazlığında İsrail desteğini sürdüren Batı blokuna doğal rakip olarak Araplarla etkileşimini yoğunlaştıran Doğu bloku çıkmıştır (Öztürk, 2016).

1955 yılında İngiltere'nin Süveyş Krizi nedeniyle Mısır'a silah ambargosu uygulaması, Mısır'ın SSCB ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu fırsattan istifade eden SSCB, Mısır'a Çekoslovakya aracılığıyla tank, uçaksavar, uçak ve birçok askeri gereç yollamıştır. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Zhou Enlai referansıya Mısır ve SSCB'nin üçlü görüşmeleri neticesinde SSCB 230 tank, ilk adımda 120 adet ve daha sonra bunlara eklenecek çok sayıda savaş uçağı, 6 adet denizaltı, 100 hareketli top, 150 tane askeri araç, 200 adet zırhlı personel taşıyıcı araç, 50 bombardıman uçağı ve birçok savaş gemisi temin etmiştir.

Fransa, İngiltere ve İsrail'in beraber gerçekleştirdiği 9 Ekim 1956 tarihli askerî harekât neticesinde 5 Kasım'da İsrail birlikleri Sina Yarımadasını tamamen işgal etmiştir. Ertesi gün ise SSCB'nin Mısır Devleti'ne vermiş olduğu askeri malzemelerden 400 adet askeri aracın yanı sıra 60 tanksavar ile 40 tank Fransa, İngiltere ve İsrail ortak operasyonu ile imha edilmiş, dahası zorluklarla elde edebildiği Mig-15 uçaklarının hepsini, deneyimli düşman pilotlarıyla baş edilememesi sonucu yitirmiştir. Bu hamlelerin akabinde geleceği tehlikeye giren Mısır, varlığını SSCB'nin Batıya uyguladığı diplomatik ataklarla koruyabilmiştir. BM Güvenlik Konseyi Sekreterliği'ne SSCB Dışişleri Bakanı olan D.T. Şepilov'un 5 Kasım 1956 tarihli telgrafında işgalci kuvvetlerin güçlerini Mısır'dan çekmesi gerektiğini ve Mısır'ın ihtiyaç duyduğu teknik ekipleri, askeri ve insani yardımlarla malzemeler göndermek için hava de deniz yollarını kullanacağını bildirmiştir.

SSCB'nin bu BM'deki baskısı karşısında 8 Kasım 1956 günü ateşkes uzlaşısına varılmıştır. Sovyetler tam 1 yıl sonra 29 Kasım 1957 tarihinde Mısır'a 700 milyon Ruble'yi özel ekipman alımı yapması adına gönderme kararı almış, bu tarihi peşi sıra izleyen iki yılda yani 1958'de ve 1959'da aldığı kararlar aracılığıyla SSCB, silah ve askeri araç satışı için Mısır'a yıllık %2 faiz oranıyla 1967 yılında başlamak kaydıyla 5 yıl sürecek yeni bir krediyi de onaylamıştır. SSCB'nin kendisi için oluşturduğu bu fırsatlardan yararlanan Mısır, SSCB'den denizaltı, torpido gemisi, uçak savar, çeşitli boyutlarda obüs, 40 savaş uçağı, 15 bombardıman uçağı 4 keşif uçağı, 1500 adet askeri kamyon, 3 sahra hastanesi ve savaş gemileri satın almıştır. SSCB'nin Mısır'a bu denli destek çıkmasındaki hedef ABD destekli ve giderek güçlenen İsrail'e karşı bir denge oluşturmaktı ve böylece ABD'nin Ortadoğu'nun Akdeniz kıyısında İsrail aracılığıyla edindiği jeopolitik avantajları kısıtlamaya çalışmaktı (Öztürk, 2016).

İsrail'in yayılmacı politikası uluslararası güç mücadelesinde Soğuk Savaş yıllarında 1967 yılında 5-10 Haziran tarihleri arasında 6 gün Savaşları olarak da anılan yeni bir savaşı başlatmıştır. Ürdün, Suriye ve Mısır'ı büyük bir bozguna uğratan İsrail, 1000'i aşkın sayıda askeri zırhlı aracını, 900 tankını ve 400 uçağı

yok olan bu üç Arap devletinin ayrıca 40.000 insan kaybetmesine yol açmıştır. Ortaya çıkan bu tabloya SSCB 10 Haziran 1967 günü tepki göstererek, ABD'ye bu savaşı durdurmasını yoksa verilecek cevaptan ötürü zarar görebileceğini bildirmiş ve İsrail'le diplomatik bağlarını kopartmıştır. Yapılan son derece sert uyarı neticesinde İsrail ateşkesine yanaşmış; Ortadoğu'da ABD destekli İsrail'in Arap devletlerine karşı yıkıcı etkisi SSCB'nin bu coğrafya üzerine gerekli yoğunlaşmayı sağlaması gerektiği fikrini kanıtlamıştır. SSCB Suriye'ye ve Mısır'a 1967 yılının yaz ve sonbahar mevsimlerinde yüzlerce savaş ve bombardıman uçakları göndermiş; Cemal Abdül Nasır'ın Moskova'yı gizli ziyareti sırasında, İsrail'e karşı bozguna uğrayan Arap devletleri için fiili destek istemesi sonucu SSCB ve ABD sıcak savaşa girme tehlikesi içine girmiştir.

Nitekim, Cemal Abdül Nasır'ın görüşmelerden istediği sonucu almasıyla SSCB, "Kafkas" adını verdiği operasyona dayanarak Arap-İsrail savaşına müdahil olmuş; bu doğrultuda hava saldırılarında kullanılmak üzere filo, askeri birlik ve ayrıca bir roket birliğine de görev vermiştir. 1970 yılının hemen başında 7 Ocak'ta generallerin emrinde olacak subaylardan oluşan paraşüt birliklerini de takviye olarak yine Mısır'a intikal ettirmiştir. Öyle ki, İsraililerin Hordos dedikleri yıpratma savaşları sırasında 1969 yılında Asvan, İskenderiye ve Kahire'de görev yapan 32.000 SSCB askeri bulunmaktayken; artık Mısırlı subay rütbesindeki askerlerin yeterli eğitimi alması ve Enver Sedat ile ABD'nin gizli bir anlaşma ile iş birliğine girmesi sonucu 1972 yılında SSCB askeri 20.000 civarına düşmüş ve SSCB Mısır'dan geri çekilmeye başlamıştır (Öztürk, 2016).

SSCB'nin Soğuk Savaş yıllarını içeren 1960 ile 1990 yılları arasındaki tarihlerde Afrika devletleri ile ortaya koyduğu ticaretin 3'te 2'lik bölümünü Fas-Cezayir, Tunus, Libya, Mısır ve Sudan'la yaptığı bilinmektedir (Öztürk, 2016). Bahsedilen 30 yıllık dönemi kapsayan ticaretin muhatabı devletler göz önüne alındığında, SSCB'nin büyük bir Akdeniz stratejisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Sudan hariç, Akdeniz kıyılarındaki eski sömürge devletleri olan bu ülkeler Batı karşısında SSCB'yi sınımlanacak liman olarak algılamıştır. Bu devletlerin mevzu bahis çaresizliklerini fırsat bilen SSCB'nin Akdeniz'de Soğuk Savaş dönemi yaşanan uluslararası güç mücadelesi içerisinde onlardan kendi ulusal menfaati uğruna yararlanmaya çalıştığını açık bir biçimde görmekteyiz.

Sonuç

Jeopolitik kavramının Akdeniz ve çevresi adına ABD-SSCB rekabetinde gerek denizde gerek karada süren güç mücadelesinde oldukça yüksek öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Akdeniz önceleri sömürgeci güçlerin odak noktası halindeyken önce I. Dünya Savaşı'yla kısmen, daha sonra II. Dünya Savaşı ve ardından ortaya çıkan uluslararası konjonktür sonucunda ABD-SSCB mücadelesinde dikkatleri üzerine toplayan bir konum halini almıştır.

Soğuk Savaş süresinde nüfuz edinebilmek adına sayısız politik hamlelerin vuku bulduğu Akdeniz ve çevresinde ABD'nin daha çok Mahan'ın Deniz hakimiyeti, SSCB'nin ise Mackinder'in kara hakimiyeti teorisinden yola çıkarak rekabet ettiği görülmektedir. ABD temel olarak İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz çevresindeki topraklardan deniz aşırı üslerini ve nüfuzlarını geri çekmesi üzerine doğan güç boşluğunu ekonomik ve askeri varlığı aracılığıyla SSCB yayılmacılığına karşı doldurmak isterken; SSCB ise Batılı güçlerin yarattığı tahribattan istifade ederek Akdeniz ve çevresinde ideoloji temelli etki alanı oluşturma çabasına girmiştir.

Sonuç olarak ABD'nin deniz üsleri vasıtasıyla uluslararası güç dengelerini nasıl değiştirdiği ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş'a, anarhasında herhangi bir yara almadan ve ekonomik bir dev olarak giren ABD tarihi gerçekler ışığında önceki yüzyıllarda İngiltere'nin dünyanın dört bir yanına taşıdığı nüfuzunun deniz gücünden kaynaklandığını görmüştür. ABD, II. Dünya Savaşı'nda yara alan İngiltere'den deniz üsleri olarak ve deniz gücüne önem vererek Akdeniz'e sirayet etmiştir. Diğer yandan NATO, Marshall Planı ve Truman Doktrini ile hem askeri hem politik hamlelerini deniz gücüne güvenerek gerçekleştirmiştir. Bu durum karşısında etki alanı Akdeniz'in Afrika kıyısı ile sınırlı kalan SSCB, askeri ve mali yardımlarla bu bölgedeki devletlerde nüfuz oluşturmak isterken kimi zaman başarılı çeşitli hamleler yapmış ancak ABD ve müttefiklerinin gelişen güçleri karşısında geri planda kalmıştır. Sonuç olarak Soğuk Savaş'ı kazanan taraf ABD olmuş, SSCB ise dağılmıştır. Böylece Akdeniz'de süren güç mücadelesini ABD kazanmış gerek tek başına gerekse NATO aracılığıyla Akdeniz'deki varlığını pekiştirmiştir.

Ele alınan bu araştırmanın yürütüldüğü temel soru olan; Akdeniz'de Soğuk Savaş boyunca ABD ile SSCB'nin meydana getirdiği jeopolitik mücadelenin hangi politik ve askeri hamlelerle ortaya koyulduğu sorusu üzerine odaklanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ABD'nin Deniz Hakimiyeti Teorisi'ni gerek NATO vasıtasıyla gerekse Truman Doktrini, Marshall Doktrini gibi çeşitli ekonomik ve askeri yardım programlarını kullanmak suretiyle Akdeniz'de nüfuzunu artırmıştır. Aynı zamanda bu programlarla ilintili çevreleme politikası, püskürtme politikası ile domino teorisi gibi uluslararası güç mücadelesinde başarıyla kullandığı stratejik hamleler neticesinde Akdeniz'de jeopolitik bir güç olarak başarılı olduğu görülmüştür.

Son tahlilde Kara Hakimiyeti Teorisini önceleyen SSCB'nin ideolojik ve askeri desteğinin Akdeniz'de yeteri kadar etkili olamadığı, ABD'nin ise Deniz Hakimiyeti Teorisi'yle ve bu teorinin uygulanması yönünde ortaya koyduğu doktrin ve programlar ortaya koyarak elde ettiği stratejik avantajlarla Akdeniz'de büyük bir güç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali İhsan Öztürkci %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali İhsan Öztürkci 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Öztürkci, Ali İhsan. (2024). Soğuk Savaş Döneminde Akdeniz Bölgesi'nde ABD ve SSCB Rekabetinin Jeopolitik Analizi. *MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal*, 1(1).

Kaynakça

- Abulafia, D. (2012). Büyük Deniz-Akdeniz'de İnsanlık Tarihi. (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akdengin, H. ve Yaşar, A. (2018). Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 25-57.
- Algür, B. (2020). Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'deki Son Uluslararası Gelişmeler Işığında Değişen Türkiye, ABD ve NATO Politikaları. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 55-70.
- Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Athoğlu, Y. (2009). Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi. *Bilge Strateji Dergisi*, 1(1), 95-118.
- Athoğlu, Y. (2014). Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri Aziz Marun'dan İç Savaş'a Maruni Kimliği ve Çatışma. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Baysoy, E. (2015). Antik Dönem Doğu Akdeniz Jeopolitiği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 13-21.
- Brodie, B. (2011). Yaratılan Deniz Gücünün Stratejisi. (Çev. Y. Dalkanat). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Brzezinski, Z. (2016). Büyük Satranç Tahtası. (Çev. Y. Türedi). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cleveland, W. L. (2015). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çakmak, H. (2016). ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Defay, A. (2005). Jeopolitik. (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Dizdaroğlu, C. (2023). Jeopolitik Güç Mücadelesi: Çin'in Doğu Akdeniz'deki Varlığı. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 1-22.
- Dorel, G. (2007). Amerikan İmparatorluğu Atlası ABD: Hiper gücün Jeostratejisi. (Çev. A. Altuğ). İstanbul: NTV Yayınları.
- Dönmez, M. (2021). 21. Yüzyılda İpek Yolu'nun Jeopolitik Yükselişi. Ankara: Astana Yayınları.
- Ercan, A. ve Tezcan, R. L. (2021). Rusya'nın Suriye Politikasının Geçmişten Günümüze Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED*, 42, 67-89.
- Gönlübol, M. (2000). Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Hourani, A. (2020). Arap Halkları Tarihi. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandemir, O.G. (2023). Tehdit Algısının Askeri Stratejiye Etkisi: Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(46), 561-583.
- Kesgin, S. (2015). Küresel ve Bölgesel Perspektiften Doğu Akdeniz Güvenliği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi.

- Killoğlu, M. E. (2023). Sovyetler Birliği'nin Akdeniz Politikası ve 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 480-499.
- Kissinger, H. (2015). Diploması. (Çev. İ. H. Kurt). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2016). Dünya Düzeni. (Çev. S. S. Gül). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Kodaman, T. (2007) Soğuk Savaş Sonrası Rusya'nın Karadeniz Politikası. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3(3), 141-150.
- Kurşun, Z. (Ed.). (2019). Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler. İstanbul: Vadi Yayıncılık.
- Mackinder, H. J. (2013). Tarihin Coğrafi Kalbi. (Çev. K. Yılmaz). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Mahan, A. T. (2011) Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783. (Çev. A. T. Büyükonat). İstanbul: Griffin Yayınları.
- Marshall, T. (2021). Coğrafya Mahkumları. (Çev. M. Doğruer). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- McCartney J. ve McCartney M. S. (2017). Amerikan Savaş Makinesi Çıkar Grupları ve Bitmeyen Çatışma. (Çev. A. ATAV). Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Morgenthau, H. J. (1970). Uluslararası Politika- Cilt 1. (Çev. Oran B. Ve Oskay Ü.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Oran, B. (Ed.). (2002). Türk Dış Politikası (I. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, Gencer, "Çevreleme Politikası", *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.41, Kasım 2019.
- Özekin, M. K. (2020). Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 1-51.
- Özey, Ramazan. (2017). Mackinder'in Heartland Teorisinin Düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35: 95-100.
- Özkan, B. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(16), 51-91.
- Öztürk, M. (2013). Çarlık'tan Federasyon'a Rusya'nın Sıcak Deniz Algısındaki Öncelikli Konuların Genel Bir Değerlendirmesi. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(60).
- Öztürk, M. (2016). Moskova Penceresinden Sovyetler Birliği'nin Afrika Politikası (1945-1991). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 279-300.
- Öztürk T. ve İrfanoğlu E. (2021). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 17-27.
- Öztürkci, A. İ. (2023). Deniz Hakimiyeti Teorisi Çerçevesinde Gaz Hidratın Enerji Jeopolitiğine Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Sander, O. (2013). Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2014). Siyasi Tarih 1918-1994. Ankara: İmge Kitabevi.
- Spykman, N. J. (2020). Coğrafya ve Dış Politika Kenar Kuşak Teorisi. (Çev. A. K. Zengin). İstanbul: Doğu Kütüphanesi
- Stavridis, J. (2021). Deniz Gücü: Okyanusların Tarihi ve Jeopolitik Önemi. (Çev. N. Tuna ve V. Ataman). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Şahin, M. ve Şen, O. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Tamçelik, S. (2011). Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs'ın Önemi. *Center for Turkish Studies Occasional Paper*, 3(1).
- Tezkan, Y. (2007). Jeopolitik Yazılar. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Türkmen, F. (2012). Kırılğan İttifak'tan "Model Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Vardağlı, E.T. (2020). Soğuk Savaş Düzeninin Sosyal Politikaları: Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Yakın ve Orta Doğu Çalışma Enstitüsü ve Türkiye'nin Bölgesel Rolü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 249-273.
- Yaycı, C. (2020). Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yıldırım, Burcu, Ilgaz ve Şahin, Dilek. (2018). Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16): 73-83.
- Wallerstein, I. (2019). Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler. (Çev. M. Özel). İstanbul: Küre Yayınları.

ÇEVRE VE İNSAN GÜVENLİĞİ KESİŞİMİNDE AKDENİZ HAVZASINDA İKLİM KRİZİ

Serhat Enis ÇELİK¹

Öz

Çalışmanın temelinde yatan amaç, küresel iklim krizinin etkilerinin anlaşılabilmesi ve gelecekte krizin ilerlemesi durumunda insan neslinin karşı karşıya gelme ihtimali olduğu yok oluş riskinin engellenmesi amacıyla yapılacak politik revizyonların neler olabileceğini tespit edebilmektir. Bunun sağlanması amacıyla bölgesel bir örnek olarak Akdeniz bölgesi ele alınmış ve bu örnek üzerinden küresel çapta bir izdüşüm ile analiz yapılmıştır. Çalışmada metin analizi, karşılaştırmalı analiz ve teorik çerçeve yöntemleri kullanılmıştır. IPCC raporlarının verileri dahilinde küresel iklim krizinin hem bölgesel hem küresel etkileri tespit edilmiş, mevcut etkilerin yanı sıra gelecekte farklı derece senaryoları ile oluşması beklenen etkiler değerlendirilmiş, bu etkilerin Akdeniz bölgesi üzerindeki boyutları araştırılmış ve bölgede yer alan devletlerin iklim politikaları analiz edilerek politik gelişmelerin küresel iklim krizinin ilerleyişini durdurmak açısından günümüzdeki yetersizliği aktarılmıştır. Buna müteakiben politik düzeyde uygulanması gereken revizyonların zorunluluğu verilerin analizleri sonucu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Güvenliği, Çevre Güvenliği, İklim Krizi, Akdeniz, Altıncı Büyük Yok Oluş

CLIMATE CRISIS IN THE MEDITERRANEAN BASIN AT THE INTERSECTION OF ENVIRONMENT AND HUMAN SECURITY

Abstract

The primary objective of our study is to understand the effects of the global climate crisis and to identify potential policy revisions that could be implemented to prevent the extinction risk that humanity might face if the crisis progresses in the future. To achieve this, the Mediterranean region was chosen as a regional example, and a global projection was analyzed based on this regional example. In our study, methods such as text analysis, comparative analysis, and theoretical framework were used. Based on the data from IPCC reports, both regional and global effects of the global climate crisis were identified. In addition to the current impacts, various expected impacts under different degree scenarios in the future were evaluated. The dimensions of these impacts on the Mediterranean region were determined, and the adequacy of the climate policies of the states in the region was analyzed. The inadequacy of current political developments to halt the progress of the global climate crisis was demonstrated with data. Subsequently, the necessity of policy revisions that need to be implemented at the political level was revealed through data analysis.

Keywords: Human Security, Environmental Security, Climate Crisis, Mediterranean, The Sixth Mass Extinction

Giriş

Günümüz güvenlik çalışmaları içerisinde önemi giderek artan iki kavram olan çevre ve insan güvenliği yaklaşımları aslen birbirlerine bağlıdır. Ancak bu bağlantının boyutu ve önemi üzerine birçok tartışma hem literatür hem politika düzeyinde devam etmektedir. Tüm bu tartışmaların içerisinde Elizabeth Kolbert, bilimsel çalışmalardan yola çıkarak yazdığı "Altıncı Büyük Yok Oluş" adlı kitabıyla çevre güvenliğinin günümüzde insan güvenliği için önemini göstermeye çalışmıştır. Ancak birçok ülkenin politikalarında, devlet güvenliği ve milli çıkar kavramlarına göre şekillenen yaklaşımlar halen en büyük öncelik olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ilk olarak insan ve çevre güvenliği kavramlarının ilişkisi, bu ilişkinin önemi, kavramların içerikleri ve gelişim süreçleri incelenecektir. Daha sonra mevcut iklim krizinin Akdeniz bölgesindeki etkilerini anlamak amacıyla Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 2018-2023 yılları arasında yayımladığı raporlar analiz edilecektir. Bu raporlar sırasıyla: "2018 1,5 °C Raporu", "2019 İklim Değişikliği ve Toprak", "AR6 İklim Değişikliği 2021: Fiziksel Bilimin Temeli", "AR6

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, serhateniscelik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9912-1165

İklim Değişikliği 2022: Etkiler, Uyum ve Savunmasızlık” ve “AR6 Sentez Raporu: İklim Değişikliği 2023” ve “2023 NDC Sentez Raporu” olacaktır. Bu raporlar çalışmada analiz edilecek temel metinler olacaklardır. Çalışmanın son bölümünde ise Akdeniz bölgesinde yer alan ve karbon emisyonu konusunda diğerlerine nazaran etkili ülkeler olan Türkiye, Mısır, İsrail, İtalya, Fransa, Hırvatistan, İspanya ve Yunanistan’ın, Paris İklim Anlaşması gereğince sundukları ulusal katkı beyanlarına göre izledikleri politikalar ve mevcut durumlarının verilen taahhütler ve hedeflere ne kadar uygun ilerlediği değerlendirilecektir. IPCC raporları ve NDC Sentez Raporundan elde edilecek verilen karşılaştırmalı analiz çerçevesinde değerlendirilecek ve öngörülen hedefe yakınlık veya uzaklıkları tespit edilecektir. Böylelikle günümüz güvenlik anlayışlarının ve politik yaklaşımların, çevresel güvenliğin, dolayısıyla insan güvenliğinin sağlanması amacıyla belirli bir zaman aralığında veya kalıcı olarak çevreyi baz alacak şekilde köklü ve hızlı bir şekilde dönüştürülmesi gerektiği vurgulanacaktır.

Çalışmanın temel amacı, çevre ve insan güvenliği kavramlarının derin ilişkisini ortaya çıkarmak, Akdeniz üzerinden yapılacak bölgesel inceleme sonucunda küresel bir izdüşüm elde etmek ve mevcut iklim krizinin etkilerini, ilerleyişini, oluşturduğu riskin boyutunu ve devletlerin bu durum karşısında oluşturdukları politikaların yeterlilik düzeyini belirlemektedir. Klasik güvenlik anlayışının da desteklediği “high-low politics” sınıflandırmasının günümüz güvenlik problemleri açısından eksikliklerini göstermek, çevre krizinin gerek birey gerek devlet bazında oluşturduğu güvenlik tehdidinin boyutlarının anlaşılmasını sağlamak, insan güvenliği ile çevre güvenliğinin giderek artan bağlantısını ortaya çıkarmak ve bu kapsamda politik, toplumsal ve akademik düzeyde yapılması gereken değişikliklerin neler olabileceği hakkında çözümler üretmektir. Bu amaçla raporlara ve kavramlara klasik güvenlik anlayışından ziyade eleştirel güvenlik çerçevesinde yaklaşılabilecek ve analiz edilen veriler doğrultusunda yapılacak olan karşılaştırmalar ile hem Akdeniz bölgesinin hem küresel çapta devletlerin politik yaklaşımlarında ne tür değişikliklere gitmesi gerektiğinin cevabı aranacaktır. Akdeniz bölgesi, küresel ısınmanın etkilerinin günümüzde dahi en yoğun hissedildiği bölgelerden birisi olduğu için küresel çapta fikir edinebilmek açısından uygun bir bölgesel örnek teşkil etmektedir. Akdeniz havzası, detaylı inceleme açısından oldukça büyük bir bölgedir. Bu sebeple iklim değişikliğinin bölgedeki etkileri için IPCC raporları kullanılmış, ulusal politika boyutu ise karbon emisyonu konusunda öne çıkan gelişmiş ülkeler ile sınırlandırılmıştır.

1. Eleştirel Güvenlik Yaklaşımının Yükselişi: İnsan ve Çevre Güvenliği

Güvenlik çalışmaları, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası İlişkiler literatüründe yer edinmeye başlamıştır. Bu alandaki çalışmaları incelemeye başlamadan önce güvenlik kavramının açıklanması gerekmektedir. Güvenlik kavramı kısaca hayati tehditlerin, korku halinin ve ihtiyaç krizlerinin olmadığı, isteklere ulaşılabilecek, güvensizliğin var olmadığı durumun kendisi olarak tanımlanabilir. Günümüzde Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik çalışmalarının birçok farklı türü vardır. Devlet ve terörizmi genel olarak ele alan ulusal güvenlik temel yaklaşımlardan biri olmak üzere toplumsal güvenlik, çevresel güvenlik, insan güvenliği ve daha birçok alt yaklaşım bulunmaktadır (Arman, 2011). Soğuk Savaşın ilk dönemlerinde dile getirilen güvenlik anlayışı aslen devlet güvenliği üzerine şekillenmiştir. Bunun temel sebebi ise güvenlik kavramına yaklaşımın ilk etapta özellikle ABD etkisi ile oluşmaya başlamasıdır. ABD’li politikacılar ve akademisyenler, küreselleşmenin henüz var olmadığı, iki dünya savaşının yeni atlatıldığı ve Soğuk Savaşın etkileri üzerine yapılaşmış uluslararası sistemden ötürü güvenlik kavramını, askeri ve devlet bazında olmayan tehditleri öne çıkaracak veya ele alacak bir şekilde anlamlandırmayı başaramamıştır. Günün şartları göz önüne alındığı zaman güvenliğin, devlet güvenliğini öne çıkaran dar bir yaklaşımla ele alınması anlaşılabilir bir durumdur (Ullman, 1983). Devletin varlığının korunmasının asli amaç olarak merkeze alındığı klasik güvenlik yaklaşımlarında özne devlettir ve devletlerin politikalarının asıl amacının ulusal egemenliği, ulusal çıkarları ve toprak bütünlüğünü sağlamak olduğu dile getirilmiştir (Balaban, 2020).

Bu güvenlik anlayışı aslen bizi yanıltan bir yapıya sahiptir. Zira genel insan doğası ve tarihsel süreçlerden ötürü güvenlik sorunları ülkelere yönelik özellikle dışarıdan gelen askeri ve varoluşsal tehditler olarak algılanmıştır. Ancak ekonomik, çevresel ve insani birçok etkenin, devletlerin ve insanların güvenliğini ve refahını uzun vadede en az askeri tehditler kadar etkileme ve bozma potansiyeline sahip olduğu uzmanlar tarafından öne sürülmüştür (Ullman, 1983). 1991 yılında Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber bu yaklaşım güvenlik çalışmalarının içerisinde giderek yer edinmiştir. Barry Buzan’ın 1991 yılında yayımladığı “*People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War Era*” adlı eserinde, askeri ve devlet odaklı güvenlik anlayışının, güvenlik kavramını anlayabilmek ve açıklamak için yeterli olmadığı güvenlik kavramının daha geniş bir yelpazede ele alınması gerektiği daha spesifik alt yaklaşımların literatürde önemini artırması gerektiği belirtilmiştir. Bu anlayış güvenlik çalışmalarında genel kabul görmeye başlamıştır. Buzan, çevresel, toplumsal, bireysel, siyasal ve ekonomik alanlara yönelik yeni güvenlik tehditlerinden bahsetmiş ve bunlar zamanla güvenlik çalışmalarının eleştirel yönünü oluşturan yeni araştırma sahaları haline gelmiştir (Buzan, 1991). Eleştirel akımların artışıyla beraber temel

aktörün devlet olması anlayışı da sorgulanmaya başlamış, ilk etapta bunun birey olması gerektiği dile getirilmiş ve hatta ilerleyen dönemlerde “Çevre-Merkeziyetçi” yaklaşımlar gibi birçok teorik fikir bu aktör anlayışını çeşitlendirme yoluna gitmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesi, küreselleşmenin ilerleyişi ve eleştirel teorilerin literatür içerisindeki öneminin artmaya başlamasıyla beraber klasik güvenlik anlayışı hızlı bir değişim sürecine girmiştir. İlk olarak özellikle İnşacı teorisyenler tarafından ana akım teorilerin savunduğu klasik güvenlik anlayışının eksikliği dile getirilmeye başlamıştır. İnşacılar, realist veya liberal teorisyenlerin aksine uluslararası sistemin ve devletlerin yapısının değişmez katı temellere sahip olduğu iddiasını reddeder ve devletler ile toplumlar, buna bağlı olarak uluslararası sistemin sosyal bir inşa sürecinde olduğunu belirtirler. Dünyamızı açıklamanın değil aslen anlamının temel amacımız olması gerektiğini belirten inşacı teorisyenlere göre evrensel ve kesinlik içeren kanunlar genel bir geçerliliği yansıtmamaktadır (Baylis, 2008). Güvenlik anlayışındaki bu yenilik aslen güvenlik kavramının değiştirilmesi anlamına gelmemektedir. Yeni güvenlik yaklaşımı güvenlik kavramının daha geniş bir yelpazede incelenmesi ve tehditlerin çeşitlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu felsefi değişim güvenlik çalışmalarının temelinde doğrudan ve dolaylı olarak çeşitli yaklaşımlarla insanı koymayı hedeflemiştir. Yani yalnızca anlam, yaklaşım ve çeşit değişikliği değil kavramsal merkezde felsefi bir değişikliğin yaşanması gerektiğine inanılmıştır (Bilgin, 2010).

1.1. Güvenlik Anlayışının Dönüşümü: İnsan Güvenliği

Güvenlik kavramının temelinde devletin alınmasının aslen birçok yönden eksiklere sahip olduğu tartışması ilk olarak 1960'lı yıllarda Johan Galtung tarafından ortaya atılmıştır. Soğuk Savaş sonrası çevre, sağlık, göç, gıda, toplumsal durumlar ve daha birçok benzeri unsurun güvenlik çalışmaları içerisinde incelenmeye başlamasının temelinde Galtung'un insan hayatına ve ihtiyaçlarına ait tüm unsurların güvenlik yaklaşımı içerisine alınması gerektiği anlayışı bulunmaktadır. Bu açıdan insan ve çevre güvenliği yaklaşımları, güvenlik çalışmaları içerisinde eleştirel bir konumda yer almaktadırlar (Arman, 2011). Çalışmada bu yaklaşımlardan birisi olan insan güvenliği ele alınacaktır. İnsan güvenliği, güvenliği sağlayan aktörlerin yalnızca devletlerle sınırlı olmadığını belirten eleştirel yaklaşımlardan biridir. Uluslararası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının da bu konudaki önemine değinerek güvenlik anlayışında devlet tekeli engellemeyi amaçlamaktadır (Ovalı, 2006). İnsan güvenliğinin temelini oluşturan dört unsur, içerdiği yedi farklı kategori ve altı temel tehdit ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1994 yılında belirlenmiştir. Bunlar ilerleyen zamanlarda güvenlik çalışmalarında daha spesifik yeni alanlar olarak değerlendirilmeye ve incelenmeye başlamıştır. İnsan güvenliği UNDP tarafından insan merkezli evrensel bir konu olarak ele alınmış, sorunların birbirlerine bağımlı olduğu ve olabildiğince erken müdahale edilmesinin önemi belirtilmiştir. 2003 yılında İnsan Güvenliği Komisyonu (Commission on Human Security) tarafından BM'ye sunulan başka bir raporda ise uluslararası çapta yeni bir güvenlik paradigmasına duyulan ihtiyaç açık bir şekilde dile getirilmiştir. Devletin, güvenliğin sağlanması için asli kurum olmasının yanı sıra bunun birçok açıdan ihmal edildiği, bunun engellenmesi amacıyla devletlerin güvenlik anlayış ve politikalarının değiştirilmesi gerektiğine değinilmiştir (Booth, 2007).

İnsan güvenliği anlayışı esasen temelinde korumacı bir yaklaşımı yerleştirmiş ve bireyi korumanın insani güvenliği sağlayacağı anlayışını benimsemiştir. Terörizm, yoksulluk, yanlış devlet politikaları, çevresel kriz, salgın hastalıklar ve afetler gibi ağır ve yaygın tehdit unsurları ortaya çıkmadan veya çıkması durumunda çözümlenmek, bu tür tehditleri önleyici tedbirlerle engellemek ve gerçekleşmesi halinde yaşanabilecek zararları en aza indirebilmeyi amaçlamaktadır. Klasik güvenlik anlayışı ile eleştirel güvenlik yaklaşımları arasında değerlendirilen Kopenhag Okulu'nun aksine bireyi tehdit eden her olguyu güvenlik sorunu haline getirmektedir (Tadjbakhsh ve Chenoy, 2007). Ancak belirtilmesi gereken diğer bir nokta şudur ki bu yaklaşım henüz devlet politikalarında küresel çapta evrensel insan özgürlüğünün merkezi olduğu, insanların devlet politikalarını gerçekleştirmek amacıyla birer araç olarak değil bu politikaların uygulanmasının asıl amacı olduğu bir temel değişimin yaşanmasını sağlayamamıştır. Bununla birlikte, daha sosyal yapıya sahip birçok devletin politik yaklaşımlarında bazı değişikliklerin yaşanmasını sağlamış, sosyal devlet anlayışının tam istenilen düzeyde olmasa da bir noktaya kadar ilerlemesine katkıda bulunmuştur (Booth, 2007).

1.2. Çevre Güvenliği ve Altıncı Büyük Yok Oluş

İnsan güvenliğine yönelik en büyük tehditlerden biri küresel ısınmaya bağlı olarak etkisi günden güne artan çevre krizidir. Çevre güvenliği kavramının günümüz literatüründe giderek daha önemli bir konuma gelmesi ve göz önünde bulundurulmaya başlanılmasının temel nedeni de budur. İlk olarak çevre

güvenliği yaklaşımının ne olduğunu ve sonrasında çevre sorunlarının insan güvenliğine küresel çapta nasıl bir tehdit oluşturduğunu anlamamız gerekmektedir. Aslen siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 'çevre' ve 'ekoloji' kavramlarının devletler ve politikalar için yeri, anlamı ve önemi 20.yy. sonuna kadar anlamlandırılmamış ve oturtulamamıştır. Devlet temelli güvenlik anlayışının etkisi ile çevre, güvenliğin içerisinde bir konu olarak görülmemiştir. Ancak küresel ısınmanın etkilerinin daha da hissedilir hale gelmesi ve çevresel krizin ilerleme hızının gün geçtikçe artması sonucunda devletler ile insan neslinin güvenliğinin çevresel güvenlik ile ne kadar iç içe bir bağlantıya sahip olduğu anlaşılmaya başlamıştır (Brauch, 2008). Çevre güvenliği, 1994'te Thomas Homer-Dixon'ın önderlik ettiği çalışmalar sonucunda siyasal hayatta ve akademide daha dikkat çekici bir hale gelmeye başlamıştır. Homer-Dixon tam olarak çevre güvenliği kavramını güvenlik çalışmaları içerisinde yeni bir kategori olarak ortaya koymamış ancak çevre güvenliği ile çatışma sıklığı arasında yaşanabilecek paralel ilişkileri ortaya koymuştur. Bu durum iklim olgusunun bir güvenlik öznesine dönüştürülme sürecinin başlangıcı olmuştur (Baysal ve Karakaş, 2017). 1987'de yayımlanan Brundtland Raporu çevre ile güvenlik arasındaki bağlantıyı, savaşların doğa üzerinde olan etkisi, askeri eylemlerin barış dönemleri içerisinde doğaya etkisi ve çatışmalara etkisi olabilecek çevresel faktörler olarak üç temel kategori içerisinde ele almıştır (Brauch, 2008).

Günümüz güvenlik çalışmaları içerisinde ise çevresel güvenlik daha geniş bir açıda, başlıca kendi içerisinde ele alınan bir olgu haline gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde en büyük tehdit nükleer bir savaş ve yaratacağı yıkımdır. Ancak 1991 yılı sonrası süreçte çevre krizinin önemi bilim insanları arasında giderek yaygın bir kabul görmeye başlamıştır. 2006 senesinde New Yorker'da araştırmacı yazar olan Elizabeth Kolbert, insan neslinin güvenliğinin en büyük tehdidinin büyüyen iklim krizi olduğunu dile getirmiş ve çevre çalışmaları literatürü içerisinde oldukça önemli bir yeri olan "Altıncı Büyük Yok Oluş" adlı kitabını yayımlamıştır. Krizin tehdit boyutunu en güzel açıklayan diğer bir isim ise Jared Diamond olmuştur. Diamond, 2004 yılında 12 önemli çevresel problemin var olduğunu ve bunlardan birinin dahi çözülmemesi durumunda insan neslinin yok oluş tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimali olduğunu söylemiştir (Booth, 2008). Çevresel kriz, ozon tabakasının delinmesi, iklimlerin değişimi, hava ve su kirliliği, toprak veriminin düşmesi ve küresel çapta canlı nesillerinin oldukça hızlı bir şekilde tükenmeye başlaması anlamına gelmektedir. Öyle ki bu durum dünya tarihinde gerçekleşmiş beş büyük kitlesel yok oluştan bu yana yaşanan en hızlı kitlesel yok oluş furyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi devriminin gerçekleşmesi, özellikle küreselleşmenin artan etkileri ve üretimin dünya kaynaklarının yeterli olduğu düzeyin üstüne çıkmasının etkisi, karbon ve türevi olan zararlı gazların emisyon oranlarında ciddi bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Küresel çapta artan sıcaklık ortalaması sonucu iklimler değişmeye başlamış ve doğa olaylarında dengesizlikler yaşanmaya başlamıştır. Toprak kirliliğinin artması, değişen iklim şartları ve su kaynaklarında yaşanan değişimler gıda sektörünü de olumsuz etkilemektedir ve bu gıda güvenliğini tehlikeye sokarak kıtlık, açlık ve artan yoksulluğu beraberinde getirmektedir (Elliot, 2015).

2007 senesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin çevreyi konu alan ilk toplantısı gerçekleşmiş ve çevre krizi güvenlik alanı içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır. 2008 yılında IPCC tarafından yayımlanan dördüncü değerlendirme raporu, BMGK'nın çevre krizini güvenlik alanı içerisinde ele almasıyla birlikte ciddi bir etki yaratmıştır. 2009 yılında ise BM Genel Konseyi, 63/28 sayılı küresel iklim krizinin güvenlikle alakalı oluşturabileceği tehditleri ve sonuçları içeren kararı kabul etmiştir. Aynı yıl karbon emisyon oranlarının küresel çapta düzenlenmesine dair ilk anlaşma olan "Kyoto Protokolü" imzalanmıştır. Bu yıllar içerisinde Avrupa Birliği de kendi içerisinde çevresel politikalar ile alakalı görüşmeler ve düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Baysal ve Karakaş, 2017). Çevresel krizin güvenlik çalışmaları içerisindeki yerine odaklanan yaklaşımlar arasında iki genel bakış açısı öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki ana akım teorilerin güvenlik anlayışına yakın olan ve çevresel krizin çatışmalar üzerindeki etkisini ele alarak güvenlikle olan bağlantısının üzerinde duran yaklaşımdır. Küresel ısınma sonucunda oluşabilecek kuraklık, su kıtlığı, ekonomik etkiler gibi faktörler göç hareketlerine sebep olabilmekte, devletler arası ve hatta bölgesel çatışmaları tetikleyebilme potansiyeline sahiptir (Atvur ve Rüma, 2019). İkinci bakış açısı ise insan nesli ile doğa arasındaki ilişkiyi öne sürmektedir ve insanlığın doğa ile karşılıklı bir bağımlılık içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Yani çevresel güvenliği ele alırken devlet odaklı bir bakış açısının bizi istenilen sonuca götürmeyeceği bu yaklaşımı benimseyenler tarafından savunulmaktadır (People ve Vaughan-Williams, 2015).

Çevresel güvenliğin tam olarak anlaşılabilmesi ve sistematikleştirilebilmesi için güvenliğe devlet odaklı değil, birey odaklı yaklaşmak gerekmektedir. Artan yoksulluk, gıda güvensizliği, kuralıklar ve ekonomik krizler aslen insan güvenliğini tehdit eden olgulardır. Çevre güvenliği, devlet odaklı güvenlik anlayışının değerlendirebileceğinden çok daha geniş bir kapasiteye sahiptir. Tarıma ve doğal kaynaklara bağımlı ülkelerde ilerleyebilecek gıda sorunları, yükselen su seviyelerinin kıyı şeridinde olan toprakları sular altında bırakma ihtimali, salgın hastalıkların değişen iklim şartlarıyla beraber yaygınlaşma tehlikesi vb. daha birçok boyut, insan güvenliğini tehdit altında bırakmaktadır. 2007 yılında yayımlanan Birleşmiş

Milletler İnsani Kalkınma Raporu, iklim krizi sonucunda tarımsal üretimin ağır bir darbe alabileceğini, Sahra-altı Afrika ve Güney Amerika gibi az gelişmiş bölgelerde yetersiz beslenmenin giderek yaygınlaşacağını ve su kaynaklarında azalmanın dünya nüfusunun üçte birini tehdit edebilecek boyutlara ulaşabileceğini ortaya çıkarmıştır (Baysal ve Karakaş, 2017). IPCC tarafından günümüze kadar yayımlanan birçok rapor ise bu tehdit düzeyinin sanılanın çok daha üstünde olduğunu ve aslen iklim krizinin direkt olarak insan neslini tehdit ettiğini göstermiştir. Bu raporlardan bazılarında sonraki alt başlıklarda daha detaylı olarak değineceğiz.

Karşımıza çıkan diğer bir tartışma ise çevresel sorunlarla mücadelenin devletin bir görevi olup olmadığıdır. Çevre merkezietçi anlayışın aksine bazı uzmanlar devletin çevresel sorunlarla mücadele ederken piyasa ve üretime müdahalesinin sınırlı kalması gerektiğini, aksi halde küreselleşen dünya içerisinde oluşan modern toplumun, doğa tarafından oluşturulan sınırlar içerisinde haddinden fazla olacak şekilde mahkûm kalabileceğini belirtmişlerdir. Yani çevresel politikaların aşırıya kaçması sonucunda demokratik yapılar zarar görebilir ve daha otoriter devletlerin oluşma ihtimali ortaya çıkabilir (Gülcan, 2018). Sürdürülebilir güvenlik yaklaşımı ise çevre ve insan bağlantısını öne çıkararak, çevreyi güvenlik gündemine güvenlikleştirme yapmadan entegre ederek, küresel iklim krizini çözmek için güvenlik olgusuna devlet veya insan açısından değil, çevrenin devamlılığını sağlamak açısından bakmamız gerektiğini öne sürmektedir (Atvur ve Vural, 2022). Bu sayede küresel krizin ilerlemesini engellemek amacıyla sonuçlara değil nedenlere odaklanılabilecek ve önleyici politikalar oluşturulabilecektir. Sürdürülebilir güvenlik anlayışı, çevreyi yalnızca insan güvenliğine karşı bir tehdit olgusu olarak değerlendirmeyi reddetmektedir. Bunun yerine çevre, insan ve ekonomi arasındaki üçlü ilişkiye paralel düzeyde yaklaşır, çevreyi kendi içerisinde önemli görerek insan-çevre bağlantısını karşılıklı bir ilişki düzeni olarak değerlendirir. Böylelikle güvenlik kavramına daha az insan odaklı bir bakış açısını bizlere sunar (Khagram et al., 2013). Çevre merkezietçiliğin bağlantılı olduğu ekolojik güvenlik yaklaşımı ise yaşam ve doğayı bir bütün olarak ele alarak insan neslinin devamının sağlanabilmesi amacıyla en büyük önceliğin çevre güvenliği olduğunu belirtmekte ve politik merkezde güvenliğe yaklaşımın çevre öncelikli olacak şekilde gelişmesi gerektiğini iddia etmektedir (Vural, 2018). İklim krizinin asıl etkilerinin krize katkısı en az olan yoksul kesimler üzerinde yaşanacağını ve bunun da sosyal bir adaletsizliği küresel çapta yaygınlaştıracağını dile getirerek çevre ve insan güvenliği tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmaktadır (Atvur ve Ruma, 2019).

İklim krizinin insan nesli açısından oluşturduğu tehdidi ele alan önemli bir eser olan "Altıncı Büyük Yok Oluş" kitabında Elizabeth Kolbert insan güvenliği açısından çevrenin önemini ve bu durumda gerekli müdahaleler yapılmazsa insan nesli açısından oluşabilecek tehlikenin boyutunu oldukça net bir şekilde açıklamaktadır.² Dünya, geçmiş dönemlerde büyük kitlesel yok oluşlara sahne olmuş bir gezegendir. Bilinen 5 büyük kitlesel yok oluş bulunmaktadır. Ancak potansiyel yeni yok oluş önceliklerden çok farklı bir yapı ve nedenler zincirine sahiptir. Science Advances'da yayımlanan yeni bir araştırmaya göre yaban hayvanlarının popülasyonu geçmişe nazaran 100 kere daha hızlı yok olmakta ve insanlar soyu tükenen olan canlılar listesinin başında gelmektedir. Bu altıncı kitlesel yok oluşun ana nedeni ise insanların dünya üzerindeki faaliyetleri olarak belirtilmektedir (BloombergHT, 2015). WWF'in hazırladığı "Yaşayan Gezegen Raporu 2018" raporuna göre 40 yılda memelilerin, kuşların, balıkların, sürüngenlerin ve amfibilerin nüfusunda %60'lık bir düşüş yaşanmıştır. Rapor aynı zamanda insan faaliyetlerinin doğal yaşam ve dünya üzerindeki etkilerini de ciddi bir şekilde gözler önüne sunmaktadır. Raporda yer alan Amazon Ormanlarının %20'sinin son 50 yıl içerisinde yok olduğu bilgisi ise endişe uyandırıcı diğer bir ayrıntı olarak bulunmaktadır. 2014'te yayımlanan son raporda 40 yılda yaban hayatı nüfusunun yarı yarıya azaldığı kaydedilmiştir (WWF, 2018). WWF Bilim Dairesi Başkanı Mike Barrett, rapor sonrası yaptığı açıklamada: "Uyurgezer gibi bir uçurumun kıyısına doğru ilerliyoruz. İnsan nüfusunda %60'lık bir düşüş olsaydı bu Kuzey Amerika, Güney Amerika, Afrika, Avrupa, Çin ve Okyanusya'nın boşalması anlamına gelirdi. Yaptığımız bu ölçekte bir şey." ifadelerini kullanmıştır (Euronews, 2018).

Anthony Hallam ve Paul Wignall büyük yok oluş kavramını "Jeolojik açıdan az bir zamanda dünya üzerinde var olan canlı varlık oranının ortadan kalkmasına neden olaylar" olarak tanımlar (Kolbert, 2014). Yazar bunu belirtirken kitabın ilk bölümünde 1980-1990 yıllarında yaşanan amfibi yok oluşunu ele almıştır. Amfibiler aşırı dayanıklı ve değişen şartlara uyum sağlayan canlı türleridir. Dinozorlardan bile çok daha eski tarihten beridir dünyada var olmalarına rağmen küresel iklim değişikliğinin sebep olduğu yeni bir mantar türünün ortaya çıkması sonucu amfibi türlerinin büyük bir çoğunluğunda çok kısa sürede kitlesel

² Bkz. Altıncı Büyük Yok Oluş kavramını daha geniş kapsamda öğrenebilmek amacıyla okunabilecek bazı çalışmalar: "1-) Naggs, F. (2017). "Saving Living Diversity in the Face of the Unstoppable 6th Mass Extinction: A Call for Urgent International Action". *The Journal of Population and Sustainability*, 1(2): 67-81. 2-) Cafaro, P. (2015). "Three ways to think about the sixth mass extinction". *Biological Conservation*, 192: 387-393. 3-) Gingerich, E. (2020). "Leadership in the Sixth Mass Extinction". *The Journal Of Values-Based Leadership*, 13(1): Article 16.

bir yok oluş meydana gelmiştir (Kolbert, 2014). Martin Rees ise şu sözleriyle aslında çevre krizine karşı atmamız gereken adımların önemini bizlere göstermektedir:

Bana öyle geliyor ki bir olgunun önemini gösteren şey onun büyüklüğü veya karmaşıklığı değildir. İnsan yapısı ve atomlar da bir o kadar yıldızlar ve evren kadar karmaşık yapıdadır. Dolayısıyla daha küçük olduğumuz için kendimizi yıldızlardan veya evrenden aşağı görmemize gerek yok. Eğer zeki yaşamın evrende var olduğu tek yer dünya ise evrendeki en önemli yerde bizim dünyamızdır (Booth, 2018).

Çevre güvenliği yaklaşımı her ne kadar güvenlik çalışmaları içerisinde ilk olarak insan güvenliğine bağlı bir olgu olarak ele alınmaya başlanmış olsa da günümüzde insan güvenliğinin aslen bağımlı olduğu bir numaralı faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çevre güvenliği ve doğal olarak iklim krizi insan güvenliğine yönelik en önemli tehditlerden biri haline gelmiştir. İkinci bölümde iklim krizinin boyutlarını, etkilerini, önlenmesi amacıyla yapılması gereken faaliyetleri ve olası bir önlenememe durumunda dünya ve insan güvenliği açısından oluşturduğu tehdidin boyutunu anlayabilmek için IPCC'nin 2018 yılından günümüze kadar yayımladığı raporlar incelenecektir. Bunun yanı sıra iklim krizinin Akdeniz bölgesi üzerindeki etkileri ele alınacak ve Akdeniz'e kıyısı olan bazı ülkelerin karbon emisyonu konusunda güncel durumları analiz edilecektir.

2. Küresel İklim Krizi ve Akdeniz Bölgesi

Bu bölümde sırasıyla "2018 1,5 °C Raporu", "2019 İklim Değişikliği ve Toprak", "2021 AR6 İklim Değişikliği 2021: Fiziksel Bilimin Temeli", "2022 AR6 İklim Değişikliği 2022: Etkiler, Uyum ve Savunmasızlık" ve "2023 AR6 Sentez Raporu: İklim Değişikliği 2023" raporları incelenecektir. Raporlarda özellikle iklim krizinin Akdeniz bölgesi üzerindeki etkileri ve oluşturabileceği tehditler aktarılacaktır. Bölümün ikinci kısmında ise küresel krize katkıda Akdeniz bölgesinde en büyük etkiye sahip olan Kuzey Akdeniz ülkelerinin, Paris İklim Konferansında vermiş oldukları karbon emisyon hedefleri ve güncel durum içerisinde mevcut emisyon oranlarını aktararak gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bazında küresel emisyon hedeflerine olan uyumun bölgesel bir örneği ele alınacaktır.

2.1. IPCC Raporlarında Küresel İklim Krizi ve Akdeniz Bölgesi

Altıncı Büyük Yok Oluş sürecinin kritik bir noktası sayılan küresel ısınmanın 1,5 °C sınırını, bu sınırın etkilerini ve aşılması dâhilinde olacakları ele alan, IPCC tarafından 6000 adet bilimsel çalışmanın analiz edilmesiyle hazırlanan ve Güney Kore'de düzenlenen toplantıda kabul edilen "1,5 °C Küresel Isınma Özel Raporu", dünya için oldukça önemli olan sınırı göstermektedir. IPCC özel raporu iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu ortadan kaldırma çabalarına küresel tepkinin güçlendirilmesi bağlamında, küresel sıcaklıkların sanayi öncesi seviyelerin 1,5 °C üzerindeki etkileri ve ilgili küresel sera gazı sürüm yollarının etkileri hakkında içerikler barındırmaktadır (IPCC, 2018). Rapor toplamda beş bölümden oluşmakta ve her bir bölüm olgunun farklı yönlerini ele almaktadır. 1950 yılından bu yana yapılan araştırmalardan çıkarılan kanıtlara göre küresel ısınma geçtiğimiz 68 yıl içerisinde ortalama olarak 0,5 °C artmış durumdadır. 1,5 °C Raporuna göre küresel ısınmayı uzun dönemli olarak sınırda sabitlemek için küresel çapta net sıfır CO² emisyon seviyesine ulaşılmalı ve bu sürdürülmelidir. Aynı zamanda CO² dışı radyasyon salımının da olabildiğince kontrol altına alınarak azaltılması gerekmektedir (IPCC, 2018).

İklim değişikliğinin gelecekte barındırdığı riskler ısınmanın hızına ve zirve noktasına bağlıdır. Bugün yaşanan küresel ısınmanın seviyesi ile 1,5 °C ve 1,5-2 °C ısınmalar arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar ise; çoğu okyanus ve kara bölgesinde ortalama sıcaklık, birçok yerleşim bölgesinde aşırı yüksek sıcaklıklar ve bazı bölgelerde ise kuraklık ile yağış açığı oluşacak olmasıdır. Küresel ısınmanın 2 °C'ye nazaran 1,5 °C'de sınırlandırılması sonucu kara, tatlı su ve kıyı ekosistemleri üzerindeki etkilerinin azaltılmasıyla, bunların sağladıkları imkânların daha çok insana ulaştırılabileceği öngörülmektedir (IPCC, 2018). 105.000 tür üstünde yapılan araştırmalar sonucu elde edilen verilere göre böceklerin %6'sı, bitkilerin %8'i ve omurgalıların %4'ü küresel ısınmanın 1,5 °C'ye sabitlenmesi sonucu coğrafi yaşam alanlarının yarısından fazlasını kaybedecekken bu oranlar 2 °C'de böcekler için %18'e, bitkiler için %16'ya ve omurgalılar içinde %8'e yükselecektir. Arktik Denizi buzulları ve ılık sulardaki mercan resif ekosistemlerinde yaşanan son değişikliklerden anlaşıldığı üzere küresel ısınmayı 1,5 °C sınırında sabitlemek denizlerdeki biyolojik çeşitlilik, balıkçılık ile ekosistemler ve bunların işlevleri üzerindeki riskleri azaltacaktır (IPCC, 2018). Aynı şekilde orman yangınları ve istilacı türlerin yayılması gibi biyolojik çeşitlilikle alakalı diğer risklerin etkileri de 1,5 °C sınırında daha düşüktür. Bu risk alanlarının 2 °C'ye kıyasla 1,5 °C'de yaklaşık %50 daha düşük olacağı tahmin edilmektedir. Arktik Denizi buzulları ve ılık sulardaki mercan resif ekosistemlerinde yaşanan son değişikliklerden anlaşıldığı üzere küresel ısınmayı 1,5 °C sınırında sabitlemek denizlerdeki biyolojik çeşitlilik, balıkçılık ile ekosistemler ve bunların işlevleri üzerindeki riskleri azaltacaktır (IPCC, 2018).

Küresel ısınmadan doğan tehlikelerin bir diğer yönü de dünya üzerinde çeşitli coğrafyalarda yaşayan insanların yoksulluk ve buna bağlı birçok sorunla karşı karşıya kalacak olmalarıdır. Sahra Altı Afrika, Güneydoğu Asya, Orta ve Güney Amerika gibi coğrafyalardaki mısır, pirinç, buğday ve diğer potansiyel tahıl ürünlerinin verimlerinde 2 °C'lik bir ısınmaya kıyasla 1,5 °C sınırı içerisinde çok küçük net düşüşlerin yaşanacağı öngörülmektedir. Eğer ısınma seviyesi 2 °C'ye yükselirse özellikle tropik iklim ve Güney Yarımkürede sub-tropik iklim içerisinde bulunan ülkelerin ekonomileri iklim değişikliğine bağlı olarak en çok zararı görecektir olan ekonomiler olarak nitelendirilmektedir (IPCC, 2018). Canlıların ve ekosistemlerin adaptasyon kapasitelerinin bir sınırı bulunmaktadır. Adaptasyon seçeneklerinin sayısı canlıların yapılarına ve ekosistemlerin türlerine göre değişim göstermektedir. Hatta insani toplum yaşantısının içerisinde dahi bu adaptasyon seçenekleri sektörden sektöre çeşitlilik göstermektedir. Ancak 1,5 °C'lik bir küresel ısınma 2 °C'ye nazaran daha az adaptasyon ihtiyacı ortaya çıkaracaktır. 2030 yılına giden süreçte CO² emisyonu ne kadar azaltılır ise 2030 yılından sonra küresel ısınmayı daimî olarak 1,5 °C sınırında sabitlemek o kadar kolay olacaktır. Eğer küresel ısınma 2 °C yerine 1,5 °C ile sınırlandırılırsa ve ödünleşmeler en aza indirilirken, adaptasyon ve hafifletme sinerjileri maksimum düzeye çıkarılırsa, iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve eşitsizliğin azaltılması tarzı olgulara olan etkisi en aza indirgenebilir (IPCC, 2018).

2019 yılında IPCC tarafından "Karasal Ekosistemlerde İklim Değişikliği, Çölleşme, Arazi Bozulumu, Sürdürülebilir Arazi Yönetimi, Gıda Güvencesi ve Sera Gazları Değişimleri Özel Raporu" yayımlanmıştır. Raporun en büyük özelliklerinden birisi karasal sistemlerin küresel ısınmanın azaltılmasına sağlayabileceği katkıları analiz etmesi, en önemlisi ise insan kaynaklı küresel sera gazı emisyonlarından %23 oranında tarım, ormancılık ve diğer toprak kullanım biçimlerinin sorumlu olduğunu ortaya çıkarmış olmasıdır (IPCC, 2019). Rapor arazi kullanımının iklim değişikliğine etkisini detaylı bir şekilde bizlere sunmakta ve bu etkinin olumlu bir şekilde değerlendirilebilmesi için izlenebilecek yöntemleri analiz etmektedir. Ancak sadece arazi değil biyolojik çeşitlilik de insan yaşamı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. İnsan kullanımı küresel çapta buzsuz kara yüzeylerinin yaklaşık olarak %70'ini doğrudan etkilemektedir. Arazi, tatlı su ekosistemleri, gıda ve daha birçok ekosistem hizmetinin yanı sıra biyolojik çeşitlilik de insanların geçim kaynakları ve üretimleri için temel dayanaklardandır (IPCC, 2019).

Raporda arazi ekosistemlerinin ve içerdikleri biyolojik çeşitliliğin, iklim değişikliğine karşı farklı boyutlarda hassas olduğu dile getirilirken sürdürülebilir arazi yöntemlerinin bu olumsuz etkilerin azaltılması konusunda faydalı olabileceği dile getirilmiştir. Tarım alanlarında yaşanan toprak erozyonunun, sürdürülebilir arazi işlemleri uygulanan topraklarda doğal durumdan yaklaşık 10 ila 20 kat, geleneksel toprak işlemleri uygulanan arazilerde ise 100 kat fazla olduğu düşünülmektedir. Üstelik iklim değişikliği faktörü de kıyı bölgelerinde, kurak alanlarda, nehir deltalarında ve kalıcı bölgelerde yaşanan arazi bozulmasının üzerinde oldukça kötü bir etkiye sahiptir. 1961-2013 yılları arasında kurak alanların yıllık bazda ortalama %1 artmış olduğu tespit edilmiş ve bu oran bazı yıllarda değişiklikler göstermiştir. Bu kuraklaşmadan en çok etkilenen bölgeler ise Güney Asya, Orta Asya, Kuzey Afrika dâhil olarak Sahra bölgesi ve Orta Doğu'dur (IPCC, 2019).

Küresel ısınma, kutup iklim bölgelerinin daralması ve kurak iklim bölgelerinin yaygınlaşmasına sebep olmakta ve bunlar gibi daha birçok iklim değişikliğini de tetiklemektedir. Bu değişiklikler ise birçok bitki ve hayvan türünün mevsimsel aktivitelerinde değişimlere neden olmaktadır. Artan kuraklaşma sonucu yaşanan çölleşme ise bitki örtüsünün azalmasına sebep olmakta ve CO² salımının artmasıyla küresel ısınmayı güçlendirmektedir (IPCC, 2019). Küresel ısınmanın 1,5 °C'yi görmesi dâhilinde su kıtlığı, orman yangınlarının hasarlarında artış, donmuş topraklarda bozulma ve gıda arzı istikrarsızlıklarından kaynaklı risklerin yükselmeye başlayacağı öngörülmektedir. 2 °C'lik bir ısınma olması durumunda donmuş toprak bozulmasında ve gıda arzı dengesizliğindeki artışın giderek yüksek bir risk oluşturacağı tahmin edilmektedir. 3 °C'lik bir sıcaklık artışıyla beraber bitki örtüsü kaybı, biyolojik çeşitlilikte azalma, orman yangınlarında hasar artışları ve su kıtlığı oluşumu risklerinin çok yüksek seviyeli bir tehdit boyutuna geleceği belirlenmiştir (IPCC, 2019).

2020 yılında başlayan pandemiden ötürü çalışmalarına ara veren IPCC, 2021 yılında yeni raporunu yayımlamıştır. Bu rapor 2019 yılında atmosfer genelinde insan faaliyetleri sonucu salınan zehirli gaz oranlarını 410 parça milyon karbondioksit, 1866 parça milyar metan ve 332 parça milyar azot oksit olarak aktarmaktadır. 2021 yılına gelindiğinde ise küresel ısınma karasal düzeyde ortalama 1,09 °C, okyanuslar düzeyinde ise 0,88 °C olarak tespit edilmiştir (IPCC, 2021). Küresel ısınmanın önüne geçilememesi durumunda 21. yy. sonlarına doğru deniz seviyelerinde yaşanacak yükselmelerin gerçekleşmesi kesin görünmektedir. Sera gazı emisyonlarının dünya genelinde çok düşük düzeye indirilmesi sonucunda deniz seviyesi yükselişinin 0,28-0,55 metre arasında, düşük seviye bir senaryoda ise 0,32-0,62 metre arasında olması beklenmektedir. Orta düzey emisyon senaryolarında bu yükselişin 0,44-0,76 metre, yüksek düzey emisyon senaryolarında ise 0,63-1,01 metreyi bulabileceği belirtilmektedir. Uzun vadede oluşturulan

simülasyonlar sonucunda 2000 yıl içerisinde deniz seviyesinin yükselişi ile alakalı tahminler raporda yer almaktadır: “1,5 °C = 2-3 metre, 2 °C = 2-6 metre, 5 °C = 19-22 metre” (IPCC, 2021). Tüm senaryolar, emisyon oranları en düşük düzeyde tutulsa bile küresel çapta sıcaklıkların en az 1,5 °C artabileceğini göstermektedir.

Küresel ısınmanın mevsimler ve iklim olaylarındaki etkisini artırmasıyla beraber sel ve kuraklıklarda ciddi artışlar yaşanacaktır. Isınmanın 1,5 °C’de sabitlenmesi durumunda yaşanacak değişimler minimum düzeyde gerçekleşecektir. Ancak 2 °C’lik ısınmada kuralıklar, aşırı yağışlar ve sellerin özellikle Pasifik Adaları, Kuzey Amerika ve Avrupa’da ciddi artış göstermesi beklenmektedir. Aynı şekilde Okyanusya, Orta ve Güney Amerika’da da bu tür değişimler beklenmektedir. Bu durum tarımsal faaliyetlerin de zarar görmesine neden olacak ve küresel çapta gıda güvenliğini ve buna bağlı olarak insan güvenliğini de farklı bir açıdan daha tehdit etmeye başlayacaktır. Artan hava kirliliği ise insan sağlığını tehdit eden diğer bir unsurdur ve düşük emisyon senaryolarında dahi Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenen hava kalitesi oranının küresel düzeyde sağlanabilmesi için yaşanacak olan iyileşmelerin 2040 yılı itibariyle etkisini göstermesi beklenmektedir (IPCC, 2021).

2021 raporu küresel ısınmanın farklı bölgelerdeki detaylı etkilerini ve bu duruma insan faaliyetlerinin katkı oranlarını inceleyen ilk IPCC raporudur. Raporda deniz seviyeleri ve iklimsel faaliyetlerin değişikliklerinin yanı sıra Akdeniz bölgesinde meydana gelen değişimler bize aktarılmaktadır. Rapora göre Akdeniz bölgesinde yaşanan sıcaklık artışları ortalamalara göre yüksek düzeylerde seyretmekteyken bu duruma insani faaliyetlerin katkısı da yüksek düzey olarak belirlenmiştir. Ortalama yağış düzeylerindeki değişim ve artışların ise diğer bölgelere nazaran henüz Akdeniz bölgesinde düşük düzeylerde gerçekleştiği, buna paralel olarak insan faaliyetlerinin etkisinin de düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Son olarak raporda Akdeniz bölgesinde küresel ısınmaya bağlı olarak gözlemlenen tarımsal ve ekolojik kuraklık değişimlerinin oranı yüksek düzey olarak belirlenmiş ve insan faaliyetlerinin bu duruma etkisinin orta düzeyde olduğu analiz edilmiştir (IPCC, 2021).

2022 yılında yayımlanan rapor ise küresel ısınmanın ekolojik yapı ve sistem üzerindeki etkilerini çok daha detaylı bir şekilde bizlere aktarmaktadır. Bu kapsamlı rapor küresel ısınmanın hem insan hem de diğer tüm canlılar üzerinde oluşturabileceği tehlikenin boyutunu oldukça geniş bir düzeyde analiz etmektedir. Küresel boyutta iklim değişiklikleri ekosistemin yapısının dayanıklılığında ve canlıların doğal uyum kapasitelerinde ciddi bozulmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra toplumlar üzerinde, özellikle üçüncü dünya ve doğa durumlarına bağlılık düzeyi yüksek olan ülkelerde olumsuz sosyoekonomik sonuçları da beraberinde getirmektedir. Artan sıcaklıklara bağlı olarak yüzlerce yerel türün neslinin tükenmesi, karada ve suda kitlesel yok oluşların gözlemlenmesi ve orman kayıplarının artması küresel ısınmanın ilerlemesi durumunda ekolojik sistemin karşılaşacağı tehlikelerin boyutunu göstermektedir (IPCC, 2022).

İklim değişikliği sonucunda değişen mevsimler, artan sıcaklıklar ve dengesizleşmeye başlayan doğa olayları sonucunda gıda ve su güvenliğinin azalmaya başladığı da raporda göze batan önemli bir detaydır. Küresel ısınmanın etkilerinin insan sağlığı üzerinde fiziksel ve ruhsal etkileri de raporda yer almaktadır. Aşırı sıcaklıklar nedeniyle insan ölümlerinin ve gıda veya su kaynaklı hastalıkların oranlarının arttığı yönünde istatistikler kaydedilmiştir. Ruhsal hastalıkların ise değişen iklim koşullarıyla farklı etkileşimleri olduğu keşfedilmiştir. İklim değişikliğine bağlı aşırı hava olaylarından kaynaklı oluşan travmatik şoklar, geçim kaynaklarındaki azalmalar ve kültürel kayıpların yaşanması bu durumun örneklerindedir (IPCC, 2022). Kentlerde ise artan sıcaklıklara bağlı olarak ısı dalgalarının boyutları giderek şiddetlenmiştir. Bunun yanı sıra hava kirliliği oranının giderek yükselmesi ve altyapısal faaliyetlerin belirli açılardan zorluklarla karşılaşması da diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu küçük ada devletinde yaşamaya başlayan zorunlu göçler, Afrika’da artan sel, kuraklık krizlerine bağlı yetersiz ve kötü beslenmenin artması da iklim krizinin günümüzdeki etkilerine birer örnektir (IPCC, 2022). Küresel ısınma özellikle gelişmemiş bölgelerde gıdaya ulaşımı tehdit etmektedir ve beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının yaygınlaşmasına neden olacaktır. Özellikle Sahra-altı Afrika, Güney ve Orta Amerika, Güney Asya ve küçük ada devletlerinde bu risklerin boyutlarının çok daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra özellikle gelişmemiş ve doğal tarıma fazlasıyla bağımlı bölgelerde yaşayan insan nüfusu için diğer bir tehdit, değişen iklim ve kar erimesi yoğunluğu nedeniyle dağ kaynaklarına bağlı nehirlerin yapısında gelişecek olan değişimlerdir. 2 °C bir küresel ısınma sonucunda tahmini olarak tarım için kullanılan kaynak nehirlerinin %20’den fazlasının kullanılamaz hale gelmesi beklenmektedir. Değişen hava dalgaları, su ve gıdaya dayalı hastalıkların artışı, toprak sağlığının ve verimliliğin düşmesi, polenleşme faaliyetlerindeki bozulmalarla bitki türlerinde yaşanacak azalmalar sonucu oluşacak doğal habitat tahribatı ve bu etkenlere bağlı artacak olan hastalıklarla birlikte insan sağlığı ile çevre güvenliği arasındaki derin ilişkiyi 2022 raporu sayesinde detaylı bir şekilde görebilmekteyiz (IPCC, 2022).

IPCC tarafından yayımlanmış son rapor ise 2023 raporudur. Bu rapor küresel ısınmanın bölgesel etkilerini 2021 raporundan daha detaylı olarak ele almaktadır. İnsan faaliyetleri sonucu gelişen ekolojik

krizin pandemi sonrasında kontrolsüz şekilde artan sera gazı emisyonuyla beraber yeniden hızlanmaya başladığı belirtilmektedir. Atmosfer, biyosfer ve kriyosferde yaygınlaşan değişimler, özellikle gelişmemiş bölgelerde yaşayan insanlar için giderek büyüyen bir etkiye sahip olmaya başlamıştır. Rapor, çok önemli bir noktayı bizlere sunmaktadır: “Küresel krizin ilerleyişinde daha az etkiye sahip gelişmemiş bölgeler, küresel ısınmanın oluşturduğu tehditlerden en çok etkilenen olan bölgelerdir” (IPCC, 2023). Ancak bu durum küresel ısınmanın özellikle 2 °C ve daha üstüne çıkmasıyla beraber küresel çapta yaygınlaşmış değişiklikler olarak karşımıza çıkacaktır. Küresel düzeyde artacak olan kuralıklar, orman yangınları, ekstra tropikal fırtınalarda yaşanacak ekstrem artışlar, karmaşık ve öngörülemez sıcak hava dalgaları ve gelgit noktalarının yaklaşık %50’sinde yaşanması beklenen değişimler 2100 yılına kadar iklim krizinin küresel çapta yaşanacak olan etkilerine sadece bazı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (IPCC, 2023). Küresel ısınmanın derecesinde yaşanacak artışlar insan ve canlı sistemlerinin bu duruma karşı geliştirmeye çalışacakları adaptasyon süreçlerini zorlaştıracak hatta sıcaklık artışının düzeyi ve hızı bir noktada ekosistemin birçok bölgesinde adaptasyon sürecini imkânsız hale getirecektir (IPCC, 2023).

Küresel ısınmanın farklı bölgeler üzerindeki etkilerini detaylı şekilde inceleyen 2023 raporunda Avrupa ve Afrika kıtasını bekleyen genel tehditlerin yanı sıra Akdeniz havzasına yönelik risklere de yer verilmiştir. Avrupa kıtasında artan küresel ısınmaya bağlı olarak özellikle kıyı şeritlerinde meydana gelecek seller sonucunda insan güvenliği, ekonomik ve altyapı konularında riskler, aşırı sıcaklıklara bağlı olarak insan ruh sağlığında yaşanacak bozulmalar, stres ve ölümlerin artışı, ekosistemde yaşanacak olan bozulmalar, birçok sektörde yaşanması beklenen su kıtlığı ve tarımsal kayıplar raporda yer alan tehditlerdir. Afrika kıtasını bekleyen tehditler ise daha farklıdır. Afrika’da genel olarak toplumlar Avrupa’ya göre doğal ekosistemler ile daha yakın bir bağlantı içerisindedir. Küresel ısınmanın düzeyinin artması Afrika kıtasında bölgesel çapta ekosistem içerisinde türlerin geri dönülemez olarak azalmaya başlaması ve ekosistemin sağladığı tüm getirilerin de azalması tehlikesi beklenen tehditlerin ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörlerinde yaşanacak kayıplar sonucu ekonomik gerileme ve gıda güvenliğine yönelik risk, artan sıcaklıklara bağlı olarak bulaşıcı hastalıklar ile insan ölümleri ve hastalıkların artışı, azalan ekonomik gelir imkânları ve yoksulluk oranları ile su ve enerji kaynaklarını bekleyen ciddi risklerin bölgeyi oldukça kırılgan hale getirmesi beklenmektedir (IPCC, 2023).

2.2. 2023 NDC Sentez Raporu ve Karbon Emisyon Hedeflerinin Mevcut Durumu

2015-2023 yılları arasında Paris İklim Anlaşmasına taraf ülkelerden çeşitli zamanlarda Birleşmiş Milletlere sunulan “Ulusal Katkı Beyanı” raporlarının son derlemesi 2023 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu rapor aslen geçtiğimiz yıllarda yürürlüğe giren kararların ve uygulanan faaliyetlerin birer özeti. Paris İklim Anlaşmasına taraf olan ülkelerin 2023 yılında kadar yaklaşık %94’lük bir kesimi hedeflenen azaltım amaçlarını sağlamayı başarmışken kalan %6’sının uyguladığı faaliyet ve politikaların sayısal veri içermeyen yapıda olmasından kaynaklı analiz edilemediği belirtilmiştir. Anlaşmaya taraf olan katılımcıların %80’inin sektörel dönüşümlerini 2006 IPCC kılavuzlarına uygun bir şekilde gerçekleştirdikleri ve düzenli bir şekilde ulusal katkı beyanlarını güncelleyerek mutlak emisyon hedeflerine yönelmeye devam ettikleri görülmektedir (UNCC, 2023). Katılımcı ülkelerin %96’sının katılım hedefleri ve politik referans noktalarını aktarma konusunda şeffaf olduğu, mevcut hedeflerin tam anlamıyla uygulanması takdirinde 2030 senesinde ortalama değerler bakımından küresel karbon gazı emisyonunun 1990 yılına göre %70,2, 2010 yılına göre %23,0, 2029 yılına göre ise %10,8 oranında azalabileceği belirlenmiştir (UNCC, 2023). Taraf ülkeler kendi mevcut ulusal beyan ilerleme durumlarını ve politikalarını ise belirli aralıklarla sundukları raporlar ile Birleşmiş Milletlere aktarmaktadır. Bu bölümde Akdeniz’e kıyası olan ve özellikle karbon emisyonu açısından öne çıkan bazı ülkelerin raporları incelenecektir.

Avrupa Birliği ülkeleri, ulusal katkı beyanlarının mevcut ilerleyişini sundukları raporları ortak bir şekilde hazırlamaktadır. Üçüncü rapor ise 19.10.2023 tarihinde sunulmuştur. Genel politikalar çerçevesinde AB üyesi üyeler ortak hareket etmektedir ve ülkelerin mevcut durumları rapor içerisinde bizlere aktarılmaktadır. İspanya, Hırvatistan, İtalya, Fransa ve Yunanistan, Akdeniz’e sınırı olan AB üyeleri olarak inceleyeceğimiz ülkelerdir. AB’nin 2030 yılına kadar ekonomi içerisindeki karbon emisyonunu azaltma hedefi %40 olarak belirlenmiştir. 2050 yılına kadar ise temel hedef iklim-nötr bir yapının oluşumunu sağlamaktır. 2021 yılında AB Konseyi, üyelerin tamamının toplam karbon emisyonu azaltım oranının 2030 yılına kadar 1990 yılına göre %55 oranına gelmesini sağlamak amacıyla “55’e Uyum” adlı öneri paketini kabul etmiş ve yürürlüğe sokmuştur (UNCC, 2023). AB’nin kabul ettiği bu mevzuata göre AB ETS’ye (Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistem) tabi sektörler ve denizcilik sektörüne bağlı karbon emisyon oranlarının 2030 yılına kadar %62 oranında azaltılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra ETS kapsamına alınmayan iç ulaşım, inşaat, tarım, atık ve küçük sanayi gibi sektörlerde 2005 yılına oranla 2030’a kadar %40 oranında karbon emisyon azaltımı hedeflenmiştir (UNCC, 2023).

Karbon emisyon azaltımında tüm AB içerisinde %55 oranında amaçlanan bu değişimin gerçekleşmesi amacıyla yapılacak olan değişikliklerin ve yatırımların, uluslararası krediler kullanılmadan, üye ülkelerin ve AB'nin kendi iç sermayesi aracılığıyla yapılması kararlaştırılmıştır (UNCC, 2023). Kararlar doğrultusundan 2005 yılına nazaran 2030 yılına kadar karbon emisyon oranlarının Yunanistan'da %22,7 (1154 bin ton CO²), İspanya'da %37,7 (5309 bin ton CO²), Fransa'da %47,5 (6693 bin ton CO²), Hırvatistan'da %16,7 (593 bin ton CO²) ve İtalya'da %43,7 (3158 bin ton CO²) azaltılması gerektiği belirtilmiştir. Ülkeler ise AB tarafından belirlenen bu azaltım oranları ve politikalarına uygun bir şekilde hareket etmekte, 2030 ve 2050 yılları için belirlenen hedefler gerçekleşecek gibi görünmektedir (UNCC, 2023). Ancak bu rakamların 1,5 °C hedefleri için şu an yeterli olup olmadığı da başka bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Zira Paris İklim Anlaşmasına taraf olan hiçbir ülkenin şu an mevcut karbon emisyon oranları veya bildirilen hedefler doğrultusunda izlediği politikalar 1,5 °C hedefinin sağlanabilmesi için yeterli değildir. İspanya, Yunanistan, Fransa, Hırvatistan ve İtalya'nın mevcut azaltım hedef ve politikaları yetersiz kategorisi altında değerlendirilmektedir (Climate Action Tracker, 2024).

Raporunu inceleyeceğimiz diğer bir ülke ise İsrail'dir. İsrail, Doğu Akdeniz'e sınırı olan en gelişmiş ülkelerden birisidir. İsrail'in ilk raporunun güncellenmiş hali (sisteme ikinci rapor olarak girilmiştir) 29.07.2021 yılında sunulmuştur. İsrail hükümeti, 25 Temmuz 2021 yılında "Düşük Karbon Ekonomisine Geçiş" adlı kararnameyi kabul etmiştir. Bu kararnameye göre İsrail, 2005 yılına nazaran karbon emisyonunun 2030 yılına kadar %27, 2050 yılına kadar ise %87 oranında azaltılması kararını almıştır (UNCC, 2021). İsrail'in mevcut hedefler doğrultusunda ilerlemesi ise 2024 yılı itibarıyla yapılan güncel araştırmalar sonucunda yetersiz kategorisinde değerlendirilmektedir (Climate Action Tracker, 2024). 2030 yılına kadar yaşanacak olan %27'lik azaltım hedefi sonucu beklenen yıllık emisyon miktarı 58 bin ton CO², 2050 yılına kadar olan %85'lik azalma ile 12 bin ton CO² olacaktır. Ancak kabul edilen azaltım oranının 1,5 °C hedeflerine uygunluğunun takip edilebilmesi amacıyla düzenli olarak 2050 yılına kadar gözden geçirileceği belirtilmektedir (UNCC, 2021).

Doğu Akdeniz bölgesine en büyük ikinci sınıra sahip ülke olan Mısır, üçüncü raporunu 26.06.2023 tarihinde yayımlamıştır. Raporda Mısır yönetiminin iklim krizinin ekonomik, sosyolojik ve tarımsal negatif etkilerinin artmasının sonucunda kalkınma politikalarında birçok sorunla karşı karşıya geldiği dile getirilmiştir. Bu doğrultuda Mısır yönetimi, karbon emisyonunun azaltılmasına yönelik ekonomik politikalar içerisinde reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Mısır yönetiminin enerji sübvansiyonlarına ayırdığı bütçe 2012-13 mali takviminde gayrisafı yurt içi hasılanın yaklaşık %6'sına denk gelirken bu oran 2019-20 yıllarında %0,3 oranına kadar gerilemiştir. Ayrıca Mısır yönetimi, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımları arttırmak amacıyla 2014 senesinde 'Yenilenebilir Enerji Kanunu'nu kabul etmiş ve bu doğrultuda 2019-20 mali yılı içerisinde 2014-15 yıllarına göre %340 oranında bir artış gerçekleşmiş, rüzgâr ve güneş enerjisi yatırımları sonucunda 3.016 Megawatt enerji üretilmiştir (UNCC, 2023). Karbon emisyonunun azalması amacıyla belirlenen amaçlar arasında enerji verimliliği, düşük karbonlu ulaşım, yeşil ekonomi ve katı atık yönetimi gibi birçok proje yer almaktadır. Bu kapsamda 2030 yılına kadar enerji sektöründe %37, gaz ve petrol tüketiminde %65, ulaşım sektöründe ise %7'lik bir emisyon azaltımının gerçekleşmesi hedeflenmiştir (UNCC, 2023). Ancak her ne kadar 2014 yılından bu yana Mısır yönetimi tarafından karbon emisyonunun azaltılması amacıyla birçok düzenleme ve proje düzenleniyor olsa da uygulanan politikaların getirileri ve azaltım oranı 1,5 °C hedeflerinin sağlanması için yüksek yetersizlik kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir (Climate Action Tracker, 2024).

Mevcut politikalar ve karbon emisyonu seviyesindeki durum açısından inceleyeceğimiz ülkeler arasında 'kritik derece yetersiz' kategorisi içerisinde yer alan tek ülke Türkiye'dir. Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesine en büyük kıyası olan ülkedir (Climate Action Tracker, 2024). Paris İklim Anlaşmasına taraf olma konusunda yaşanan sıkıntılar ve politik uyumsuzluklardan ötürü Türkiye, ulusal katkı beyanı konusunda ilk raporunu BM'ye 13.04.2023 tarihinde sunmuştur. Türkiye, yenilenebilir enerji üretimi konusunda özellikle 2015 yılından sonra önemli adımlar atmıştır. Eylül 2022 tarihine dayanan verilere göre Türkiye, yenilenebilir enerji üretimi yerleşik kapasitesi açısından dünyada 12., Avrupa'da 5. sırada yer almaktadır ve toplam kurulu kapasite ortalama olarak 102,281 Megawatt olarak aktarılmıştır. Enerji sektöründe jeotermalde Avrupa'da birinci, hidrolik üretimde ise ikinci sıradadır. Aynı şekilde rüzgâr ve güneş enerjisinden üretilen enerjinin ülkenin toplam enerji üretiminde %15,5'lik paya sahip olmasıyla Asya kıtasında birinci konumdadır (UNCC, 2023). Yenilenebilir enerji üretimi konusunda Türkiye her ne kadar büyük atılımlar gerçekleştirmiş olsa da üretim ve toplumsal bazda karbon emisyonunun azaltılması ve denetlenmesi konusunda oldukça büyük eksiklikler yaşamaktadır. Bundan kaynaklı olarak Türkiye'nin ulusal katkı beyanı konusunda değerlendirilme statüsü kritik derecede yetersiz kategorisinde yer almaktadır.

Tarım, inşaat, sanayi ve ulaşım sektörlerinde kademeli bir biçimde bu durumu tersine çevirmek amacıyla Türkiye tarafından, yeni yasal düzenleme hazırlıklarının tamamlandığı ve 2025 yılına kadar

kademeli değişimlerin gerçekleştirilmeye başlanacağı belirtilmiştir. İklim değişikliğine uyum sağlamak için daha yeşil bir üretim sektörünü inşa etmek amacıyla sanayide köklü değişimlerin yapılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2021 yılına kadar yaklaşık 346 proje yürütülmüş ve 30 yıllık süreç içerisinde hidroflorokarbon (HFC) tüketiminin sanayi içerisinde %80 oranında azaltılması hedeflenmiştir. Türkiye, sanayi üretimi içerisinde oldukça büyük bir yere sahip olan demir-çelik, alüminyum, çimento, kimya, plastik ve gübre sektörlerinde karbon emisyonu oranını azaltmak amacıyla “Yeşil Büyüme Teknoloji Yol Haritası” projesini uygulamaya başlamıştır (UNCC, 2023).

Akdeniz bölgesinde günümüzde en büyük politik rekabetlerden birisi haline gelen diğer bir konuda Doğu Akdeniz bölgesinde yaşanan hidrokarbon araştırmalarıdır. 2010 yılında ABD'nin jeolojik araştırmalar kurumu, Doğu Akdeniz üzerinde yaptığı araştırmaları sonuçlandırarak bir rapor yayımlamış ve bu raporda bölgede yaklaşık olarak 1,7 milyar varil petrol ve 3,5 trilyon metre küp doğalgaz rezervi olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine İtalya menşeli ENI firması, bölgede ilk doğalgaz rezervini keşfetmiştir (BBC News Türkçe, 2022). Akdeniz'e sınırı olan ülkelerin 1,5 °C hedeflerine uygun politika ve emisyon azaltımını gerçekleştirememiş olmalarının yanı sıra bulunan rezervler için ciddi bir rekabet de başlamıştır. Akdeniz havzasının sahip olduğu doğalgaz rezervinin Türkiye'nin 572 yıllık, Avrupa kıtasının tamamının ise 30 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceği tahmin edilmektedir (Yaycı, 2012). Akdeniz bölgesinin doğalgaz açısından zenginliği ise yalnızca deniz havzası için geçerli değildir. Libya, 1,5 trilyon metre küp doğalgaz rezervi ile dünyada en büyük kaynağa sahip 21. ülkedir, Mısır ise sahip olduğu 2,2 trilyon metre küp doğalgaz rezervi ile 16. sıradadır. Doğu Akdeniz bölgesi bir bütün olarak dünya çağında önemli sekiz farklı doğalgaz havzasına sahiptir (Güngör, 2023). Doğu Akdeniz'de yaşanan hidrokarbon araştırmaları, duruma taraf olan birçok ülke arasında diplomatik krizler yaşanmasına neden olmuş ve bunun yanı sıra uzmanlar tarafından iklim konusunda farklı bir endişe kaynağı olarak dile getirilmiştir. Zira iklim krizi açısından Akdeniz'de bölgesel çapta uygulanan yetersiz politikalar ve bunun yanı sıra dünya genelinde henüz belirlenen hedeflere uygun yapının herhangi bir ülke tarafından oturtulamamış olması, yeni doğalgaz kaynakları arayışlarının ve bu sektöre yatırımların devam etmesi hem politik hem çevre hem güvenlik açısından iklim krizinin beraberinde getireceği olumsuz sonuçların artmasına neden olacak olgulardan birisi haline gelmektedir.

Sonuç

Genel hatlarıyla iklim krizinin dünya çapında olumsuz etkileri giderek artmaktayken IPCC raporlarının aktardıklarına baktığımız zaman Akdeniz bölgesi bu krizden yüksek seviyede etkilenen bölgeler arasında yer almaktadır. Artan sıcaklıklar sonucunda bölgede insan güvenliğini tehdit eden birçok unsur vardır. Bozulan mevsim döngüleri sonucu Akdeniz bölgesinde tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörleri ciddi risklerle karşı karşıyadır. Bu durum gıda güvenliğini tehlikeye sokmakta, kıtlık ve su kaynaklarının azalması tehlikelerini beraberinde getirmektedir. Raporlar bize bir gerçeği açıkça göstermektedir ki çevre güvenliği ile insan güvenliği kavramları birbirleriyle bağlantılıdır. Giderek büyüyen çevre krizi, insanlık için en büyük tehdit haline gelmiştir ve alınan önlemlerin çoğu durumu stabilize etmek için halen yetersizdir. Akdeniz birçok şehrin kıyı şeridinde yer aldığı bir bölgedir ve küresel ısınma sonucunda artması beklenen deniz seviyeleri ile bu şehirlerin sular altında kalma riski, bölge halklarının yaşam alanlarının yok olması anlamına gelmektedir. Bunun tetikleyeceği göçler sonucu oluşacak güvenlik sorunları, gıda güvensizliği, sektörel kayıplar ve maddi yıkımın toplumsal etkileri bizleri bekleyen sorunlardan sadece birkaçıdır. Gelgit, kıyı şeridindeki bölgeler için önemli diğer bir doğa olayıdır. Akdeniz bölgesi okyanus iklimi olmadığı için her ne kadar fırtına tarzı doğal yıkımlar açısından risksiz bir bölge olsa da değişen okyanus akıntıları ve bozulan gelgit döngüleri, bölgenin doğal yaşam ve düzenini bire bir tehdit eden diğer unsurlar haline gelmektedir. Tüm bunlar bölgedeki biyolojik çeşitliliği de ciddi bir risk altına sokmaktadır. Zira artan sıcaklıklar sonucu bölgede yaşayan türlerin bu artışa adaptasyon geliştirebilecek vakti kısıtlı olacaktır. Bu da Akdeniz bölgesinde birçok biyolojik türün yok olması anlamına gelmektedir. Genel açıdan sıcak bir iklime sahip olan Akdeniz havzasında sıcaklıkların giderek artması kentlerin altyapılarını ve bölgede yaşayan insanların hem biyolojik hem ruhsal sağlıklarını bozabilecek olan diğer bir unsurdur. IPCC raporları Akdeniz bölgesinde yaşanan sıcaklık artışının ise günümüzde bile dünya ortalaması içerisinde çok yüksek seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Akdeniz bölgesi, küresel iklim krizinin ağır etkilerinin hissedilmeye başlanacağı coğrafyalardan biridir ve etkilerin ciddi boyutlarda yaşanması beklenmektedir. Akdeniz bölgesi tüm bu durumlardan ötürü küresel iklim krizinin genel hatlarını ve etkilerini anlamak açısından uygun bir izdüşüm örneğidir.

Akdeniz bölgesinin içinde bulunduğu durumdan ve raporlardan yola çıkarak fark etmemiz gereken en önemli durum güvenlik kavramına olan yaklaşımın günümüz şartları açısından hatalı olduğudur. Çevre güvenliği, ortaya çıkışı itibarıyla eleştirel bir güvenlik yaklaşımı olsa da günümüzde aslen tüm güvenlik sorunları ile bağlantılı bir numaralı tehdit boyutuna doğru ilerleme göstermektedir. Küresel iklim krizi,

küresel çapta yalnız insani değil devlet, toplum, toplum sağlığı, göç, ekonomi gibi neredeyse bütün temel güvenlik sorunları için yıkım gücü açısından tehdit boyutu en yüksek tehlike olarak görülmektedir. Zira saydığımız bütün güvenlik sorunları aslen içerisinde yaşadığımız dünya ve insan ile bağlantılıdır ve küresel iklim krizi dünya ekosistemini temelinden tehdit etmektedir. Bu da insanlığın varoluşunu direkt olarak tehdit ettiği anlamına gelmektedir.

Çalışmada elde edilen verilerden yola çıkara sunulabilecek önerilerden birisi dönemsel olarak politik önceliklerin değiştirilmesidir. Refah ve ilerlemeyi doğayla beraber yürütmek amacıyla sürdürülebilir bir sistemi oturtmaya çalışmak giderek hızlanan iklim krizinin kritik eşiği aşmasını engellemek ve bu eşikte sabit kalmasını sağlamak açısından yetersiz bir yoldur. Bu yüzden sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal sistemin oturtulabileceği şartların sağlanması amacıyla önümüzdeki ortalama 20-30 yıllık bir periyod içerisinde çevre-merkeziyetçi bir eksene direkt geçiş yapılmalıdır. Devletlerin sanayi, üretim ve sosyal politikalarının bu eksene kaymasını sağlayabilmek amacıyla devlet merkezli klasik güvenlik anlayışı ve "high-low politics" sınıflandırmasından vazgeçilmeli, temel güvenlik sorunu olarak çevrenin benimsendiği politik anlayış kanıksanmalı, gerekirse devletlerin bu politikaları ve gerekli, acil, sert önlemleri hayata geçirebilmesi amacıyla devlet üstü yapıya sahip, bağımsız hareket eden ve devletlerin politikalarını şekillendirecek hegemonik üstünlüğe sahip uluslararası bir kurum oluşturulmalıdır. Uluslararası seyahat ve ulaşım sektörüne düzenlemeler getirilmeli, özellikle fosil yakıt tüketiminin azaltılması amacıyla kısıtlamalar uygulanmalıdır. Küresel serbest piyasa ekonomisinin oluşturduğu aşırı üretim furyası sınırlandırılmalı, mevcut kaynak ve üretim dengesinin sağlanacağı bir piyasa sisteminin küresel çapta inşa edilmesi üzerine çalışmalar başlamalıdır. Böylelikle bu periyodik dönem bitse dahi üretim-kaynak dengesinin sağlanması sürdürülebilir bir kalkınma ve refahın da oluşturulabilmesinin önünü açacaktır. Makro düzeydeki değişimler gibi mikro düzeyde değişimlerin de önemi göz ardı edilmemeli, devletler toplumlarının çevre krizi üzerine farkındalığını sağlayabilmek amacıyla sosyolojik projeler, eğitimler ve çalışmalar yürütmelidir. Bu çözüm önerilerine özellikle ana akım teorilerden, devletin egemenlik hakları, çıkar, uluslararası sistemin anarşik yapısı, bireyin özgürlüğü ve hakları, serbest piyasa ekonomisinin önemi ve kalkınma kavramları göz önünde bulundurularak değişik yönlerden eleştiriler gelebilir. Ancak şu noktayı gözden kaçırmamak oldukça önemlidir: Realizm için devletin ana amacı hayatta kalmak, liberalizm için ise bireyin kendisini, mülkiyetini korumak ve özgürlüğünü sağlamaktır. Ancak küresel iklim krizi günümüzde, çalışma boyunca ele aldığımız veriler doğrultusunda bize göstermektedir ki, insan neslinin güvenliğinin bir numaralı tehditidir. Yani günümüz açısından bütün güvenlik sorunlarının üstünde yer alacak boyutlarda bir sorun haline gelmiştir. Bu yüzden hem insanlığın devamlılığını sağlamak hem doğayı ve gezegen ekosistemini korumak hem de güvenlik kaygısı hafifledikten sonra bu kaygının tekrar oluşmasını engelleyebilecek sürdürülebilir bir sistemin oluşturulabilmesini sağlamak amacıyla olabildiğince erken harekete geçilmeli, periyodik bir zaman için radikal önlemler alınmalı ve küresel çapta gerek sistem gerekse politik anlayışta köklü değişiklikler gerçekleştirilmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Serhat Enis Çelik %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Serhat Enis Çelik 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çelik, Serhat Enis. (2024). Çevre ve İnsan Güvenliği Kesişiminde Akdeniz Havzasında İklim Krizi. *MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal*, 1(1).

Kaynakça

Arman, M. N. (2011). "Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi". *Uluslararası İlişkiler*, 8(31): 45-68.

- Atvur, S., Vural, Ç. (2022). "Türkiye's Climate Policies in the Context of Sustainable Security". *Bilig*, 103: 59-93.
- Atvur, S., Rüma, İ. (2019). "Ekolojik Güvenlik: Hayati Tehdit". *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 25, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/EkolojikGüvenlik_SenemAtvurInanRuma_v.1.pdf (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2024).
- Balaban, G. (2020). "Ontolojik Güvenlik". *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 53 https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2020/10/OntolojikGüvenlik_GokceBalaban_v.2.pdf (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2024).
- Baylis, S. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18): 69-85.
- Baysal, B., Karakaş, U. (2017). "Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches". *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 21-44.
- Bilgin, P. (2010). "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları". *Strateji Araştırmaları*, 8(14): 69-96.
- Bloomberg HT (2015). "İnsanoğlu Tüküyor" <https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1093984-insanoglu-kendi-soyunu-tuketiyor> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- Booth, K. (2007). *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brauch, H. G. (2008). "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18): 1-47.
- Climate Action Tracker (2024). "Countries", <https://climateactiontracker.org/countries/> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- Dalby, S. (2008). "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18): 179-195.
- Elliott, L. (2015). "Human Security/Environmental Security". *Contemporary Politics*, 21(1): 11-24.
- Gülcan, D. T. (2018). "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma". *Uluslararası İlişkiler*, 13(59): 49-63.
- Güngör, M. (2023). "Doğal Gaz Jeopolitiği: Doğu Akdeniz". *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(1): 131-155.
- IPCC (2023). "CLIMATE CHANGE 2023 Synthesis Report Summary for Policymakers", https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2023). "CLIMATE CHANGE 2023 Synthesis Report", https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_FullVolume.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2022). "Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability", https://report.ipcc.ch/ar6/wg2/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2022). "Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability Summary for Policymakers", https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_SummaryForPolicymakers.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2021). "Climate Change 2021 The Physical Science Basis Summary for Policymakers", https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2021). "Climate Change 2021 The Physical Science Basis", https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_FullReport_small.pdf (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 1", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-1/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 2", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-2/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 3", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-3/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 4", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-4/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).

- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 5", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-5/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2019). "SPECIAL REPORT: Climate Change and Land Chapter 6", <https://www.ipcc.ch/srccl/chapter/chapter-6/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2018). "SPECIAL REPORT: Global Warming of 1,5 °C Chapter 1", Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024, <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-1/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2018). "SPECIAL REPORT: Global Warming of 1,5 °C Chapter 2", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-2/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2018). "SPECIAL REPORT: Global Warming of 1,5 °C Chapter 3", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-3/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2018). "SPECIAL REPORT: Global Warming of 1,5 °C Chapter 4", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-4/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- IPCC (2018). "SPECIAL REPORT: Global Warming of 1,5 °C Chapter 5", <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-5/> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2024).
- Khagram, S., Clark, W., & Raad, D. F. (2003). "From the Environment and Human Security to Sustainable Security and Development". *Journal of Human Development*, 4(2): 289-313.
- Kolbert, E. (2014). *The Sixth Extinction: An Unnatural History*, Henry Holt and Company, New York.
- Ovalı, A. Ş. (2006). "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması" *Uluslararası İlişkiler*, 3(10): 3-52.
- Peoples, C., Vaughan-Williams, N. (2010). *Critical Security Studies: An Introduction*, Routledge, Londra.
- Tadjbakhsh, S., Chenoy, A. (2007). *Human Security Concepts and Implications*, Routledge, Londra.
- The New Yorker, "Elizabeth Kolbert", <https://www.newyorker.com/contributors/elizabeth-kolbert> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- Ullman, R. H. (1983). "Redefining Security". *International Security*, 8(1): 129-153.
- United Nations Climate Change (2021). "Israel First NDC (Updated submission)", <https://unfccc.int/NDCREG> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "2023 NDC Synthesis Report", <https://unfccc.int/ndc-synthesis-report-2023> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "Egypt's Updated First Nationally Determined Contribution 2030 (Second Update)", <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-06/Egypt%20Updated%20First%20Nationally%20Determined%20Contribution%202030%20%28Second%20Update%29.pdf> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "EU NDC 2023 Update, 2023", <https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-10/ES-2023-10-17%20EU%20submission%20NDC%20update.pdf> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "Nationally Determined Contributions (NDCs) The Paris Agreement and NDCs", <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/nationally-determined-contributions-ndcs> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "NDC Registry", <https://unfccc.int/NDCREG> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- United Nations Climate Change (2023). "TÜRKİYE UPDATED 1st NDC, 2023", https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-04/T%3%9CRK%4%B0YE_UPDATED%201st%20NDC_EN.pdf (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- Vural, Ç. (2018). "Çevresel Güvenliğin Gelişimi". *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 6(1): 20-38.
- WWF (2018). "Living Planet Report 2018", <https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2018> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2024).
- Yaycı, C. (2012). "Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye". *Bilge Strateji*, 4(6): 1-70

TÜRKİYE'NİN AKDENİZ HAVZASINDAKİ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE KARŞI REKABET GÜCÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet Barkın DİNÇER¹ Sude DIŞKAYA²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Akdeniz Havzası içerisinde yer alan, gelişmekte olan ve Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı Arnavutluk, Bosna Hersek, Mısır ve Tunus ile ticaretindeki rekabet avantajlarının gözlemlenerek, Türkiye için gerekli politika önerilerinin geliştirilmesidir. Bu kapsamda 2012-2022 dönemi arasında Türkiye'nin seçili ülkeler ile Ticaret Bakanlığı tarafından paylaşılan başlıca ticaret ürün grupları, demir-çelik (72), plastik ve mamulleri (39), deri ve kösele (41), inorganik kimyasallar (28) içerisindeki rekabet avantajları, Balassa'nın karşılaştırmalı üstünlükler indeksiyle hesaplanmıştır. Bulgular, Türkiye'nin Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenmiş ana ürün grupları içerisinde demir ve çelikte orta düzeyde rekabet avantajına sahip olduğunu, diğer ürün gruplarında ise rekabet gücünü istikrarlı olarak artırdığını ve bu bağlamda karşılaştırmalı üstünlük katsayılarının göz ardı edilmemesinin uluslararası ticaretine katkı sağlayacağını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Rekabet Avantajı, Akdeniz Havzası

A STUDY ON TÜRKİYE'S COMPETITIVENESS AGAINST DEVELOPING COUNTRIES IN THE MEDITERRANEAN BASIN

Abstract

The aim of this study is to observe Türkiye's competitive advantages in its trade with Albania, Bosnia and Herzegovina, Egypt, and Tunisia, which are developing countries in the Mediterranean Basin and with which Türkiye has signed Free Trade Agreements, and to develop the necessary policy recommendations for Türkiye. In this context, Türkiye's competitive advantages in the main trade product groups, iron and steel (72), plastics and plastics products (39), leather and leatherette (41), and inorganic chemicals (28), which are shared by the Ministry of Trade with selected countries for the period 2012-2022, are calculated with Balassa's comparative advantage index. The findings emphasize that Türkiye has a moderate competitive advantage in iron and steel among the main product groups determined by the Ministry of Trade, while it has been steadily increasing its competitiveness in other product groups, and in this context, not ignoring the comparative advantage coefficients will contribute to its international trade.

Keywords: International Trade, Comparative Advantage Theory, Competitive Advantage, The Mediterranean Basin

Giriş

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararıyla birlikte serbest piyasa ekonomisini benimsemiş ve bu tarihten itibaren ihracata dayalı sanayileşme politikasını ön plana çıkarmıştır. Bu karar ile, ticari ilişkilerini hem küresel hem de bölgesel çapta şekillendirmeye devam etmektedir. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü (1995) ile küresel ölçekte ticari ilişkilerini şekillendiren Türkiye, gümrük birlikleri, serbest ve tercihli ticaret anlaşmaları ile bölgesel ölçekte ticari ilişkilerini şekillendirmeye ve geliştirmeye çalışmaktadır. Küresel çaptaki ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla kurulan Dünya Ticaret Örgütü'nün bölgesel anlamdaki amaçlarına ulaşamaması, ülkelerin serbest ticaret anlaşması gibi çeşitli bölgesel ekonomik entegrasyonlara yönelmesine sebep olmaktadır (Akay, 2023). Bu bağlamda da Türkiye'nin Akdeniz Havzası'nda gelişmekte

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, mehmet.barkin@hotmail.com, ORCID: 0009-0009-5954-2916

² Öğr. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, sudediskaya@esenyurt.edu.tr, ORCID: 0009-0003-8816-4236

olan Bosna Hersek, Tunus, Arnavutluk ve Mısır ile ticari ilişkilerini güçlendirmek için yapmış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) bulunmaktadır.

Ekonomik bütünleşme 21. yüzyılın en gözde konularından birisidir. Günümüzde ülkeler gerek ekonomik gerekse sosyal bütünleşme çabaları içerisinde. Bu kapsamda STA, ülkeler arasındaki ticaret engellerinin azaltılmasına ve ticaretin serbestleşmesine dayanan bir anlaşmadır. Ülkeler **ikili** (Türkiye-Güney Kore), **çoklu** (Trans-pasifik ortaklığı), **bölgesel** (Avrupa Birliği, NAFTA, ASEAN) veya **bölgeler arası** (AB-G. Kore STA, EFTA-Singapur STA) ticaret anlaşmaları yaparak pazarlara erişim stratejilerini geliştirmektedirler (Agung v.d, 2019; Doğan ve Uzun, 2014; Örnek ve Altun, 2022; Sharma ve Chua, 2000).

Türkiye, 1995 yılında Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalayarak ticaretini önemli ölçüde serbestleştirmiş ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren bu anlaşma kapsamında sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük vergilerini ve kotaları kaldırmıştır. Bu süreçte, Türkiye dünya genelinde pek çok ülke ile de serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. (Ateş ve Seymen, 2019). 2024 yılı itibariyle Türkiye'nin 23³ ülke veya ülke grubu ile serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır (T.C Ticaret Bakanlığı) . Bu anlaşmalar Türkiye'nin ticaret hacmini artırmakta, ihracatı çeşitlendirmekte ve ekonomik büyümesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin küresel pazarlarda rekabetçi olmasına katkıda bulunarak ekonomik ilişkilerini de güçlendirmektedir. Dahil olunan her anlaşma ile ülkeye yatırım çekme potansiyeli artmakta ve yerli üreticiler için yeni pazarlar açılmaktadır (Cihan ve Sandalcılar, 2021).

Bu çalışmada, Türkiye'nin Akdeniz Havzası içerisinde bulunan, gelişmekte olan ve STA imzalamış olduğu ülkelerle arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirlemek amaçlanmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin analiz edilebilmesi amacıyla Balassa İndeksi kullanılmış ve Ticaret Bakanlığı tarafından açıklanan başlıca ticaret kalemleri analize dahil edilmiştir. Bu bağlamda 2012-2022 yılları arasındaki demir-çelik (72), plastik ve mamulleri (39), deri ve kösele (41), inorganik kimyasallar (28) ürün gruplarının ticaret verileri kullanılmıştır. Çalışmanın ana amacı, Türkiye'nin Akdeniz Havzası içerisinde STA imzaladığı gelişmekte olan ülkelerle başlıca ticaret kalemlerinde rekabet güçlerini incelemektir. Çalışma Balassa indeksi ile Türkiye için elde edilen verilerin, Akdeniz Havzası içerisindeki rakipleriyle olan rekabet gücü ve uluslararası ticaret politikaları üzerindeki etkisini vurgulayarak literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmada öncelikle Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi açıklanmış, sonrasında ilgili literatür incelenmiştir. Sonraki kısımlarda ise sırasıyla çalışmanın tasarımı, yöntemi, bulguları ve son olarak çalışmadan elde edilen sonuçlar ve Türkiye için rasyonel politika önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ürün piyasalarındaki, sermaye akımlarındaki ve döviz kurlarındaki hızlı değişimler dünya çapındaki ticari ilişkilerin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu yeni yapılanma küresel çaptaki rekabet gücü ve ticaret ile ilgili görüşlerin tekrar değerlendirilmesini sağlamıştır (Erkan v.d., 2015). Küresel piyasalardaki bu yeni yapılanma, ekonomistlerin karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayanarak ortak bir görüş öne sürmelerine neden olurken, uluslararası toplantılarda da hem ikili hem de bölgesel ticaretin serbestleştirilmesinin öne çıkan konulardan biri olduğu gözlemlenmiştir (Rashid, 2006).

Yavaşlayan küreselleşme olgusunun, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlarla yeniden hızlanmasıyla birlikte uluslararası ticaretin kuralları yeniden belirlenmiş; uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve ekonomik bazdaki bölgesel birleşmeler ile ilgili çeşitli değişiklikler zorunlu hâle gelmiştir. Bu bağlamda uluslararası ticarete ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yeni dış ticaret stratejilerini belirlemeleri ön plana çıkmıştır (Erkan v.d., 2015; Kazancı ve Lü, 2023).

Mutlak Üstünlükler Teorisi, ilk olarak uluslararası ticaret alanında Adam Smith (1766) tarafından ortaya konulmuştur. Bu teori kapsamında Adam Smith, ülkelerin fiyat avantajına sahip olduğu ürünlerin ihracatına odaklanmalarını, üretimde fiyat avantajına sahip olmadıkları ürünleri ise ithal etmelerini önermektedir (Smith, 1991). Ricardo (1817) ise uluslararası ticaret alanına "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ile katkı sağlamıştır. Bu teori kapsamında Ricardo, Mutlak Üstünlükler Teorisi çerçevesinde önerilen ülkelerin bir ürün ya da hizmet üretimindeki mutlak farka değil, ülkelerin söz konusu ürün ya da

³ Türkiye'nin hâlihazırda 23 ülke ile (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Morityus, Güney Kore, Malezya, Moldova, Faroe Adaları, Singapur, Kosova, Venezuela, Birleşik Krallık ve BAE) STA'ları yürürlüktedir. Müzakereleri tamamlanan Ukrayna, Katar, Sudan ve Lübnan STA'larının iç onay süreçleri devam etmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, Erişim Tarihi: 30.05.2024).

hizmet kapsamındaki nispi fiyat avantajına odaklanmasını önermiş, dış ticaret politikalarını buna göre düzenlemelerinin gerektiğini belirtmiştir (Ricardo, 1817).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bir ülkenin hangi ürün veya hizmetler için ihracata odaklanması ve diğer ürün ve hizmetleri ithal etmesinin avantajlı olacağı konusuna odaklanmaktadır (Alaskarov ve Sandalcılar, 2023). Ricardo'nun öne sürdüğü "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" çerçevesinde, bir ülke ticaret yapabileceği diğer ülkelere göre nispi olarak daha düşük birim maliyetle üretebildiği ürünlerin ihracatında uzmanlaşmalı, nispi olarak daha yüksek maliyetle ürettiği ürünleri ise ithal etmelidir. Ayrıca bir ülke iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olduğu durumlarda bile karşılaştırmalı üstünlükler ile ticaret yapması mümkündür. Bu sayede uluslararası ticarete tüm ülkelerin aktif şekilde yer alacağı ve ticari ortamın hareketleneceği savunulmaktadır. Gelişmiş ülkenin nispi olarak ucuza üretebildiği ürünlere odaklanması, az gelişmiş ülkelerin de uluslararası ticarete kendilerine yer bulabilmelerine yer açtığı için, teorinin uygulanmasının ticari ilişkileri artıracakı belirtilmiştir (Topuz ve Coşkun, 2018).

1.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayıları

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticaret kapsamında sıklıkla kullanılan temel teorilerden birisi olmasıyla birlikte, ampirik olarak karşılaştırmalı üstünlükleri ölçebilmek oldukça zordur. Bunun sebebi ise, karşılaştırmalı üstünlük kavramının, ticaret sonrasındaki veriler ile ölçülen nispi fiyatlar açısından tanımlanmasıdır (Erkan, 2011).

Bir ülkenin, diğer bir ülke ya da ülke gruplarına olan karşılaştırmalı üstünlüklerini belirlerken fiyat veya fiyat dışı değişkenler, ülke grupları veyahut ürün sayıları ile ölçülmesi güç çok sayıda değişkeni ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlükler hesaplanırken, ticaret öncesi veriler yerine ticaret sonrası durumdaki veriler temel alınarak hesaplama yapılmaktadır. Bu alandaki ilk adımı Liesner 1958 yılında atmış olmasına karşın, en sık kullanılan yöntem Balassa'nın "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi" olmaktadır. Balassa tarafından 1965 yılında geliştirilmiş olan "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi" ticaret sonrası verilerle karşılaştırmalı üstünlüğün hesaplanabileceğini vurgulamaktadır. Söz konusu indeks en basit şekilde, bir ülkenin bir ürünündeki ya da sektördeki uzmanlaşmasını, diğer ülke/ülkeler ya da dünyanın uzmanlaşması ile karşılaştırmaktadır. Bu noktada karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanmasındaki nihai hedef, karşılaştırmalı üstünlüğe sebep olan nedenleri aramak değil, karşılaştırmalı üstünlüğe ne derecede sahip olduğunun belirlenmesidir (Çakmak, 2005; Unat, 2022).

Ülkelerin rekabet avantajlarını ölçmeye yönelik olarak kullanılan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (RCA) şu formül ile hesaplanmaktadır:

$$RCA_{ij} = (X_i / X_{ij}) / (X_a / X_{aj}) \quad (1)$$

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler formülünde RCA bağımlı değişkendir. Balassa endeksi olarak da literatürde yer alan bu formülde i belirli bir ülkeyi ifade ederken j belirli bir endüstri ya da ürün grubunu ifade eder. Denklemin sağ tarafındaki X_i ülkenin belirli ürün grubundaki ihracatını ve X_{ij} toplam ihracatını temsil ederken, X_a hedef ülkenin/dünyanın ürün grubundaki ihracatını ve X_{aj} toplam dünya ihracatını temsil etmektedir. Balassa yaklaşımına göre karşılaştırmalı üstünlük endeksi belirli bir zaman aralığında ülkenin rekabet gücünü zayıf ya da güçlü şekilde bir aralıkta göstermektedir (Serin ve Yeldan, 2023).

Tablo 1. Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeyi Sınıflandırması

RCA İndeks Değeri	Karşılaştırmalı Üstünlük Düzeyi
$0 < RCA < 1$	Karşılaştırmalı Üstünlük yok
$1 < RCA < 2$	Zayıf Karşılaştırmalı Üstünlük
$2 < RCA < 4$	Orta Karşılaştırmalı Üstünlük
$4 < RCA$	Güçlü Karşılaştırmalı Üstünlük

Kaynak: (Serin ve Yeldan, 2023).

2. Literatür

Ülkelerin birbiriyle rekabet edebilme ve piyasada başarılı olabilme konusunda rekabet gücü oluşturmaları önemlidir. Bu gücü oluşturmak ve sonrasında artırmak için, ülkelerin ürünlerini minimum maliyetle üretebilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, üretim verimliliğini artırmak, teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmak, iş gücünün kalitesini yükseltmek ve ekonomik altyapıyı güçlendirmek gibi faktörler ön plana çıkmaktadır (Yalçın, 2024).

Literatür taramasında Türkiye'nin emek yoğun mallar üzerindeki rekabet gücü ile ilgili çalışmalara ağırlık verildiği gözlemlenmiştir (Erdem, 2020). Örneğin Türkiye'nin yaş meyve-sebze üretiminde karşılaştırmalı üstünlük elde ettiğini ortaya koyan çalışmalarda Türkiye'nin yaş meyve-sebze üretiminde Avrupa'da birinci dünyada ise dördüncü sırada yer aldığı belirtilmektedir (Akay v.d., 2023). Yaş meyve ve sebze özelinde elde edilen bu potansiyel gerek yurt içinde gerekse yurt dışında olumlu bir durum olarak ifade edilebilir, fakat gelişmiş ülkelerin ihracat verileri incelendiğinde teknoloji bazlı ürün üretiminin görece emek-yoğun mallardan elde edilen ihracata göre daha yüksek olduğu (Yalçın ve Bakan, 2021) ve bu kapsamda da dünya çapında rekabet elde edebilmek adına katma değerli ürün üretimine odaklanılması gerektiği kanısına varılabilir. Bu konumu elde edebilmek için dünyadaki gelişmeler yakından takip edilmeli, teknoloji bazlı yatırım ve projelerin artırılmasına yönelik teşvikler sağlanmalıdır (Altuntaş, 2021).

Literatürde yapılan çalışmalarda, ülkeler arasındaki dış ticaret verilerini analiz etmek için genellikle RCA ve türevi endeksler kullanılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye ve diğer ülkeler için çeşitli rekabet gücü ölçüm yöntemlerini kullanan geniş bir akademik literatür olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar, farklı zaman dilimlerinde, genel ihracat, sektörler veya mal grupları özelinde ve çeşitli ülke veya ülke gruplarına karşı ülkelerin rekabet gücünü ölçmeye yöneliktir. Tablo 2 konu ile ilgili çalışmalarda kullanılan yöntemlerin ve analiz edilen verilerin karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Tablodaki sıralama, her çalışmanın analiz ettiği döneme ve ülke/bölge kombinasyonuna göre kronolojik bir düzen oluşturularak yapılmıştır.

Tablo 2. Ülkelerin Uluslararası Rekabet Gücü ve Karşılaştırmalı Üstünlük Analizi⁴

Yazar/lar	Örneklem	Yöntem	Bulgular
Çeştepe, 2012	Türkiye ve seçilmiş Ortadoğu ülkeleri	RCA ve GL Endeksi	Türkiye'nin 1999-2009 yılları arasındaki Lübnan, Irak, İran, Suriye, Filistin, BAE gibi Ortadoğu ülkeleri ile ticaret analizi yapılmış, analiz sonucunda bahsedilen ülkelerden Türkiye'nin petrol ve doğal gazda rekabet gücü elde edemediği fakat makine, ulaşım araçları, demir-çelik endüstrisi ve kimyasal maddeler konusunda yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirtilmiştir.
Bashimov, 2017	Türkiye ve seçili ülkeler	RCA ve TBI	Türkiye'nin 2000-2014 dönemi için Libya, Irak ve İran gibi Ortadoğu ülkelerine olan mobilya ticaretinin artma eğiliminde olduğu, Irak'tan sonra ikinci sırada Libya'ya olan mobilya ticaretinde karşılaştırmalı üstünlük elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Kalaycı, 2017	Türkiye- STA ülkeleri	RCA ve SITC Sınıflaması	Türkiye'nin 2016-2021 yılları içerisinde serbest ticaret anlaşmasında yer alan ülkeler ile yaptığı ihracatta canlı hayvan ve gıda maddeleri, alkol ve tütün ürünleri ile çeşitli mamul eşya grupları arasında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, akaryakıt hariç yenilenemeyen hammaddeler, hayvansal yağlar ve bazı sanayi ürünlerinde ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmüştür.

⁴ Çalışmalarda kullanılan kısaltmaların tam açıklamaları ve karşılıkları aşağıdaki gibidir:

RCA	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (Balassa Endeksi)
ESI	İhracat Benzerlik Endeksi
NEI	Net İhracat Endeksi
SITC	SITC Teknoloji Sınıflandırması
RTA	Nispi Ticaret Endeksi
TBI	Ticaret Balans (Denge) Endeksi
GL	Grubel-Lloyd
RXA	İhracat Avantaj Endeksi
RMA	İthalat Avantaj Endeksi
KİP	Karşılaştırmalı İhracat Endeksi
RSCA	Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi

Altuntaş, 2021	Türkiye - dünya otomotiv endüstrisi ihracat verileri	RCA	Türkiye'nin 2014-2020 yılı içerisindeki otomotiv sektöründeki ihracat verileri dünya ihracat verileri ile karşılaştırılmış, elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin dünya otomotiv sektöründe rekabet üstünlüğü elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Kuşat ve Denli, 2021	Türkiye-BRICS	RCA	Türkiye, 2008-2019 yılları arasında gıda ve canlı hayvanlar ihracatında BRICS ülkelerine karşı rekabet avantajına sahipken, makine ve ulaşım araçları ihracatında sadece Çin'e karşı avantajlı konumdadır. Ancak tekstil sektöründe Çin ve Hindistan'a karşı dezavantajlı durumdadır. Ayrıca Türkiye'nin akaryakıt hariç yenilemeyen hammaddeler ihracatında Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'ya karşı dezavantajlı konumda olduğu gözlemlenmiştir.
Özbaş ve Yıldırım, 2022	Türkiye -dünya ihracat-ithalat verileri	RCA ve RTA	Türkiye'nin 2001-2019 yılları arasında rekabet avantajına sahip olduğu ürünler arasında, üretimde ağırlıklı olarak işgücünün veya sermayenin kullanıldığı (emek/sermaye yoğun) ürünlerin olduğu gözlemlenmiştir. Üretim sürecinde ileri düzeyde teknoloji, bilgi birikimi ve yüksek nitelikli insan gücü gerektiren katma değerli ürünlerin ihracatında (teknoloji yoğun) ise yeterli ilerleme kaydedemediği sonucuna ulaşılmıştır.
(Yeldan, 2023)	Türkiye- Rusya, Fransa, Almanya, ABD ve Çin	RCA ve KİP	Türkiye'nin 2010-2020 yılları arasındaki savunma sanayisindeki ürünler bazında dalgalı seyir sergilediği fakat son zamanlarda özellikle zırhlı araç ihracatında karşılaştırmalı üstünlük elde ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Erkekoğlu ve Koçer, 2024	Türkiye-Rusya	RCA, Gini Hirschman Endeksi ve GL Endeksi	Türkiye'nin 2005-2020 yılları arasında Rusya'ya yaptığı ihracatta 21 mal grubu içerisinde 16'sında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, 4 mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığı ve 1 mal grubunda ise üstünlük veya dezavantajı olduğuna dair bir durum tespit edilememiştir.
Özdemir, 2024	Türkiye	RCA ve TBI	Türkiye'nin 2013-2021 yılları içinde bakım-onarım, lojistik, sigorta-emeklilik ve kamu hizmetlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yalçın, 2024	MIST Ülkeleri	RCA, ESI, NEI	2012-2021 verilerine göre elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir; Meksika: Üretim sürecinde sermaye (makine, ekipman gibi) kullanımının diğer üretim faktörlerine göre daha fazla olduğu ürünlerin ihracatında rekabetçi bir konuma sahiptir (<i>sermaye-yoğun</i>). Endonezya: Üretim sürecinde hammadde kullanımının ve işgücünün (emek) ön planda olduğu ürünlerin ihracatında rekabetçi bir konumdadır (<i>hammadde-emek yoğun</i>). Güney Kore: Sermayenin ağırlıklı kullanıldığı ve zor taklit edilebilen ürünlerin ihracatında rekabetçi konumda bulunmaktadır (<i>sermaye-yoğun</i>). Türkiye'nin ise; üretimde ağırlıklı olarak işgücü ve sermayenin kullanıldığı ürünlerin ihracatında rekabetçi bir konumda olduğu tespit edilmiştir (<i>emek-sermaye yoğun</i>).

Tablo 3'te, Türkiye'nin örnekleme yer alan ülkeler ve mal gruplarıyla olan ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünü inceleyen akademik çalışmaların bulguları kronolojik bir sıralamada sunulmuştur. Bu çalışmalar, Türkiye'nin çeşitli ülkeler ve mal gruplarıyla olan ticaretinde sahip olduğu rekabet avantajlarını farklı dönemler ve sektörler bazında analiz ederek, Türkiye'nin uluslararası ticaretteki konumunu detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmalarda kullanılan yöntemler arasında RCA, TBI, GL gibi endeksler ve bazı ekonometrik yöntemler yer almaktadır.

Tablo 3. Örneklerde Yer Alan Ülkelerin Türkiye ile Karşılaştırmalı Üstünlüklerini İnceleyen Çalışmalar

Yazar/lar	Örneklem	Yöntem	Bulgular
Ketenci ve Bayramoğlu, 2018	Türkiye ve dünya karşılaştırması	RCA	Türkiye'nin uluslararası piyasalarda önemli bir tarım ürünü olan cevizin RCA ölçümlerine göre 2005-2016 dönemleri arasında dünya pazarındaki rekabet gücü ve değişimleri incelenmiştir. Türkiye'nin rekabet gücü 2005-2015 yılları arasında artmasına rağmen, 2016 yılında karşılaştırmalı üstünlüğünün azaldığı gözlemlenmiştir.
Mrdalj v.d., 2019	Bosna Hersek – dünya et ihracatı verileri	RCA ve GL	Serbest ticaret anlaşmalarının imzalanması ile Bosna Hersek 'in et ihracatında 2014-2017 yılları arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri incelenmiştir. Bosna ve Türkiye karşılaştırıldığında, Türkiye'nin et ticaretinde daha güçlü bir performans sergilediği ve daha fazla karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bosna Hersek'in diğer ülkelerle karşılaştırıldığında da et ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı belirlenmiştir.
Aksoy ve Kaymak, 2021	Türkiye-Balkan ülkeleri	RCA VE TBI	Türkiye'nin 2017 yılına ait domates ihracatında, Arnavutluk ve Makedonya dışındaki Balkan ülkelerine karşı karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Türkmen ve Yiğitler, 2022	Türkiye	RCA, Johansen Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli	1989-2017 dönemi arasında Türkiye 'deki imalat sektörünün orta teknoloji ürünlerinde rekabet gücü elde ettiği fakat yüksek teknoloji ürünlerinde ise rekabet gücü elde edemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Demir ve Önder, 2023	AB'ye aday olan ülkeler (Türkiye, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Makedonya)	RCA	2010-2020 dönemi AB'ye aday ülkelerin tekstil sektörü üzerine yapılan araştırma sonucunda Arnavutluk 'un 4 ürün grubunda, Sırbistan'ın 1, Kuzey Makedonya'nın 2 ve Türkiye'nin 8 ürün grubunda karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çaşkurlu, 2023	Türkiye ve dünya karşılaştırması	RCA, TBI, RSCA, RTA, RXA, RMA	Türkiye 2021 yılı için durum buğdayı üretiminde Tunus , Cezayir ve Fas'a göre karşılaştırmalı olarak daha düşük bir üretim gerçekleştirmesine rağmen, buğday unu ihracatında ilk ve makarna ihracatında ise dördüncü sırada yer almaktadır.
Özözen, 2023	Türkiye ve dünya karşılaştırması	RCA	Türkiye'nin 2000-2020 yılı için narenciye sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüğü incelenmiş, analiz sonuçlarına göre portakal alt grubunda İspanya, Güney Afrika ve Mısır 'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, Türkiye'nin ise genel olarak narenciye sektöründe İspanya ve Güney Afrika hariç diğer ülkelerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir.
Uzundumlu ve Ateş, 2024	Zeytin üretiminde önde gelen ülkeler	RCA ve RXA	1961-2021 dönemini kapsayan çalışmada, zeytin üretiminde önde gelen ülkeler arasındaki rekabet üstünlükleri değerlendirilmiştir. Bu süreçte zeytin üretiminde güçlü konumda olan ülkeler, Tunus , Yunanistan, Fas, İspanya, Portekiz, İtalya ve Türkiye olarak sıralanmıştır.
Çimen, 2024	Türkiye ve dünya karşılaştırması	RCA ve RXA	Türkiye'nin 2005-2022 dönemindeki verilere göre çimento sektöründe daha güçlü, demir-çelikte orta düzeyde, alüminyumda ise zayıf rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Elektrik ve gübre sektörlerinde ise Türkiye'nin diğer ülkelere göre rekabet açığı yaşadığı, yani bu sektörlerde daha az rekabet avantajına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Araştırma Tasarımı

Pozitivist felsefe temelinde, teknik ilgiye dayalı olarak çıkmış olan bu çalışma ontolojik olarak, varlık felsefesi temelinde belirlenimci yani kuralcı, deterministtir ve somut dünya verileri çerçevesinde radikal yapısal paradigmayı kendisine temel almaktadır (Günbayı ve Sorm, 2018). Epistemoloji, bilgiyi neyin oluşturduğu ve onu elde etmenin yollarını konu almaktadır (Burrell vd., 1979). Epistemolojik açıdan bakıldığında, çalışma öngörme, ölçme ve kanıtlama yolunu kullanmış ve aksiyolojik olarak, bir başka deyişle değerlerin niteliği olarak objektif verileri analiz etmiştir. Bu bağlamda yapılan nicel ilişkisel taramanın dayandığı radikal yapısal paradigma, politik önerilerin öne sürülmesinde dayanak sağlayabilmektedir (Burrell v.d., 1979; Günbayı ve Sorm, 2018). Araştırmada kullanılan veriler TRADEMAP üzerinden elde edilmiştir. Seçilen ülkeler ise Akdeniz Havzası içerisinde bulunan ve Türkiye ile STA imzalamış ülkeler olarak sınırlandırılmıştır. Ürün grupları ise söz konusu ülkeler ile Türkiye arasındaki başlıca ticaret kalemlerini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın odak noktasını ise ortaya çıkarılan karşılaştırmalı üstünlük dereceleri ve ülkelerin bu noktadaki ticari politikaları oluşturmaktadır.

3.1. Metot ve Bulgular

Çalışmanın kapsamı, Akdeniz Havzası içerisinde yer alan, gelişmekte olan ve Türkiye'nin STA imzalamış olduğu ülkelerle sınırlandırılmıştır. Söz konusu ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenerek, Ticaret Bakanlığı tarafından belirtilen başlıca ticaret kalemlerinde rekabet güçlerinin 2012-2022 yılları arasındaki değişiminin izlenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda belirlenen ülkeler ile ticarete en çok konu olan 4 ürün grubunun (Demir ve Çelik - Deri ve Kösele - Plastik ve Mamüller - İnorganik Kimyasallar) ihracat rakamları kullanılmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenebilmesi amacıyla ise Balassa İndeksi hesaplanmıştır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin analiz edilebilmesi amacıyla TRADEMAP üzerinden söz konusu 4 ürün grubunun 2012-2022 yılları arasındaki verileri elde edilmiştir. Söz konusu ülkelerin (Bosna-Hersek-Tunus-Arnavutluk-Mısır-Türkiye) tamamında 2023 yılı verilerine erişilemediği için kullanılamamıştır. Bu bağlamda elde edilen değerler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye ve Seçili Ülkelerin Belirli Ürün Gruplarındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükleri (2012-2022)

Yıl/Ülke/Ürün Grubu	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
BOSNA HERSEK	72	3,38	3,02	3,01	2,61	2,19	1,97	2,42	2,52	2,33	2,36	1,93
	41	8,88	7,72	5,97	6,24	6,55	6,70	6,74	5,52	4,30	4,92	4,63
	39	0,80	0,83	0,85	0,91	0,96	0,92	1,00	1,28	1,40	1,25	1,35
	28	6,25	6,11	7,16	7,82	8,45	8,26	7,25	8,04	7,11	6,31	5,80
ARNAVUTLUK	72	4,88	4,05	3,79	3,92	3,28	3,92	4,78	4,28	4,32	5,19	5,55
	41	6,92	6,22	5,62	5,25	4,80	5,23	5,03	4,68	4,48	3,74	5,01
	39	0,14	0,18	0,18	0,18	0,23	0,21	0,20	0,24	0,21	0,28	0,45
	28	0,04	0,06	0,05	0,17	0,19	0,15	0,18	0,13	0,21	0,14	0,26
MISIR	72	1,14	1,61	1,06	0,67	1,18	1,55	1,64	1,14	1,38	1,68	1,13
	41	2,33	3,17	3,77	3,92	3,17	2,88	2,74	2,34	2,12	2,25	2,15
	39	1,41	1,67	1,89	1,88	1,52	1,72	1,80	1,97	1,85	1,80	1,63
	28	2,47	2,58	2,46	1,94	1,59	2,16	2,46	1,94	1,66	2,01	2,74
TUNUS	72	0,21	0,19	0,15	0,14	0,11	0,14	0,24	0,47	0,53	0,74	0,64
	41	1,61	1,52	1,31	1,41	2,02	1,70	1,50	1,26	1,13	1,45	1,43
	39	0,76	0,81	0,81	0,79	0,87	0,96	1,00	1,10	1,04	1,02	1,05
	28	4,64	4,24	4,79	3,95	4,78	3,69	3,13	3,80	3,38	4,21	3,90
	72	3,21	2,89	2,51	2,29	2,29	2,47	3,15	2,79	2,76	3,00	2,49

TÜRKİYE	41	0,61	0,73	0,76	0,69	0,78	0,90	1,01	1,25	1,12	1,32	1,41
	39	1,07	1,14	1,16	1,11	1,03	1,03	1,06	1,13	1,18	1,22	1,37
	28	1,19	1,13	1,26	1,29	1,23	1,27	1,49	1,54	1,44	1,33	1,50

Karşılaştırmalı üstünlükler tablosuna bakıldığında görülmektedir ki; Türkiye ele alınan on bir yılda, demir ve çelik (72) ihracatında orta düzey karşılaştırmalı üstünlüğünü istikrarlı bir şekilde korumayı başarmıştır. Bosna Hersek ise tablo incelendiğinde 2012 yılından 2022 yılına kadar aynı ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Arnavutluk ise demir ve çelikteki güçlü rekabet avantajını korumaktayken, Mısır aynı ürün grubunda zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve Tunus'un aynı ürün grubunda rekabet avantajı yoktur.

Deriler ve köseler (41) ürün grubu incelendiğinde Bosna Hersek ve Arnavutluk incelenen on bir yılda güçlü bir rekabet avantajına sahiptir. Mısır ise 2012-2022 yılları arasındaki orta düzey karşılaştırmalı üstünlüğünü korumaktadır. Tunus ise aynı ürün grubunda zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türkiye'nin aynı ürün grubundaki karşılaştırmalı üstünlükleri incelendiğinde; 2012-2017 yılları arasında rekabet avantajına sahip olmadığı ancak 2017 yılından sonra istikrarlı bir şekilde rekabet avantajını artırmaya başladığı görülmektedir.

Plastik ve mamulleri (39) ürün grubu incelendiğinde ise Türkiye ve Akdeniz Havzası içerisindeki STA kapsamında bulunan ülkelerin güçlü bir rekabet avantajına sahip olmadığı görülmektedir. Buna karşın Türkiye ve Mısır'ın aynı ürün grubunda zayıf bir rekabet avantajı elde ettiği, Tunus ve Bosna Hersek'in son yıllarda rekabet avantajını geliştirmeye devam ettiği, Arnavutluk'un ise bu ürün grubunda bir rekabet avantajının olmadığı söylenebilir.

Son olarak inorganik kimyasallar (28) ürün grubu incelendiğinde; Bosna Hersek ve Tunus'un güçlü bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Ancak karşılaştırmalı üstünlük katsayıları incelendiğinde her iki ülkenin değerleri de son yıllarda düşüşe geçmiştir. Mısır'ın ortalama verileri ele alındığında inorganik kimyasallar grubunda orta düzeyde bir rekabet avantajına sahip olduğu görülürken, Arnavutluk ise bu ürün grubunda rekabet avantajına sahip değildir. Türkiye'nin verileri incelendiğinde ise zayıf bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğu görülmekte ancak, karşılaştırmalı üstünlük katsayılarının istikrarlı bir şekilde artmaya devam ettiği gözlemlenmektedir.

Ülkelerin ticaret verileri, ekonomik performanslarını ve uluslararası ilişkilerdeki durumunu anlama noktasında önem arz etmektedir. Bu veriler; ithalat ve ihracat hacimleri, ticaret dengesi ve ticaret ortaklıklarının analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin 2012-2022 yılları arasındaki ticaret verileri örnekleme yer alan ülkeler (Arnavutluk, Tunus, Mısır ve Bosna Hersek) ile dünyadaki toplam ticaret ilişkileri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Türkiye ile Rakip Ülkeler Arasındaki Ürün Bazlı Ortalama Ticaret Verileri / 2012-2022

Ülkeler						
Armonize Sistem ⁵ (HS) Kodu	İthalat-İhracat verileri (Bin Dolar)	ARNAVUTLUK	TUNUS	MISIR	BOSNA HERSEK	DÜNYA
72	İHRACAT	66 107	118 339	394 400	18 675	10 298 592
	İTHALAT	28 325	8 924	48 951	27 584	18 612 417
39	İHRACAT	23 998	52 122	156 054	36 206	6 756 939
	İTHALAT	984	5 717	368 911	2 657	13 741 924

⁵ Armonize Sistem (Harmonized System), Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ) tarafından uluslararası ticarete konu olan mallar için oluşturulan evrensel ve ekonomik bir dil ve koddur.

28	İHRACAT	680	7 241	94 389	609	1 688 586
	İTHALAT	42	23 381	119 237	6 404	1 751 372
41	İHRACAT	527	567	113	548	210 591
	İTHALAT	1 071	948	5 313	2 138	354 620
TOPLAM	İHRACAT	457 909	1 010 561	3 404 962	411 759	174 707 238
	İTHALAT	53 729	226 222	1 803 010	209 350	243 289 952

Kaynak: Trademap, Erişim Tarihi: 26.06.2024

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan dünya çapındaki ekonomik entegrasyonlar küresel çaptaki sermaye ve ürün akışlarını hızlandırmış ve ticari ilişkilerin yeniden yapılandırılması için uygun bir ortam oluşturmuştur. Küresel çaptaki bu yeni yapılanma ise ülkelerin ticari ilişkileri tekrardan değerlendirerek, kendilerini ticari anlamdaki dış tehditlere karşı güvenli bir ortama taşımasını zorunlu kılmıştır (Akay, 2023; Erkan v.d., 2015; Kazancı ve Lüy, 2023).

Küresel çaptaki ticaretin serbestleştirilmesi için ekonomistler tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çerçevesinde bu çalışma, Türkiye'nin Akdeniz Havzası içerisindeki Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelerle (Bosna Hersek, Arnavutluk, Tunus, Mısır) olan başlıca ithalat ve ihracat ürün gruplarında rekabet avantajlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda araştırmaya dahil edilen demir ve çelik (72), deriler ve köseler (41), plastik ve mamulleri (39) ve inorganik kimyasallar (28) kapsamında ülkelerin rekabet avantajlarını gösterebilmek için Balassa'nın "Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi" kullanılmıştır.

Çalışmanın bulguları incelendiğinde Türkiye'nin demir ve çelik ürün grubunda orta düzeyde bir rekabet avantajına sahip olduğu, Arnavutluk'un güçlü bir rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Bosna Hersek ise aynı ürün grubundaki rekabet avantajını verilerin incelenmeye başlandığı ilk yıl olan 2012'den bu yana kaybetmeye devam etmektedir. Deriler ve köseler ürün grubunda, Bosna Hersek ve Arnavutluk güçlü bir rekabet avantajına sahipken Türkiye 2017 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde rekabet avantajını artırmaya devam etmektedir. Plastik ve mamulleri ürün grubuna bakıldığında araştırma kapsamında incelenen ülkelerin güçlü bir rekabet avantajına sahip olmadığı görülmüştür ancak Bosna Hersek ve Türkiye bu alandaki rekabet avantajını son yıllarda artırmaya başlamıştır. İnorganik kimyasallar ürün grubu bulgularına göre Tunus ve Bosna Hersek güçlü rekabet avantajına sahiptir. Arnavutluk ise aynı ürün grubunda rekabet avantajına sahip değildir. Son olarak Türkiye verileri incelendiğinde Türkiye'nin inorganik kimyasallardaki rekabet avantajını sürekli olarak geliştirdiği ve Mısır'ın orta düzeydeki rekabet avantajına her geçen yıl yaklaştığı gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın asıl amacı olan Akdeniz Havzasındaki Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış olan ülkelerle Türkiye'nin rekabet avantajları incelendiğinde Türkiye'nin demir ve çelikte en büyük rakibinin Arnavutluk olduğu gözlemlenmektedir. Diğer ürün gruplarındaki veriler incelendiğinde de istikrarlı bir yükseliş gösteren Türkiye'nin özellikle bu ürün gruplarındaki rekabet avantajını geliştirmesi, Akdeniz Havzasındaki ülkelerden ithal etmekte olduğu bu başlıca ürün gruplarına olan bağımlılığını azaltacak ve uluslararası ticaretteki gücünü artırmasına olanak sağlayacaktır. Türkiye'nin çalışma kapsamında incelenen ürün gruplarındaki üretim ve ihracat politikalarını rekabet avantajını artıracak yönde şekillendirmesi, Akdeniz Havzasındaki ülkeler ile arasındaki rekabet avantajını olumlu şekilde etkileyecektir. Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlükler indeksi göz ardı edilmeden, Türkiye'nin rekabet gücünü artırmaya çalıştığı bu ürün gruplarının büyüteç altına alınarak gelişimine yönelik desteklerin sağlanması ve doğru stratejilerin geliştirilmesiyle uluslararası ticaretin Türkiye lehine geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mehmet Barkın Dinçer %50, Sude Dışkaya %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mehmet Barkın Dinçer 50%, Sude Dışkaya 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Dinçer, Mehmet Barkın & Dışkaya, Sude. (2024). Türkiye'nin Akdeniz Havzasındaki Gelişmekte Olan Ülkelere Karşı Rekabet Gücü Üzerine Bir Araştırma. *MediTerra – Mediterranean Social Studies Journal*, 1(1).

KAYNAKÇA

- Agung, A. S., Ishak, Z., Asngari, I., & Bashir, A. (2019). The effect of ASEAN-Korea free trade agreement (AKFTA) on Indonesia trade: A Gravity Model Approach. *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 17(1), 1–7.
- Akay, A. B. (2023). Türkiye Azerbaycan economic relations: bilateral revealed comparative advantage perspective. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(Özel Sayı), 225–237.
- Akay, B., Yıldız, Ö., Yavuz, B., & Türk, B. (2023). Türkiye'nin yaş meyve ürünlerindeki rekabet gücünün incelenmesi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 9(Special Issue), 453-464.
- Aksoy, A., & Kaymak, H. C. (2021). Competition power of Turkey's tomato export and comparison with balkan countries. *Bulgarian Journal of Agricultral Science*, 27(2), 253-258.
- Alaskarov, A., & Sandalcılar, A. R. (2023). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Azerbaycan ile Türkiye arasındaki rekabet gücünün analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 450–467.
- Altuntaş, S. C. (2021). Türkiye otomotiv endüstrisinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük modeli açısından rekabet analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 8(25), 36–49.
- Ateş, E., & Seymen, A. D. (2019). Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmaları: iki yanlı-sektörel bir analiz ve dış ticaret politikası açısından bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 27.
- Bashimov, G. (2017). Mobilya Endüstrisi: Türkiye'nin küresel piyasadaki karşılaştırmalı üstünlüğü. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(2), 20–29.
- Burrell, G., Morgan, G., Burrell, G., & Morgan, G. (1979). Assumptions about the nature of social science. *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, 248(1), 1–9.
- Cihan, K. A., & Sandalcılar, A. R. (2021). Serbest ticaret anlaşmalarının Türk dış ticaretine etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 33, 37–52.
- Çakmak, Ö. A. (2005). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve rekabet gücü: Türkiye tekstil ve hazır giyim endüstrisi üzerine bir uygulama. *Ege Academic Review*, 5(1), 65–76.
- Çaşkurlu, S. (2023). Türkiye'nin buğday unu ve makarna ihracatındaki rekabetçiliğine eleştirel bir yaklaşım. *Third Sector Social Economic Review*, 58(3), 2284–2307.
- Çeştepe, H. (2012). Türkiye'nin seçilmiş Ortadoğu ülkeleriyle ticaretinin analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23–43.
- Çimen, Z. A. (2024). Sınırdaki karbon düzenlemesi ve seçilmiş sektörlerde Türkiye'nin küresel rekabet gücü. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(1), 1–17.
- Demir, E., & Önder, K. (2023). Avrupa Birliği'ne aday ülkelerin tekstil ve konfeksiyon sektörünün karşılaştırmalı rekabet analizi: 2010-2020 dönemi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(1), 64–86.
- Doğan, A., & Uzun, A. (2014). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 325–344.

- Erdem, T. (2020). Competitiveness of dried sector: A case study of world and Turkey. *Agric. Econ.—Czech*, 66, 365–372.
- Erkan, B. (2011). SITC teknoloji sınıflandırmasına ilişkin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesi: Türkiye ve diğer N-11 ülkelerinin karşılaştırılması. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(558), 35–48.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., & Güvenç, İ. (2015). Türkiye'nin sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlükleri. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(4), 70–76.
- Erkekoğlu, H., & Koçer, E. (2024). Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaretin farklı endeks türlerine göre analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 99–112.
- Günbayı, I., & Sorm, S. (2018). Social paradigms in guiding social research design: the functional, interpretive, radical humanist and radical structural paradigms. *Online Submission*, 9(2), 57–76.
- Kalaycı, C. (2017). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticaretine etkileri: açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi uygulaması. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), 133–147.
- Kazancı, B. A., & Lüy, B. (2023). Türk Cumhuriyetlerinin sağlık sektörü açısından rekabet gücü: açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler teorisi (AKÜ). *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2), 116–127.
- Ketenci, C. K., & Bayramoğlu, Z. (2018). Türkiye'de ceviz üretiminin rekabet analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 5(3), 339–347.
- Kuşat, N., & Denli, E. A. (2021). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Türkiye-BRICS rekabet gücü analizi (2008-2019). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 94–111.
- Mrdalj, V., Tomić, N., Jalić, N., Ostojić, A., & Vaško, Ž. (2019). Comparative advantages and intra-industry trade for meat sector in Bosnia and Herzegovina's Trade. *VIII. International Symposium on Agricultural Sciencez AgroReS, 164-173, Bosnia and Herzegovina: Banja Luka, 2019.*
- Özbaş, H., & Yıldırım, O. (2022). *Türkiye'nin dış ticaretinde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (2001-2019).*
- Özdemir, D. (2024). Evaluation of comparative advantages of Trade in service in Türkiye with RCA and TBI indices. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 31(1), 47–60.
- Özözen, S. (2023). Türkiye'nin narenciye sektöründe karşılaştırmalı rekabet gücü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı), 944–967.
- Rashid, T. (2006). Implications of trade and investment with India. *Publications of State Bank of Pakistan- Research and Economic Policy Departments. P, 1.*
- Ricardo, D. (1817). *On the principles of political economy and taxation: London.*
- Serin, Z. V., & Yeldan, S. (2023). Savunma sanayi ürünlerinde Türkiye'nin rekabet gücünün belirlenmesi: açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve karşılaştırmalı ihracat performansı. *Journal of Economic Policy Researches*, 10(2), 485–503.
- Smith, A. (1991). *Wealth of nations prometheus books. New York.*
- Topuz, H., & Coşkun, A. (2018). Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore üçlüsünün sektörel bazda uygulamalı bir analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 672–685.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2024). *Yürürlükte bulunan STA'lar*. [https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar#:~:text=Ülkemizin%20hali%20hazırda%2023%20ülke,BAE\)%20STA'ları%20yürürlüktedir](https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar#:~:text=Ülkemizin%20hali%20hazırda%2023%20ülke,BAE)%20STA'ları%20yürürlüktedir).
- Türkmen, A., & Yiğitler, H. (2022). Yüksek ve orta teknoloji ihraç ürünlerindeki karşılaştırmalı üstünlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 1–16.
- Unat, E. (2022). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemine göre Türk kimya sektörünün Avrupa Birliği ülkeleri karşısındaki rekabet gücünün analizi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 146–170.
- Uzundumlu, A. S., & Ateş, T. (2024). Investigation of olive production in ten-year period in 1961-2021 years. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 11(2), 330–341.
- Yalçın, M. (2024). MIST ülkelerinin ihracat rekabet güçlerinin karşılaştırmalı analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 39(2), 488–506.

- Yalçın, T., & Bakan, S. (2021). Türkiye'nin rekabet gücünün açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yöntemiyle analizi (2005-2018 dönemi). *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 98-114.
- Yeldan, S. (2023). *Savunma sanayi ürünlerinde Türkiye'nin rekabet gücünün belirlenmesi: açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve karşılaştırmalı ihracat performansı yöntemi uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 2023.